

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

**20 YILDA İKİNCİ KEZ YERİNDEN EDİLMENİN HAFIZAYA VE
TERİTORYA TASAVVURUNA ETKİSİ: SUR ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

20152203025 Mehmet Zana KİBAR

Danışman:

Doç. Dr. Şükrü ASLAN

İstanbul –2017

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

**20 YILDA İKİNCİ KEZ YERİNDEN EDİLMENİN HAFIZAYA VE
TERİTORYA TASAVVURUNA ETKİSİ: SUR ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

20152203025 Mehmet Zana KİBAR

Danışman:

Doç. Dr. Şükrü ASLAN

İstanbul –2017

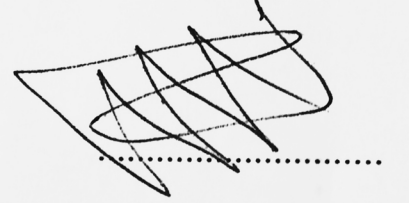
Mehmet Zana KİBAR tarafından hazırlanan **20 Yılda İkinci Kez Yerinden Edilmenin Hafızaya ve Teritorya Tasavvuruna Etkisi: Sur Örneği** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / Oyçokluğuyla Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 14 / 06 / 2017

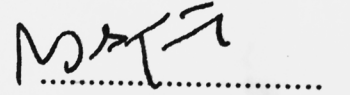
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

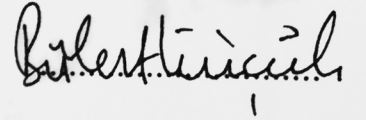
Jüri Üyesi : Doç.Dr. Şükrü ASLAN (Danışman)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Begüm Özden FIRAT

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Bülent KÜÇÜK (Boğaziçi Ü. Öğr.Üy.)

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Hakan YÜCEL (GS Ü.Öğr.Üy.)

.....

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Cihan CİNEMRE

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. GÖÇ Ve ZORUNLU GÖÇ TANIMLARI	8
1.1. Göç Nedir?	8
1.2. Göç Çeşitleri	11
1.3. Zorla Yerinden Edilme	12
1.4. Kürtlerin Göçü	17
İKİNCİ BÖLÜM	
2. CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK ZORUNLU KÜRT GÖÇÜ: YENİ BİR ULUS MODELİ İÇİN İSKAN İLE ISLAH AMAÇLI	22
2.2. Şark Islahat Planı	28
2.2.1. Güvenlik	30
2.2.2. Eğitim, Asimilasyon ve Türkleştirme	31
2.2.3. Ulaşım yada Bölgenin Erişilebilir Olması	31
2.2.4. İskan	32
2.3. İskan Kanunu	38

2.4. Yer Adlarının Değiştirilmesi	44
2.5. Kürtlerin İkinci Zorunlu Göçü	47
2.6. çnc Gç: Yirmi Yılda İkinci Kez Yerinden Edilmek	56
2.6.1. Kadın ve Çocuk Deneyimleri.....	62
2.6.2. Mülkiyet Haklarının İhlali ve Yoksullaştırma	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3.1. Araştırma Sahası ve Son Göç Deneyimi	67
3.2. Sur	71
3.3. Bellek Mekanı	72
3.4. Mekân Hafıza ve İnsan İlişkisi	76
3.5. Özel Bir Egemenlik Mekanı Olarak Evler	81
3.6. Duvar Yazıları	89
3.7. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sur Deneyimi	91
3.8. Zorla Yerinden Edilme ve Zorla Kamulaştırma	95
3.9. Birbirini Hatırlatan Göçler ya da Gç Anlatıları.....	100
3.10. Göçün nemli Bir İşaret Noktası: Tahir Elçi Suikastı	107
3.11. Travma	111
3.12. Yabancılaşma ve Eve Dönüş İşteği	119
<u>SONUC</u>	123
<u>KAYNAKÇA</u>	130
<u>ZGECMİS</u>	139

ÖNSÖZ

Bu konuyu çalışma sürecim; 2015 yılında çözüm sürecinin son bulup yerine çatışmalı bir dönemin aldığı, Sur'da göç durumunun ve olayların yaşandığı bir dönemde Şükrü Aslan hocamızın verdiği "Türkiye'de Nüfus ve İskan Politikaları" dersini almamla başladı. Bir yandan iskân politikaları deneyimlerini derste görüp ve bunun üzerine arkadaşlarımızla tartışmalar yürütürken, bir yandan yeni bir göç olayına daha tanıklık ediyorduk. Sur olayının bu dersimize denk gelmesi, konu üzerine tartışmalarımız, araştırma isteği bu çalışmaya karar vermem üzerine etkisi oldu. Bu vesileyle yüksek lisans tezimi hem seçmemde hem de tez yazım sürecimde katkıları ile emeği büyük olan tez danışmanım Doç. Dr. Şükrü Aslan'a çok teşekkür ederim.

Bana hem tez yazım sürecimde yardımları olan hem de tezimi okuyarak gerekli düzeltmelerde önerilerini sakınmayan değerli arkadaşım Betül Tansel'e teşekkür ederim. Tez çalışmamı didik didik edip hatalarımdan bir yol haritası çıkaracak olan Özgür Sevgi Göral'a bu yoğun zamanda kısa bir süre içinde geri dönüş isteğim için özür ve bu kısa süreye rağmen önerileri ve katkıları için çok minnettarım. Benim ancak ortaokulun sonlarında öğrenebildiğim kusurlu Türkçem ve bozuk cümlelerimi düzelteren, çalışmayı titiz bir redaksiyondan geçiren ve hatta alıntılardaki yazarların ve araştırmacıların yaptığı redaksiyon hatalarını dahi düzelteren Ayla'ya çok teşekkür ederim. Benimle beraber tezi okuyan, düzeltmelerde bulunan Arya'ya Öznur'a da çok teşekkür ederim. Benden önce tezini tamamladığı için rehber olan Mizgin'e ve tezin daha yazım aşamasında ilk bölümleri okuyup, yazım dilimin siyasi olduğu uyarısında bulunan Nuri'ye de teşekkür ederim. Tezin siyasi yazı dilinin akademik bir dile evrilmesi için yoğun çaba sarf eden ve bunun için tezi baştan sona gözden geçiren Zelal'e de çok teşekkür ederim. Bu kadar çok katkıya rağmen tezin dili hala nasıl bu kadar kusur içerdiği konusu benim içinde anlaşılması güç bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca, hem Türkiye'de Nüfus ve İskân Politikaları dersinde beraber tartışma yürüttüğümüz ve seminer dersinde yaptığımız tez hazırlama ve odak noktaların belirlenmesinde soruları, eleştirileri ve önerileriyle katkıda bulunun tüm yüksek lisans arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Bir yıllık tez yazım ve saha çalışmam sırasında hem sahaya gitmede hem de görüşmeci bulmamda büyük katkıları olan ancak daha sonra KHK ile kapatılan İstanbul Göç-Der ve Amed Göç-Der'e, artık bir mahalleleri olmayan ve olan Sur ilçesi mahalle muhtarlarına, çalışmadan sonra kayyum atanan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Sur Belediyesi, Kayapınar Belediyesi ve Bağlar Belediyesine minnettarım. Daha olayların

etkilerinin ve sıcaklığının devam ettiği bir dönemde yaralı sıcak yüreklerini açan tüm görüşmecilerim için minnet, teşekkür, borç kelimelerinin kifayetsiz kalacağını bilirim.

Tez sürecim boyunca yanımda olan, yönlendiren, bozuk anlatımlarımı düzelten arkadaşlarım, hocalarım, dostlarım, yoldaşıma bir kez daha çok teşekkür ederim.

ÖZET

1990'lı yıllarda devlet politikaları ile yerlerinden edilen Türkiyeli Kürtler günümüzde bir kez daha ve yine “güvenlik” gerekçesiyle yerinden edilmiştir. Bu göç deneyimine 1930'lu ve 1990'lı yıllardaki iki büyük zorunlu Kürt göçüyle ilişkili olarak Diyarbakır'ın Sur ilçesi örneği üzerinden bakılacaktır. Sur ilçesinin nüfusunun büyük bir bölümünü, 90'lı yıllarda devlet politikaları sonucu köylerinden göçe zorlananlar oluşturmaktadır. Aynı kesim bugün bir kez daha ‘güvenlik’ gerekçeleri ile ilan edilen sokağa çıkma yasakları sonucu ikinci bir zorla göçe maruz kalmıştır. Bu çalışmada, söz konusu ailelerin hayatlarında süreklileşen zorla göç deneyimlerinin mekân ile kurmuş oldukları ilişkiler üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

İnsanların mekân ile olan bağı fiziksel algılamının ötesinde boyutlar içerir. Zira yaşadıkları mekân ile ilişki kurma biçimi aynı zamanda insanın o mekân üzerinden bir kimlik geliştirme deneyimidir. Bu kimlik gelişimi kişi ile mekân arasında bir aidiyet bağı yaratır. Çalışmamızda Kürt kökenli yurttaşlar üzerinde bir devlet politikası olarak süreklileşen zorla göç pratiğine bakarken, bu pratiğin topluluk üzerindeki aidiyet duygusuna ve kolektif hafızalarında mekân/mekânsallık tasavvuruna etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kavramlar: Mekân/mekânsallık, Yerinden edilme, Toplumsal hafıza, Yer kimliği, İnsan hakları, Sur

ABSTRACT

The Kurds are currently facing another displacement policy in Turkey, which took place in Sur, district of Diyarbakir and in other towns of the Kurdish region “security reasons”, reflecting the state policies of the 1990s. The Kurds already experienced forced displacement policy in the 1930s. This thesis will focus on the forced displacement policies of the Republic of Turkey in 1930s and current displacement policies scrutinizing the case of Sur, district of Diyarbakir. Most of the people who were forcibly displaced in Sur, already experienced the forced displacement of the 1990s as a state policy. Some people are displaced second time with imposed curfews based on “security reasons”. This study will be focused on the impact of the forced displacement that has been a constant factor in some of the families’ life and their relation with the locality.

The ties and relations of the people to spatiality includes a dimension, which is beyond physical perception. While engaging with their living space, people also develop their sense of belonging and identity. This identity development, at the same time, will strengthen the feeling of belonging between the person and space. In our study, while looking at the practice of forced displacement that continues as a state policy on Kurds in Turkey, we will try to show that the impact of this practice on the community including the sense of belonging and its influence on the conception of space/spatiality, also shape the occurrence of collective memories.

Keywords: Space / spatiality, displacement, public memory, place identity, human rights, Sur.

GİRİŞ

Göçün tarihi doğa ve insanlık tarihi ile eşdeğerdir denilebilir. Hem hayvanlar hem de insanlar kimi zaman kıtlık, savaş, sürgün, afetler vb. durumlar yüzünden zorunlu olarak, kimi zaman da daha iyi yaşam koşullarında yaşamak umuduyla gönüllü olarak göç ettiler. Savaş, tabii afet, sürgün gibi nedenlerle insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmaları veya buna mecburi bırakılmaları sebebiyle meydana gelen göç zorunlu/zorla yerinden edilme olarak tanımlanmaktadır. Gönüllü göç ise daha iyi bir yaşam elde etmek için yaşanan yerden ayrılmaktır. Bu çalışma bağlamında ağırlık merkezine zorla yerinden edilme deneyimi alınacaktır.

Dünyada ve Türkiye’de göç sosyolojisi üzerine çok şey üretilmiş fakat bu çalışmanın konusu olan yerinden edilme ile ilgili henüz yeterli bir literatür oluşturulamamıştır Bunun nedeni ise göç deneyimlerinin genellikle kır kent ilişkisi ve makineleşme, sanayileşme, kentleşme bağlamında tartışılmış olmasıdır. Üner; göçü, nüfusun yer değiştirme hareketi olarak ele almakta ve kent, köy gibi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketi olarak tanımlamaktadır.¹ Genellikle göç hareketleri olumlanıp, bireylerin daha iyi bir yaşam ve daha iyi olanaklara sahip olmak için kırdan kente göç edildiğinin belirtildiği bu çalışmalarda, göçün yarattığı sıkıntılar olarak da daha çok sağlık, eğitim, kentleşme, sosyal güvenlik ve benzeri problemler sıralanmıştır.²

Bu çalışmanın konusu olan göç türünü bu kavramlarla açıklamak yeterli olmayacaktır. O yüzden klasik göç çalışmalarına sınırlı olarak değinilmektedir. Bu çalışma için esasen yerinden etme deneyimlerini içeren literatüre bakılmıştır. Bu konuda Birleşmiş Milletler (BM), Uluslar Arası Af Örgütü, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), Human Rights Watch (HRW), Göç Edenlerle Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUM-DER), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Bilgi Üniversitesi gibi kurum, kuruluş ve üniversitelerin çalışmaları ve raporlarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmada Kürtlerin yaşadıkları zorunlu göç deneyiminin seçilmesinin nedeni, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen üç zorunlu Kürt göçünün Türkiye’de sosyal, siyasal ve

¹ Sunday Üner, **Nüfusbilim Sözlüğü**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 77.

² Şenay Üçdoğruk, “İzmir’deki Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle incelenmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, Cilt:17, 158.

kültürel anlamda önemli etkiler yaratmışken konunun yeterince çalışılmamış olmasıdır. Zorunlu göç deneyimleri, gönüllü göçlere göre sonuçları hayli karmaşık olan bir süreci beraberinde getirmektedir. Kürtlerin zorla yerinden edilme deneyimi çoklu hak ihlalleriyle yürütülürken, kentsel alt yapı ve üst yapıdan Türkiye'nin demokrasi deneyimine kadar birçok olumsuz etkinin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur. Konunun derinlemesine irdelenmesinin ve zorunlu göç süreçlerinin yarattığı etkilerin ortaya çıkarılmasının, sorunların çözümüne katkı sunacağına inanılmaktadır. Kürtler açısından zorlu bir süreç olmakla birlikte hem kolektif kimliklerinin şekillenmesine hem de mekân ile kurmuş oldukları bağa kadar birçok etkileri olmuştur. 1990'lı yıllardaki göç pratiği kentli bir Kürt nüfusu yoğunluğunu getirmekle birlikte Kürtlerin kolektif kimlik bilinçleri üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Günümüzde kentlerde gerçekleşen zorunlu göçün ise Kürtlerin mekân ile kuracakları ilişki üzerindeki etkisi ve hafızada yaratacağı kırılmalar bu çalışmanın temel odağı olmuştur.

İnsanların doğal, kültürel, sosyal ve siyasi nedenlerle yaptıkları göçleri, işçi göçü, beyin göçü, doğal afet göçü, gönüllü göç ve zorunlu³ göç olmak üzere beş temel başlık altında toplayabiliriz. Kürtler, bu beş temel göç ekseninde yaşadıkları iskân ünitelerinden bir başkasına yerleşmek üzere bireysel olarak yer değiştirmiş olsalar da sık sık kitlesel bir şekilde zorunlu göç uygulamalarına maruz kalmışlardır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri ulus-devletleşme sürecinin alışıldık asimilasyon politikaları gereği Kürtleri, yaşadıkları topraklarda kadimden gelen bir bağla bağlı olmaları realitesi üzerinden, belleksizleştirilmek amacı bu göç sürecinin hem nedeni hem de önemli sonuçlarından olmuştur. Bu nedenle Kürt göçü ile ilgili yapılacak bir çalışma hem hak ihlallerini hem de aidiyet duygusu ile kolektif hafızayı esas alan ikili bir bakışı zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada, Kürtlerin 2015-2016 yıllarında devlet tarafından maruz bırakıldıkları zorunlu göç pratiği, Diyarbakır'ın Sur ilçesi üzerinden ele alınmıştır. Sur'daki bu göç deneyimine Cumhuriyet tarihinin 1930'lu ve 1990'lı yıllarında gerçekleşen Kürtlerin yerinden edilme pratikleri arka plana alınarak bakılmıştır. Bu çalışmanın da iddia edeceği gibi Kürtler zorunlu göç deneyimlerini yaşamlarının bir parçası olarak görmektedirler. Ve Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne Kürtlere karşı zorunlu göç uygulamaları bir süreklilik

³ Bu çalışmada Kürtlerin zorunlu göç deneyimi için uluslararası hukukta da karşılığı olan zorla yerinden edilme kavramının kullanımının daha uygun olduğunu düşünmekle birlikte toplumda yaygın kullanımlarından dolayı kimi yerde zorunlu göç ve ülke içinde yerinden edilme ifadeleri de kullanılmıştır.

arz etmiştir. Bu nedenle bu çalışma için Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne Kürtlerin maruz kaldıkları yerinden edilme deneyimlerine birlikte bakmak gerektiğini ileri sürmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kürtlerin ilk zorunlu göç dönemi kuruluşla eşzamanlı olarak 1923 yılında başlamış ve 1938 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde ilk büyük kitlesel Kürt göçü gerçekleşmiştir. Kürtlere yönelik olan ve Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan yerinden etme ve asimilasyon politikalarının temeli 1925 yılında Şark Islahat Planı ile atılmıştır. Şark Islahat Planı, 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nun da temelini oluşturmuştur. İskân Kanunu ile yasanın deyimine göre "kültürel birliği sağlamak" amaçlanmıştır. Bu aslında Kürtleri Türk ulusu içinde eritmek amacıyla yerinden ederek asimilasyonu hedeflemiş bir yasadır. Yasanın sadece yerinden etmeyi değil, bununla birlikte ardıllarından farklı olarak yeniden yerleştirmeyi önüne koymuş olması bu göçün temel ayırıcı unsurunu teşkil etmektedir. Kürt coğrafyasından yerinden edilen ailelere, büyük ölçüde batıda Türk kültürünün niceliksel ve niteliksel olarak hâkim olduğu köylere, süreler de belirlenerek ve hatta oradaki yaşamlarını nasıl sürdüreceklerine kadar sınırlar çizilerek zorunlu bir göç dayatılmıştır.⁴ Kürtlerin, daha sonra karşılaşıcağı iki büyük yerinden etme uygulaması da göz önüne alındığında bu göç bambaşka bir yerde durmaktadır.

İkinci büyük Kürt göçü 1984-1999 yılları arasında gerçekleşmiştir.⁵ 1930'lu yıllardaki gibi bir İskân Kanunu hazırlanmaya dahi gerek görülmeden tamamen olağanüstü koşullar gerekçesi üzerinden gerçekleştirilen zorla göç sonrası 1 milyon ile 4 milyon arasında değişen çok farklı rakamlarla ifade edilen bir Kürt göçü yaşanmıştır. İnsanlar devletin bütün baskı ve zor aygıtları seferber edilerek ve hiçbir hazırlık süresi verilmeden bir anda köylerinden koparılıp atılmıştır.⁶ İnsanların ne gideceği yere ne de yeni yerleşim alanları ile ilgili herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir.

Bugün gerçekleşen ise Cumhuriyet döneminin üçüncü büyük Kürt göçüdür. Bu göçün göze çarpan ilk farklılığı artık köylü göçü değil tam tersine bir şehirli göçü olmasıdır. Şehirde ikamet eden bir nüfusun yerinden edilmesidir. 90'lı yıllardaki göç pratiğinde Şırnak ve Hakkâri gibi il ve ilçe merkezlerinde de kitlesel zorla göç örneklerine rastlanmıştır. Ancak o dönemin temel göç motivasyonu kırsal bölgeleri boşaltmak olmuştur.⁷ Bugünkü gibi kentlerin doğrudan hedef alınması ve nüfussuzlaştırılması örneğine Cumhuriyetin hiçbir döneminde rastlanılmamıştır. Buradan bakıldığında Türkiye'nin bütün

⁴ İsmail Beşikçi, **Kürtlerin Mecburi İskan'ı**.

⁵ Kalkınma Merkezi Derneği, **Zorunlu Göç ve Diyarbakır**, 24.

⁶ A.g.e. 46-59.

⁷ Cenk Saraçoğlu, **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler, İnkâr'dan 'Tanıyarak Dışlama'ya**, 88.

göç serüveni içerisinde bu yeni bir durum olmuştur. Daha önce karşılaşılmamış ve nüfus olarak da oldukça büyük bir göçtür. 100 bin ile 150 bin arasında bir nüfusa sahip il ve ilçe merkezlerinin bu göç ile birlikte nüfusu 10 bin, 20 bine düşmüştür. Bazı merkezlere daha sonra insanlar dönmüş olsa da ilk etapta nüfusun sıfırlandığı yerler olmuştur. Yaklaşık bir yıl içerisinde 500 bin dolayında yüksek bir nüfus yerinden edilmiştir.

Kürtler ile devlet arasında yaşanan çatışmalı sürecin tarihsel, kültürel, ekonomik vb. birçok boyutu olduğu gibi, en önemli noktalarından birini de yönetim oluşturmaktadır. Bu açıdan, Kürtler ile devlet arasında yaşanan tüm bu süreçlerde mekânsallık mefhumu oldukça dikkat çekmektedir. Henri Lefebvre'in belirttiği gibi, sadece siyasal olanın zemini değil, bizzat siyasal ve sosyal olanın kendisi olarak mekân, egemenliktir.⁸ 40 yıla yakın bir süredir çatışmaların yaşandığı bölgede Kürtler özyönetim talebinde bulunmuştur. Bu aslında Kürtlerin Cumhuriyet dönemi boyunca talebi olmuştur. Osmanlı dönemi boyunca zaten eyalet gibi bölgesel sistemde Kürtler otonomiye benzer bir yönetim ile yaşadıkları topraklarda yönetimde söz sahibi olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber Kürtler, otonomi talebinde bulunmuş zaten Cumhuriyetin kurucu kadroları da bu yönde sözler vermişlerdir. Mustafa Kemal İzmit'te gazeteciler ile yaptığı basın toplantısında Kürtlere muhtariyet verileceğini söylemiştir.⁹ Ancak bu sözler hiçbir zaman yerine getirilmemiş ve Kürtlerin talebi güvenlik tedbirleri ile karşılık bulmuştur. Devlet 100 yıla yakın bir zamandan sonra Kürtlerin özyönetim talebine, yine güvenlik penceresinden bakmış ve şiddet ile karşılık vermiştir.

Devletin, Kürtlerin özyönetim talebine verdiği bir yanıt olarak yerinden etme uygulaması on yıllardır süre gelen ayrımcı ve baskıcı politikaların bir devamı olmuştur. Bu dönemde ilan edilen özel güvenlik bölgeleri ve sokağa çıkma yasakları ile çatışmalı bir sürecin içine girilmiş ve dehşet veren bir şiddet dalgasının yükselişiyle birçok sivil yaşamını yitirmiştir. Bu süreçte eğitim, sağlık, barınma, ticaret, serbest dolaşım hakkı ve diğer kültürel hakların ihlal edildiği kentlerde yaşayanların büyük bir bölümü göç etmek zorunda bırakılmıştır.

Şırnak, Cizre, Silopi, Nusaybin, Yüksekova gibi il ve ilçelerle birlikte Diyarbakır'ın Sur ilçesi de öz yönetim alanı ilan edilen ve çatışmaların ve zorla göç uygulamalarının en yoğun yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Sur ilçesinin araştırma sahası olarak tercih edilme nedenleri;

⁸Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, 24.

⁹ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt:14, 273-274. Kaynak Yayınları

- Sur'un göç konusunda tarihsel konumu, süreklilik mekânının tarihini oluşturuyor ve onun için;
- 90'lı yıllarda Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamaları ile köyleri yakılan ve bu nedenle köylerini terk etmek zorunda kalan insanların yoğunluklu yaşadığı bir bölge olması,
- Bugün, insanların ikinci göçlerini yaşadığı yer olması,
- İnsanların mekân ile kurmuş olduğu aidiyet bağlarını yansıtabilecek iyi bir örnek olması,
- Unesco tarafından 2015 yılında dünya kültür mirası listesine alınan kentin bir hafıza merkezi olması,
- Sokağa çıkma yasaklarının en uzun süre uygulandığı yer olmasıdır.

Bu süreçte Sur sakinlerinin mekânla ilişkilerinin nasıl etkilendiği bu çalışmanın temel odağıdır. Ayrıca, süreklileşen yerinden edilme pratiklerinin hatıra, hafıza, aidiyet üzerindeki etkisi de ele alınmıştır. Hem 1990'lı yıllarda hem de bugünkü zorunlu göç deneyimini yaşamak zorunda kalan aynı kuşakların bu deneyimlerini nasıl değerlendirdikleri, devlet algısına dair neler söyledikleri, hangi hafızayı hangi göç deneyimini tarif etmek için açığa çıkarttıkları, mekânsal bağlarının nasıl koptuğu ve tekrar nasıl kurulduğu, ikinci kez yerinden edilme deneyiminin sonucunda üçüncü bir mekân ile nasıl bağ kurdukları ele alınmıştır. Bununla birlikte şu sorulara cevap aranmıştır: Zorunlu göç mağdurlarının kendi aralarındaki cinsiyete, yaşa, sınıfsal konumlara dair farklılıklar, farklı veya çatışan hafızalar ortaya çıkıyor mu? Kadınların göçü ve erkeklerin göçü, ya da gençlerin ve ihtiyarların göçü ve göçü hatırlama biçimleri farklı mı? Zorunlu göçün insanların geride bıraktıkları mekânlar ile kurdukları ilişkileri ve hafızayı etkileme biçimleri gibi sorular üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın özgün katkısı, Cumhuriyet döneminde Kürtlerin maruz kaldığı üç yerinden etme uygulamasına bütünlüklü bir bakış getirmesi olup bu anlamda devlet politikalarında bir süreklilik olduğunu ileri sürüyor olmasıdır. Ayrıca göçün hafıza ve mekân ile olan bağını kurmak ve zorunlu göç ile hafızada meydana gelen kırılmaları ortaya koymak bakımından da bu tez çalışması özgünlük arz etmektedir.

Temelde iki yöntem üzerinde durularak yapılan bu çalışmada, ilk aşamada literatür taraması, tasnifine odaklanılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya, öncelikli olarak konu hakkındaki yerli ve yabancı kaynaklar incelenerek başlanmıştır. Çalışma metninde vurgulanan saha araştırması boyutunda gözlem, yüz yüze görüşmeler ve yarı yapılandırılmış

mülakatlar aracılığıyla 50 kişi ile görüşülmüş ve kalitatif yöntemler de kullanılmıştır. Saha araştırmasında gözlem, röportaj ve yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle birincil elden veriler toplanmıştır.

Diyarbakır'a saha çalışması için ağustos ayının ortalarında gidilmiştir. Diyarbakır'a gidilmeden önce Göç-Der için son dönemde zorunlu göç sonucu Mersin'e giden ailelerin göç deneyimleri raporlaştırılmak üzere Mersin'e gidilmiştir. Mersin'deki göç deneyimi gözlemlendikten sonra oradan Diyarbakır'a yeniden geçilmiştir.

Çoğunluğu 90'larda zorunlu göç sonucu köyünü terk etmiş kişiler olmak üzere, ekonomik nedenlerle Diyarbakır'ın Sur ilçesine gelmiş 50 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ses kaydının alınması için izin istenmiş, izin veren kişilerin görüşmeleri ses kayıt cihazı açılarak yapılmıştır. Ancak bazı görüşmeciler son dönemde yaşamış oldukları olayların kendileri üzerlerinde bıraktıkları etki nedeniyle görüşmelerin ses kayıt cihazı ile birlikte yapılmasına izin vermemiştir. Bu görüşmeler de not tutularak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bölgede faaliyet yürüten yerel yönetim temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları ile görüşmeler yapılmış, yaşananlara ve bölgeye dair görüş ve değerlendirmeleri çalışmaya yansıtılmıştır.

Yarı yapılandırılmış ve açık uçlu sorularla birlikte görüşmecilere farklı birçok soru soruldu. Bu soruları şu şekilde tasnif edebiliriz:

- Farklı yaş ve cinsiyet gruplarının yaşananlara bakışında farklılık olup olmadığını görmek için görüşmecilerin yaşı, cinsiyeti, nerede doğdukları;
- Zorunlu göç deneyimleri, ilk zorunlu göçleri mi yoksa daha önce de zorunlu bir göç yaşayıp yaşamadıkları;
- İlk yerinden edilme deneyimlerine dair; ilk nerede, nasıl zorla göç ettirildikleri, ne düşündükleri, yerinden edildikten sonra göç edilen yerle bağlarının sürüp sürmediği, şimdi yaşadıkları yere ne zaman taşındıkları;
- İkinci yerinden edilmeye dair ise; sokağa çıkma yasaklarını nasıl gördükleri, yasaktan sonra yaşamlarını nasıl idame ettikleri, yasağın kaçınıcı gününde evlerini terk ettikleri, ikinci kez yerinden edilmelerini nasıl değerlendirdikleri;

- Hayatlarında süreklileşen göçe bakışları, daha önceki göçleri ile karşılaştırdıklarında, bunu nasıl değerlendirdikleri, bu yaşadıklarının telafisi konusunda ne düşündükleri,
- Daha önce maruz kaldıkları zorunlu göçleri ve şimdi yaşadıkları zorunlu göç sonrası, önceki yerleşim yerleri ile bağlarını nasıl sürdürdükleri, bu mekânların hafızalarında nasıl bir yer olarak kaldığı;
- Ayrıca evlerine dönmeyi düşünüp düşünmedikleri, yeni yerleri ile uyum sağlayıp sağlamadıkları;
- Yaşadıkları bu durumu nasıl değerlendirdikleri;

Görüşmecilerin güvenlik endişesi göz önünde bulundurularak, isimleri gizli tutulmuş, yaş ve cinsiyete göre bir kodlamaya gidilmiştir.

Görüşme yapılan ailelere; muhtarlık kayıtları, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (MEYA-DER), Bağlar, Kayapınar, Yenişehir, Sur ilçe belediyeleri ile STK'lar üzerinden ulaşılmıştır.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

GÖÇ ve ZORUNLU GÖÇ TANIMLARI

1.1. Göç Nedir?

Göç bireylerin veya toplulukların hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını ya da bir kısmını geçirmek üzere, gönüllü veya zorunlu sebeplerden kaynaklı bir iskân ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi bir yer değiştirme hareketidir.¹⁰ Göç kavramı genel olarak, insanların yaşadıkları yerlerden ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel nedenlerden dolayı başka bir yere hareket etmelerine verilen genel bir addır. Kişisel nedenlerle yer değiştirmeye ve bu esnada nakledilen eşyaların hepsine de göç denmektedir. Ayrıca kuşların, balıkların ve bazı hayvan türlerinin, belli mevsimlerde dünyanın çeşitli yerlerine gitmeleri de göç adıyla anılır.

Göçün tarihi doğa ve insanlık tarihiyle eşzamanlıdır denilebilir. İnsanlar neolitik dönemden, yerleşik yaşam biçimine geçene kadar göçebe bir hayat benimsemiş, sürekli bir yerden bir yere hareket etmiştir. Yaşadığımız evrenin 13 milyar yaşında olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda 8 bin yıllık geçmişiyle insan yerleşik hayata geçmiş azınlık bir grup konumundadır. Fakat insan için yerleşik yaşama geçmeyle beraber göç sona ermemiştir. Hem hayvanlar hem de insanlar çeşitli nedenlerle bir yerden başka bir yere göç etmeye devam etmiştir. Bu göçler kimi zaman gönüllü olarak gerçekleşmişken kimi zaman da çeşitli nedenlerle zorunlu bir şekilde gerçekleşmiştir. Birden fazla göç şeklinin olması göçün geniş ve farklı şekillerde tanımlanmasına neden olmuştur.

Göç, ekonomik siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş ya da sürekli yerleşim hedefi güden coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir de denilebilir.¹¹ Göçün başka bir yönü ise insanların içinde yaşadıkları fiziksel, sosyal, kültürel ortamdaki kopup başka bir

¹⁰ Taylan Akdoğan, **Göç ve Değişme**, 21.

¹¹ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, 13.

coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye dâhil olmasıdır.¹² İnsanların coğrafi, dinsel, toplumsal, ekonomik, sosyal, siyasal v.b. nedenlerle yer değiştirmesine de göç denmektedir. Daha detaylı bir tanımla göç, dini, iktisadi, siyasal, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân ünitesinden, bir başkasına yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir.¹³ Sosyal bilimler açısından “insanın coğrafi hareketliliği ve bu hareketliliğin yol açtığı nüfus dinamiği” olarak tanımlanan¹⁴ göçün sadece demografik bir hareket olarak ele alınması, bu nüfusun yer değiştirmesinin etkilediği ve etkilendiği ekonomik dinamiklerin gözden kaçırılmasına sebep olabilmektedir.¹⁵ Göçler, mekânsal olarak eşitsiz bir şekilde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinden kaynaklanabileceği gibi ekolojik nedenler ya da devlet gibi otoriter bir yapılanmanın uygulamalarından kaynaklı sürgünler, iskânlar ve savaş nedeniyle zorunlu bir şekilde de yaşanabilmektedir.¹⁶

Birleşmiş Milletler bir yılı aşan süre ile yapılan yer değiştirmeleri de göç olarak kabul etmektedir. Türk Dil Kurumu ise göç olgusunu, ekonomik, toplumsal, siyasal sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlamıştır.¹⁷ Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü'ne¹⁸ göre göç (migration), birey ve grupların ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleridir. Göçler daha çok sosyal, iktisadi, politik nedenlerin sonunda meydana gelirler.

Bir kural olarak göç, insanın yaşadığı mekânın/çevrenin koşulları onun yaşamını zorlamaya başladığında ortaya çıkmaktadır.¹⁹

Nüfusun yer değiştirme hareketini tanımlayan göçün ilk sosyal belirleyeni, nüfusun kişi, aile grup ya da kitlesel olarak, geçici veya sürekli doğduğu, yaşadığı yeri terk edip başka yere ya

¹² Esmâ Durugönül, **Sosyal Değişme Göç ve Sosyal Hareketler**, 95.

¹³ Taylan Akkayan, **Göç ve Değişme**, 21.

¹⁴ Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, 341.

¹⁵ Sevilay Kaygalak, **Kentin Mültecileri (Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme)**, 10.

¹⁶ A.g.e., 9.

¹⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.591327e38a98f4.63133311

¹⁸ Sezgin Kızılcılık ve Yaşar Erjem, **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, 185.

¹⁹ M.Murat Yüceşahin, Ertugrul Murat Özgür, **Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu Süreçleri ve Mekânsal Örüntü**, 16.

da yerlere gitmesidir. Nüfusun farklı yerleşim alanları arasında yer değiştirme hareketine “göç etmek”, bu hareketi gerçekleştiren, katılan nüfusa da “göçmen nüfus” adı verilir.²⁰

Göçler, iç göç, dış göç, beyin göçü gibi birçok alt başlığa göre sınıflanabileceği gibi gönüllü ve zorunlu olmak üzere iki temel kategoriye ayırmak da mümkündür. Gönüllü göçler genel olarak bireysel ve daha iyi bir yaşam arayışının ürünü olarak karşımıza çıkarken, gönülsüz göçler, zorunlu baskı ve zorlama sonucu yapılan toplu iskânlardır. Göç, öncelikle insanın hayatını sürdürdüğü çevresel koşulları yaşanabilir olmayı zorlaştırdığında ortaya çıkar.²¹

İnsanlık tarihine etki eden en önemli unsurlardan biri olan göç, olumlayan görüşe göre; toplumların gelişimine katkıda bulunmuş, birçok kültür ve uygarlığı zenginleştirmiştir. Globalleşme süreci içerisinde dünyanın farklı bölgelerinde toplulukları, kültürleri, ekonomileri bütünleştirmiş ve birbirine bağlı hale getirmiştir.²² Ancak göç hareketi ilk bakışta bireylerin isteği ile bir yer değiştirme hareketi olarak değerlendirilse de nedenleri ve sonuçları ile birlikte bireylerin ve toplulukların göç etmeye zorlandıkları ve bu gruplar üzerinde çok boyutlu geniş çaplı değişiklikler getirdiği unutulmamalıdır. Toplumsal formasyonların ekonomik, politik ve kültürel yapılarında ve bu yapılar içindeki ilişkiler sisteminde yaşanan değişimler sonucunda ortaya çıkan göç, söz konusu yapılarda önemli dönüşümlere yol açmaktadır.²³ Göç, pratikte bireysel ve toplumsal değişim aşamalarının her kademesinde etkili olan karmaşık bir süreç olmuş olup birçok yapısal değişikliğin, çatışmanın, problemin neden ve sonucunu oluşturmuştur.

MAZLUM-DER’in 1995 yılında, zorla göçün yarattığı sonuçları üzerinden yaptıkları saha çalışmasının verilerini açıkladığı raporunda, “Göçün Ürkütücü Sorunları” başlığı altında, göçün yarattığı sorunları şu alt başlıklar ile sıralamıştır:

1- İşsizlik, 2- Sağlık problemleri, 3- Eğitim problemi, 4- Sosyal denge bozuklukları, 5- Irkçılık, 6- Ahlaki sorunlar, 7- Çatışmaların şehirlere yayılması, 8- Çarpık Şehirleşme.

Raporda şehirlerin kısa bir süre içinde aldığı göç istatistiğine bakmak yukarıda sıralanan sorunların ne kadar büyük bir boyutta olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. 1995

²⁰ Mehmet Barut, **1999-2001 Zorunlu Göç Araştırma Raporu**, 2.

²¹ M, Murat Yüceşahin, E. Murat Özgür, **Türkiye’nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü**, Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt:4 Sayı:2, 15-35, 16.

²² Global Commission on International Migration (GCIM), 1-3. (Akt. Murat Özdemir, **Türkiye’de İç Göç Olgusu, Nedenleri Ve Çorlu Örneği**, 7.)

²³ Atilla Göktürk, Sevilay Kaygalak, **Göç ve Kentleşme**, Sosyal Hizmet Sempozyumu, 111.

yılına kadar zorunlu göç sonucu hangi şehrin ne kadar göç aldığı ile ilgili raporda aşağıdaki rakamlara yer verilmiştir;

Diyarbakır: 1 Milyon 150 bin, Batman: 230 bin, Mardin: 250 bin, Malatya: 35 bin, Gaziantep: 400 bin, Van: 350 bin, Şanlıurfa: 450 bin, Mersin: 850 bin, Adana: 1 Milyon 200 bin, Antalya: 200 bin, İzmir: 250 bin, Elazığ: 70 bin, Hakkari: 50 bin, Bingöl: 65 bin, İstanbul: Tahmin edilemiyor.²⁴

Şehirlerin sahip olduğu alt yapı, üst yapı olanakları bir arada düşünüldüğünde, kısa bir süre içinde bu oranda bir nüfusu uyumlu bir şekilde içine alması olası gözükmemektedir.

1.2. Göç Çeşitleri

Göçü, nedenleri (zorunlu ve gönüllü göç), amaçları (çalışma, sığınma) ve hedefe varmakta kullanılan yöntemleri (yasal, yasa dışı) gibi farklı kriterlere uygun olarak tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte farklı disiplinler olarak ekonomi, sosyoloji, demografi, coğrafya, tarih, psikoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve diğer bazı ilgili disiplinler göçle ilgili konulara farklı bakış açılarıyla değinirler.²⁵

Birçok açıdan sınıflandırılabilir göç olgusu; iç göç ve dış göç olmak üzere genel olarak: işçi göçü, beyin göçü, doğal afet göçü, gönüllü göç ve zorunlu göç olmak üzere beş temel başlık altında da toplanabilir.

İşçi göçü; bulunduğu yerde ekonomik zorluklar veya işsizlik sorunu yaşayanlar,

Beyin göçü; bilgilerini daha iyi değerlendirecekleri ülkelere gidenler,

Doğal afet göçü; bölgelerinde yaşanan doğal afetler nedeniyle can ve mal güvenliklerini sağlama almak için gidenler,

Gönüllü göç; daha iyi iş ve yaşam olanaklarına sahip olmak isteyen insanlar tarafından gerçekleştirilen,

Zorunlu/zorla göç ise insanların kendi istek ve iradelerine bağlı olmaksızın savaş ve toplumdan dışlanma gibi olaylarla zorunlu yapılan yer değişikliğidir.

“Çok çeşitli, çok nedenli ve çok sonuçlu olan göç hareketleri insanlık tarihi kadar eski olan kalıcı yer, coğrafya değişiklikleridir. Göç, göç etme nedenlerine göre zorunlu ve gönüllü göç,

²⁴ MAZLUM-DER, 1995 Göç Raporu, <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/goc-raporu/518>

²⁵ Ahmet İçduygu ve İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, 75 yılda Köylerden Kentlere, 249.

göç nedenleri özelliklerine göre emek ve beyin göçü, son olarak da göç hareketinin yurt içi ve yurt dışı olmasına yönelik olarak dış göç ve iç göç olarak tasnif edilebilir. Tüm bu göç hareketlerinin nedenleri, sonuçları ve etkileri farklı olabilmekte; hatta iç içe geçebilmektedir”²⁶

Petersen, “göç etme nedeni” bağlamında dört ayrı göç çeşidinden söz etmektedir. Bunlar ilkel, zoraki, zorlayıcı ve serbest göçlerdir.²⁷ İlkel göçler, ekolojik bir itme sonucu insanların göç etmeleridir. Burada göç kararı almada temel etken coğrafik ve doğal faktörlerdir. Petersen’e göre bu göç, bireylerin doğa güçleriyle başa çıkamadığı durumlarda yaşanmaktadır. Zorunlu göç ya da zorla göç ise bireylerin kendi istek ve iradeleri dışında gerçekleşmektedir. Göç olgusu içerisinde “mevsimlik göç” ayrı bir bölüm halinde değerlendirmeye değer niteliktedir. Mevsimlik göçün başat nedeni bireylerin yaşadığı ekonomik sıkıntılardır ve bu göç hayat standartlarını biraz daha olsa yükseltmek, bir dönemlik de olsa işsizlikten kurtularak iş sahibi olabilmek amacı ile gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de özellikle Pamuk, çay, fındık toplama ve turizm alanları mevsimlik göç almaktadır. Türkiye’deki mevsimlik göçleri de Kürt sorunu ve zorunlu göç bağlamından kopuk ele almak eksiklik olacaktır.²⁸

1.3. Zorla Yerinden Edilme

Bu çalışmada temel olarak, insanların kendi istek ve iradeleri dışında, dış bir güç tarafından yer değiştirmeye mecbur bırakılarak yaşam alanlarından kopartılması durumu için tanımlanan zorunlu göç, zorla göç veya zorla yerinden etme kavramları kullanılmıştır. Bu kavramların tamamı da Kürtlerin yaşamış olduğu göç deneyimi için kullanılmaktadır. Kürt siyasi hareketi ve sivil toplum kuruluşları yaygın olarak zorunlu göç kavramını kullanılırken uluslararası hukukta zorla yerinden etme kavramı kullanılmaktadır.²⁹ Devlet açısından Kürtlerin zorunlu göç pratiği ile ilgili üzerinde anlaşılmış bir kavram olmamakla birlikte bu göç deneyimini devlet yetkilileri de tanımlamaktadır. Buna bir örnek ise Van Vali Yardımcısı Ömer Özcan’ın Van Valisi Münir Karaloğlu adına TESEV tarafından Van ilinde

²⁶ Mustafa Öztürk, Nihat Altuntepe, **Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması**, Journal of Yasar University, 3(11), 1587-1625, 1588.

²⁷ W. PETERSEN, **A General Typology of Migration**, American Sociological Review, 259-263. Sevilay Kaygalak, **Kentin Mültecileri (Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme)**, 11-12.

²⁸ Dilek Kurban, **Mevsimlik İşçiler: Zorunlu Göç Mağdurları**. <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/100867-mevsimlik-isciler-zorunlu-goc-magdurlari>.

Sibel Özbudun, **Neo-Liberal Türkiye’nin “En Alttakiler”i: İşçi Sınıfı Kürtleşirken**, 6-7.

²⁹ Adaletin Kıyısında: ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği, s16

düzenlenen “Türkiye’de Zorunlu Göç: Hükümet Politikaları” başlıklı konferansta yapmış olduğu konuşmadır. Özcan, Valilik adına yapmış olduğu konuşmada Kürtlerin göç deneyimi için “kontROLSÜZ göç olgusu” nu kullanmayı uygun bulduğunu belirttikten sonra³⁰ zorunlu göç mağdurları için “yerinden olmuşlar” kavramını kullanmıştır. Ancak yerinde olma kavramı bu göç deneyimindeki faili gizlemektedir. Oysaki Kürtlerin göç pratiği kendi istekleri dışında ve dış bir gücün zorla dayatması şeklinde gerçekleşmiştir. Burada açık bir fail vardır. Bu çalışmada hem bir failin olduğu hem de insanların kendi iradeleri dışında bir göçe maruz kaldıklarını içermesi bakımından zorla yerinden edilme kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Ancak yaygın ve kabul görülen kullanımlarından dolayı zorunlu göç, zorla göç kavramları da kullanılmıştır.

Kürtlerin Cumhuriyet tarihi boyunca yaşamış olduğu üç kitlesel göç hareketine bu kavramlar etrafında bakılmıştır. Geçmişte ve içinde bulunduğumuz yüzyılda zorunlu göç uygulamaları yaygın olmasına rağmen ve hatta şu anda bile her saniye de bir kişinin yerinden edilmesine rağmen, zorunlu göç üzerine bilimsel çalışmalar sadece Türkiye’de değil dünya bilim camiasında da yetersiz düzeyde yapılmıştır. Bu alanda kuramsal çerçevenin de tam olarak yerleşik hale gelmediğini belirtmek gerekecektir.

Zorla göç veya ülke içinde yerinden edilmiş mağdurlar ile ilgili 1982 yılında yapılan ilk çalışmada 11 ülkeye yayılmış 1,2 milyon insanın olduğu saptanmıştır.³¹ 1951 Mülteci Sözleşmesi’nde ülke içinde yerinden olmuş kişilerin durumlarına ve uluslararası cemiyet ve kurumların bu konuda ki sorumluluklarına yer verilmemiştir. Sığınma talep eden kişiler, “1951 tarihli sözleşmede ve diğer evrensel ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinde belirtilen nedenlerle koruma isteyen fakat yetkili bir makam tarafından mültecilik statüsüne uygunluğu henüz tespit edilmemiş kişiler” olarak tanımlanmaktadır.³² Aynı sözleşmeye göre “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle,

³⁰ Ömer Özcan, Van İli ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi, 68. Türkiye’de Zorunlu Göç: Hükümet Politikaları Uluslar arası Konferans Tebliğleri içinde, TESEV Yayınları 2009-Van, 67-74

³¹ Roberta Cohen, Francis Deng, “**Introduction**,” The Forsaken People: Case Studies of the Internally Displaced içinde. Brookings Institution Press. (Akt. Turgay Ünalın: Ülke içinde yerinden edilme konusunda dünyada durum ve mevcut eğilimler, 29, “ZORUNLU GÖÇ” ile YÜZLEŞMEK: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası içinde, TESEV Yayınları)

³² Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), 2001:23; BMMYKAB, 2002:5 (Akt. Abdurrahman Yılmaz, Uluslar arası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri, 1687. Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Volume içinde)

yararlanmak istemeyen veya bir tabiiyeti olmayıp bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs” mülteci olarak tanımlanır.³³ Ülke içinde yerinden olan kişilerin durumu hükümetlerin sorumluluklarına bırakılmıştır. Ancak ülke içinde yerinden olan kişilerin sayısının artması sonucu uluslararası kurumların bu alana ilgisi artmıştır.

Bu alanda önemli tartışmalar 1990’lı yıllardan sonra özellikle iki kutuplu dünyanın sona ermesinin ardından yaşanmıştır. Soğuk savaş döneminin ardından çeşitli ülkeler içinde başlayan iç savaşlardan dolayı milyonlarca insanın kitlesel bir şekilde sınırları aşarak özellikle batılı ülkelere sığınması mültecilik sorununu gündeme getirmiştir. 1990’lı yıllarda yaşanan en önemli örnekler; Körfez Savaşı sonrası Irak sınırları içinde kalan Kürdistan bölgesinde yaşayan Kürt sığınmacılar ile eski Yugoslavya ve Ruanda’daki iç savaşların neden olduğu mülteci akınlarıydı. Bununla beraber iç çatışmaların yarattığı sorunlardan biri de mağduriyetlerin ulus devlet sınırları içinde bırakıyor olmasıdır. “Günümüzde dünyada 9 milyon mülteciye karşılık, yaklaşık 24 milyon ülke içinde yerinden edilmiş kişi olduğu tahmin ediliyor.”³⁴ 2008’e ait olan bu verilere karşı bugünkü bu rakam çok daha yüksektir. 2015 yılında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından açıklanan UNHCR Küresel Eğilimler Raporuna göre, 2014’te her gün ortalama 42 bin 500 kişi mülteci, sığınmacı olmuş ya da ülkesi içinde yerinden edilmiştir. Rapora göre, dünya genelinde, her 122 kişiden birisi şu anda ya mülteci ya ülkesi içinde yerinden edilmiş ya da iltica talebinde bulunmuş durumdadır. Bu bir ülkenin nüfusu olsaydı, dünyadaki en büyük 24. ülke olurdu. Rapor, yaklaşık 60 milyon kişinin evlerinden kaçmaya zorlandığını gösterirken; UNHCR dünya genelinde yerinden edilmeye yönelik tehlikeli yeni bir çağa girildiği konusunda uyarıda bulunmuştur.

Yerinden edilmiş nüfusun artması ve bu durumun uluslararası kamuoyunda yankı bulması ile ilgili en somut gelişme BM’de yaşanmıştır. 1992 yılında BM Genel Sekreteri Yerinden Olmuş Kişilerin Özel Temsilcisi olarak Francis M. Deng’i atamıştır. Yerinden edilmiş kişiler ile ilgili olarak “Yol Gösterici İlkeler” adlı çalışma bir grup uluslararası hukuk uzmanı tarafından BM İnsan Hakları Komisyonu’nun isteği üzerine hazırlanmıştır. 1998 yılında bu komisyon tarafından ülke içinde yerinden edilmeler ile ilgili hazırlanan “Yol Gösterici İlkeler” kılavuz olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler’ in (BM) Ülke içinde

³³ BM 1951 Mülteci Sözleşmesi Md. 1, BMMYK, 2001:23., <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>

³⁴ Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal, A.Tamer Aker, **Zorunlu Göç” ile yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**, s19

Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeleri'nde zorunlu göç ile ilgili yer alan tanıma göre: “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır.”³⁵

Zorunlu göçü önemli kılan en önemli etkenlerin başında, bir bölgede yaşayan kişi veya grupların sahip oldukları etnik, dini vb. aidiyetleri ve de kimlikleri yüzünden ait oldukları topraklardan başka yerleşim alanlarına zorla göç ettirilmek durumunda bırakılmış olmalarıdır.³⁶ Petersen'e (1958) göre zorunlu göç, bireylerin, kendi irade ve istekleri dışında, devlet veya ona bağlı kurum ve kuruluşlar ya da devlete muhalif gruplar tarafından uygulanan baskı, zorlama ve şiddet yoluyla, buldukları yerleşim biriminden göçe zorlanmaları veya göç ettirilmeleridir.³⁷ Dış bir irade tarafından uygulanmış ya da yerleşim alanında ortaya çıkan doğal, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik koşullar, yaşamayı çok zor hale getirmiş ve “göç kararının temel belirleyeni olmuşsa”³⁸ gerçekleşen göç zorunlu göç türüdür. Bir başka tanıma göre zorunlu göç, “devletin, kendi vatandaşı olan ya da olmayan çok sayıda insanı zorlayıcı yöntemler kullanarak yeniden iskân etmesi anlamına gelir. Bu zorlama direkt ya da dolaylı olabilir.” (Polian, 2004:1)³⁹ Burada göçe neden olan güç ya da uygulanan baskı, doğrudan, açık-aleni ve odaklanmış ya da dolaylı, örtülü ve dağınık olabilir. Bunlardan birinin veya birkaçının bulunması, göçün zorunlu tipte olması için yeterli kabul edilmektedir.⁴⁰

Uluslararası bağlamda zorunlu göçün karmaşık hareketiyle baş etmek ve ortaya çıkabilecek negatif durumları en aza indirmek için çoklu araçlara gereksinim olduğunu vurgulayan S. Martin (2002), bunun için dört öneride bulunur.

Bunlar:

³⁵Birleşmiş Milletler (BM), **Ülke içinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeler**, Madde 2. Çev. Kerem ALTIPARMAK, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/GP_Turkish.pdf

³⁶ İnan Keser, **Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç**, 14.

³⁷ Mim Sertaç Tümtaş, **Yoksulluktan Yoksunluğa Göç: Marmaris ve Mersin Örnekleri**, Toplum ve Demokrasi 3 (5), Ocak-Nisan içinde, 113-114.

³⁸ Necati Bozkurt, **Denizi Kurutmak-Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası**.

³⁹ Pavel Polian, **Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR**, 1. (Akt. Asena Pala, **Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği**, 8.)

⁴⁰ Atilla GÖKTÜRK, **Araştırma Bulguları ve Günümüzdeki Diyarbakır', Bölgeiçi Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması**, 4.

- 1- Zorunlu göçün hareketlerinin nedenlerinin ortadan kaldırılması;
- 2- Korumayı artırırken aşağılamaları azaltacak mekanizmaların güçlendirilmesi;
- 3- Zorunlu göçmenlerin uzun dönem statülerinin netleştirilmesi ve
- 4- Dönüşün mümkün olduğu durumlarda yeniden-entegrasyon ve yeniden-yapılandırmanın sağlanmasıdır.⁴¹

Castles'a göre⁴² bir disiplin tek başına zorunlu göçü kavramaya yeterli olmayacaktır. Bu nedenle tarih, demografi ve coğrafya, politika ve ekonomi, hukuk ve siyaset bilimi, grup ve bireysel deneyimleri, kimlik ve aidiyeti irdelemek için psikolojiden kültürel çalışmalara kadar uzanan alanların kendi perspektiflerinden konuyu değerlendirmeleri ve sosyolojinin bu düzeylerin tümünde göç sürecinin farklı yönlerini irdelemek için yer alması gereğini vurgulamıştır. Castles'ın⁴³ dikkat çektiği bir başka konu ise zorunlu göç sosyolojisinin "sosyal politika" üretme kaygıları taşıdığı durumlarda çeşitli sorunlarla yüz yüze kalması ihtimalidir. Kuramsal yönü zayıf ve bürokratik sorunlara çabuk çözümler arayan araştırmaların sığığa gideceğini vurgulayan Castles (2003:26), bunu aşmak için şu önerilerde bulunmuştur:

- 1- Zorunlu göç çalışmalarının daha genel sosyal ilişkiler, yapılar ve değişim kuramlarıyla ilişkilendirilmesi çerçevesinde teoriye yoğun bir biçimde dikkat edilmesi;
- 2- Zorunlu Göçün göçmenleri, gidilen yerdeki cemaatler ve göç sürecinde etkin çeşitli kurumlar gibi birçok aktörün pratikleriyle teori eleştirel bir biçimde ilişkilendirilmelidir;
- 3- Zorunlu göç çalışmasının mevcut sosyolojik ders, yazın ve konferanslara dahil edilmesi ile profesyonelleştirilmesi gerekmektedir;
- 4- Politika yapıcılar ve araştırma destekçisi kurumlara bağımsız teorik, tarihsel ve karşılaştırma temelli araştırmaların kısa dönemli politika üretimi hedefleyen araştırmalar karşısında daha faydalı olduğunun anlatılması gereklidir.⁴⁴

⁴¹ Bilgi Üniversitesi: Doç. Dr. Ayhan Kaya, Doç. Dr. İ. Emre Işık, Bahar Şahin, Esra Elmas, Basri Çağlayan, Pelin Aksoy, **Günümüz Türkiye'sinde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme Mi, Geri Dönüş Mü? İstanbul, Diyarbakır ve İçel Örnekleri**, 129.

⁴² (2003:22)

⁴³ (2003:26)

⁴⁴ Bilgi Üniversitesi: Doç. Dr. Ayhan Kaya, Doç. Dr. İ. Emre Işık, Bahar Şahin, Esra Elmas, Basri Çağlayan, Pelin Aksoy, **Günümüz Türkiye'sinde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme Mi, Geri Dönüş Mü? İstanbul, Diyarbakır ve İçel Örnekleri**, 130..

1.4. Kürtlerin Göçü

Kürtler, belirtilen bütün göç nedenlerinden dolayı yaşadıkları iskân ünitelerinden bir başkasına yerleşmek üzere yer değiştirmişse de asıl dikkat çeken kitlesel olarak yaşadıkları coğrafyadan zorunlu göçe maruz bırakılmaları olmuştur. Cumhuriyetin erken döneminden itibaren günümüze kadar olan sürece bakıldığında devletin Kürtleri yerinden etme ve demografik yapıyı değiştirmeye yönelik üç büyük zorunlu göç uygulamasından bahsedilebilir.

Kürtlerin sürekli bir zorunlu göçe maruz kalmış ve kitlesel olarak kentlere göç etmek zorunda bırakılmış olmasına rağmen bu alanda yapılan sosyolojik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ancak 2000’li yıllardan sonra özellikle Kürtlerin 90’lardaki yerinden edilme pratiklerine yönelik bazı çalışmalar yapılmış olsa da Kürtlerin hafızasında derin yaralar bırakan bazı kavramlar rahatlıkla kullanılmış, tersi bir rahatlama ve yakınlığı sezecek kavramlardan özellikle imtina edilmiştir. Bu göç deneyimleri çoğunlukla güvenlik şemsiyesi altında ve terörden kaynaklandığı şeklinde ele alınmıştır. Meseleye terör ve güvenlik penceresinde bakmayan çalışmalar bile olayın derinlikli kavranmasından uzak olmuştur. Bölge halkına, ağalık ve feodalite baskısı ve kontrolü altında olan aciz insanlar şeklinde bakılmıştır. Örneğin bu konuda çok değerli bir çalışma olan Bilgi Üniversitesi çalışma raporu bu sığılğa bir örnek teşkil etmiştir. Raporda, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne Kürtler üzerinden uygulanan asimilasyon ve iskân politikaları köylülük ve ağalık gibi basit nedenlere bağlanmıştır. “*Güneydoğu Anadolu bölgesinde terör nedeniyle boşaltılan köylerin çok büyük bir bölümünün dağ köyleri olduğu, Urfa, Adıyaman ve Diyarbakır gibi illerde yer alan ova köylerinin ise ağaların ve mirlerin (bey) kontrolü altında olduğu bilinmektedir.*”⁴⁵ Köy boşaltmalarının terör nedeni ile açıklandığı bu çalışmanın bir diğer bölümünde ise Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne Kemalist kadroların Kürtler için kullandığı ağalık ve gericiilik kodlarının yanına bölgede yaşanan olayların sorumlularına yeni olarak PKK eklenerek verilmiştir. “...yarı feodal ‘Ağalık’ ve ‘Beylik’ düzeninin hâkim olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki geleneksel toprak yapısı varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Zaten topraksız ve mülksüz olan bölge halkının önemli bir kısmı 1990’lı yıllar ile birlikte yoğunlaşmaya başlayan şiddet ortamında, bu şiddetin iki önemli aktörü olan PKK ve

⁴⁵ Bilgi Üniversitesi, **Günümüz Türkiye’inde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme Mi, Geri Dönüş Mü? İstanbul, Diyarbakır ve İçel Örnekleri**, 77. Hazırlayanlar; Doç. Dr. Ayhan Kaya, Doç. Dr. İ. Emre Işık, Bahar Şahin, Esra Elmas, Basri Çağlayan, Pelin Aksoy.

devlet kurumlarıyla organik çıkar ilişkileri geliştiren büyük toprak sahipleri arasında kalmışlardır...⁴⁶

Zorunlu göç uygulamalarıyla beraber Kürt sorununun “kimlik ve yönetimsellik” mefhumundan çıkartılıp salt “terör ve ağalık” sorununa indirgemenin eleştirilmeyi hak eden bir yaklaşım olduğunu belirtmekte fayda vardır. Kürtlerin fiili zorbalıkla yurtlarından çıkarılmasının olumlanması olarak yorumlanabilecek şu tespite ayrı bir şerh koymak gerekmektedir, “1980’li ve 90’lı yıllarda boşaltılan köylerden kentlere göç edenlerin bir kısmı eskiden maraba, diğer bir deyişle topraksız köylü olduklarından, geriye dönme ihtimali olmayan insanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.”⁴⁷

Oysaki Kalkınma Ajansı’nın 1990’lı yıllarda gerçekleşen göç sonrası Diyarbakır’a gelen kişiler üzerinde yaptığı çalışmada göç edenlerin büyük bir çoğunluğunun göç öncesine göre bugün daha yoksul olduklarını ortaya koymuştur. Zorunlu göçe maruz kalan insanların büyük çoğunluğu bu göçten zarar görmüş ve göç ettikleri yerlerde önceki hayat koşullarından daha kötü koşullarda yaşamışlardır. Kentte yaşadıkları sorunların başında sağlık sorunları, barınma ve yoksulluk gelmiştir. Ekonomik olarak ailelerin %63’ü durumlarının kötüleştiğini, %17’si durumlarının iyileştiğini, %21’i ise durumlarında bir değişiklik olmadığını belirtmiştir.⁴⁸

Ayrıca insanlara çoğunlukla hiçbir hazırlık izni ve süresi dahi tanınmadan bir anda yaşam alanlarından kopartıp atan sürecin yarattığı büyük hak ihlalleri üzerinde de durulması gerekirken, süreci salt geri dönüş istekleri üzerinden ele almanın yetersiz olacağını belirtmek gerekmektedir. Kentli yaşam pratiği ve vasıfları ile köylünün yaşam pratiği ve vasıfları arasında farklılıkların da bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kentte yaşamaya başlandığı andan itibaren kırsal alandaki yaşamın temel nitelikleri değişmeye başlar. Özellikle yeni doğan ve şehirde yetişmiş çocuklar ile birlikte köye dönme şansı azalır. Yapılan çalışmalarda büyüklerin köyelerine duydukları özlemi ve geri dönme isteğini sürekli içlerinde tuttukları fakat gençlerin köydeki yaşam pratiğinden dolayı geri dönmeyi istemedikleri görülmektedir.⁴⁹ Aileleri bu şekilde parçalı bırakmak bile ayrıca irdelenmesi gereken bir sorunken, meseleye terör, ağalık ve topraksız köylülerin şehirde daha iyi bir yaşama kavuştukları ve dönme ihtimali olmadığı üzerinden bakmak meselenin derinliğine inilmediğini göstermektedir. Bununla birlikte Kürtlerin geri dönüş yollundaki engellerinde

⁴⁶ A.g.e., 81.

⁴⁷ A.g.e., 78.

⁴⁸ Kalkınma Merkezi Derneği, **Zorunlu Göç ve Diyarbakır**, 59.

⁴⁹ A.g.e., 13.

varlığını koruduğunu belirtmekte fayda vardır. Kolombiya’da, ülke içinde yerinden edilmiş olan insanların insan hakları konusundaki Genel Sekreter Temsilcisi’nin Kolombiya’daki geri dönüşler ile ilgili söylediği gerekçeler Kürtler için de varlığını korumuştur.

“Görevden ayrılan kişilerin yeniden entegrasyonu, suçlarından dolayı ceza almamaları ve yerinden edilmiş insanların düşük dönüş oranları arasında açık bir bağlantı vardır. Zorla yerinden etme eylemlerinin failleri suç işledikleri yerlerde kalmaya devam ettiklerinde insanlar geri dönmekten çekiniyorlar, çünkü kendilerini güvende hissetmiyorlar.”⁵⁰

Bu bağlamda bu çalışmada yukarıda eleştirilen sığılğa düşmekten kaçınılmış, Kürtlere devlet tarafından uygulanan zorunlu göç ve yerinden etme politikalarının Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir sürekliliğinin olduğu gerçeği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Kürtler üzerinde uygulanan yerinden etme uygulamaları salt son dönemde gerçekleşmemiş, bu Cumhuriyet öncesi ve sonrası devletin süreklilik arz eden politikalarının bir devamı olmuştur. MAZLUM-DER’in 1995 yılı Kasım ayında “Doğu ve Güneydoğu’da İç Göç, Neden ve Sonuçları” adlı raporu, “*Göç olayı, her şeyden önce bölge insanı için yeni bir sorun değildir.*” cümlesi ile başlamaktadır. Ve aynı raporda, yaşanan durumun göç ile nitelendirilmesinin eksik olacağı ve olayları küçümseyerek sunmanın zulmün bir başka çeşidi olduğu eleştirisi getirilmiştir.

“Araştırmalarımız neticesinde, bizzat şahit olduğumuz bu acı gerçeği; ‘GÖÇ’ olarak isimlendirmenin haksızlık olacağı kanaatindeyiz... Zira bölgede akıl almaz boyutlarda seyreden olayları küçümseyerek sunmak da zulmün bir başka çeşidini işlemek olacaktır. Yaşanan ‘göç’ değil, adeta bir ‘sürgün’dür.”⁵¹

Kürtlere, Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan zorunlu göçlere bütünlüklü bakan bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu alanda Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı vd.’nin “Türkiye’nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Ana Dil Haritaları” çalışması oldukça özgün yanlar taşımaktadır. Bu çalışma hem iskân politikalarının neticeleri hem de Türkiye’nin

⁵⁰ 71 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi’nin Raporu, 2007, Ek, Kolombiya misyonu, A/HRC/4/38/Add.3, 24 Ocak, par. 57. Akt. Adaletin Kısıyında, s38

⁵¹MAZLUM-DER’in 1995 yılı Kasım ayında “Doğu ve Güneydoğu’da İç Göç” Neden ve Sonuçları, adlı raporu

yıllara göre değişen dil haritasını ortaya koymasından bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Ancak birçok çalışmada meseleye dönemsel olarak bakıldığı gibi yukarıda MAZLUM-DER'in raporunda dikkat çekilen “zulmün bir başka çeşidi” işlenmiştir. Bu anlamıyla bu çalışma Kürtlere yönelik süreklileşmiş bir iskân politikası olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca Kürtlerin zorunlu göçe tabi tutulmaları nedenleri arasında kimliksizleştirme ile beraber mülksüzleştirme ve belleksizleştirme amacının at başı gittiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak meseleyi asli bağlamından koparıp doğrudan resmi ideoloji penceresinde bakılarak, yapılan birçok çalışma da bulunmaktadır.

“Türkiye’de ayrılıkçı silahlı grupların köylüleri yaşadığı yerleri terk etmeye zorlayan saldırıları... Diğer taraftan gerek isyancıların terör eylemleri gerekse Türkiye’nin güneydoğusunda yaşanan terörist eylemlerini yok etmek için güvenlik güçlerinin aldığı önlemler sosyo-ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Halkın temel geçim kaynaklarının tükenmesi/sınırlanması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sekteye uğraması, yer yer uygulanan yayla yasağı gibi sorunlar yumağı, sivilleri zorunlu göçe iten ikinci grup etmenler oluşturmuştur. Üstelik sivil nüfusun bir kısmı (köy korucuları) sadece silahlı çatışmanın tehlikelerine maruz kalmamış, aynı zamanda isyancı güçlere de direnmek zorunda kalmıştır.”⁵²

Kürt göçü üzerine başka bir perspektif ise meseleyi bireysel ve insan hakları açısından ele alan çalışmalar olmuştur. Bu anlamda meseleye güvenlik ve terör söylemine girmeden ele alan çalışmaların ise Kürtlerin yönetim ve kolektif hak taleplerini es geçtiğini, meseleye yalnız bir demokrasi ve insan hakları meselesi olarak baktığını, bunun yanlış değil fakat eksik olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu anlamda önemli raporlar ortaya koyan TESEV çalışmaları da ne yazık ki bu eksikliği taşıyan çalışmalardan olmuştur.

“Bugün Kürtlerin kırımına sebep olan dinamik bir insan hakları ihlali olmadığı gibi, Kürtlerin isyanı da bir insan hakkı isyanı değildir.”⁵³

Kürtlerin zorunlu göç deneyimini demokrasi ve insan haklarını es geçerek güvenlik ve terör penceresinden bakmanın yetersiz olacağı gibi kimlik ve kolektif hakları da es geçen meseleyi salt bireysel hak ve hürriyetler üzerinden ele alan çalışmaların da meseleyi

⁵² M, Murat Yüceşahin, E. Murat Özgür, **Türkiye’nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü**, Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt:4 Sayı:2, 15-35, 21.

⁵³ Nazan Üstündağ, **Savaş, Gençlik ve Özyönetim**, Özgür Gündem, 4 Eylül 2015: <http://www.ozgur-gundem.com/haber/143782/savas-genclik-ve-ozyonetim>

kavramaktan uzak olduğunun altı çizilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Kürtlerin zorunlu göç deneyiminde yaşanan bireysel hak ihlalleri ile birlikte Kürtlerin kimlik ve kolektif talepleri de göz önüne alınmıştır.

2. BÖLÜM

2.1. Yeni Bir Ulus Modeli İçin İskân ile Islah Amaçlı: Cumhuriyetin İlk Zorunlu Kürt Göçü

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda uğradığı hezimet sonucu ortaya çıkan Yeni Türk Devleti, ulus-devlet formuna uygun olarak her açıdan tekleştirilmiş bir millet olmayı hedefledi.⁵⁴ Kurucu ideolojiye göre devlet; toplumsal, dinsel, etnik farklılıkları olmayan tek bir blok ulusun etrafında aynı dil, aynı kültür, aynı toplumsal hafıza ve elbette aynı dinin üzerine inşa edilmeliydi.⁵⁵ Bunun için ilk olarak Müslüman olmayan Ermeniler 1915'te, Rumlar ise 1923 yılında yeni Cumhuriyet'in üzerine kurulduğu Anadolu topraklarından bertaraf edilmiştir. Kürtler için biçilen kader ise bu yeni ulusun içinde asimile edilmek üzere uygulanan iskân politikası olmuştur.

I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkmış, dağılmış ve merkezi otoritesini kaybetmiş bir imparatorluğun yıkıntıları üzerine kurulan Yeni Türk Devleti'nin elinde Asya'dan Afrika'ya ve Avrupa'nın iç kesimlerine kadar uzanan geniş bir imparatorluktan geriye sadece Anadolu toprakları kalmıştı. Anadolu da Sevr Antlaşması ile bölünmek isteniyordu. Elde kalan son toprak parçasının da her an elden gidebileceği korkusunun Türk ülküsünün oluşmasında etkili olduğu ileri sürülen temel savlardan biri olmuştur. Oysaki İttihat ve Terakki döneminden itibaren Türklük ülküsünün yükselişte olduğu gerçeği kabul edilecek olursa, Sevr Antlaşması'nı bu ülkünün oluşmasından çok önemli bir ivme kazandırdığı şeklinde bir okumanın daha doğru olacağı belirtilebilir.

“Arka planındaki motivasyon şüphesiz, mekânın/yurdun ve nüfusun ulusallaştırılması (Türkleştirilmesi) idi. Malum, 19. Yüzyılın son çeyreğinden günümüze Türkiye bürokrasisinin/siyasetinin başlıca hedeflerinden biri, vatani nüfusu ulusal (Türk) kılmak oldu. Çağdaşı başka modern devletler gibi, Türkiye (önce Osmanlı, sonra cumhuriyet) devleti de siyasi-coğrafi sınırlarla (devlet-ülke) kültürel sınırları (ulus) örtüştürmeye gayret etti.”⁵⁶

⁵⁴ Maya Arakon, **Ayrılkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış**, Alternatif Politika, Cilt. 2, Sayı.2, 177.

⁵⁵ Feroz Ahmad, **The making of modern Turkey**, 46. (Akt. Maya Arakon, Ayrılkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış, Alternatif Politika, Cilt. 2, Sayı.2, 177, Ocotber 2010)

⁵⁶Dilek Kurban, Mesut Yeğen, **Adaletin Kıyısında, 'Zorunlu' Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası'nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**, 45.

19. yüzyılın atmosferi ile birlikte düşünüldüğünde modern dünyada yükselişte olan ulus devletler ile paralel olarak Türk egemen siyasetinde de mekânın uluslaştırılması, ulusun tekleştirilmesi ve bu teklîğin de Türklük üzerine kurulması amaçlanmıştır. Bunun için kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman Türklerin Anavatan'a göç etmesi teşvik edilmiştir. Cumhuriyeti önceleyen yüz sene boyunca gerçekleşen siyasi sınırlardaki küçülmeye bağlı olarak yaşanan göçler, Anadolu'ya beş milyondan fazla Müslüman'ın yerleşmesi ile sonuçlanmıştır.⁵⁷ Bu nüfus hareketliliği Anadolu'nun etnik ve dini kompozisyonunda önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Anadolu'da % 75-80 civarında olan Müslüman nüfus oranı giderek yükselmiş, gayrimüslim nüfus ise giderek azalmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 1915'te Müslüman olmayan Ermeniler tehcir(!) ile Anadolu topraklarından bertaraf edilmiştir. Bu dönemde tehcir(!)e maruz kalan ve nihayetinde katledilen Ermenilerin sayısının 800.000 ile 1,5 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. 250 Ermeni aydın ve komite önderinin Konstantiniyye'den Ankara'ya sürüldükten sonra birçoğunun öldürüldüğü 24 Nisan 1915, olayların ve ölümlerin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir.⁵⁸

Hemen ardından 1916'da yayınlanan bir genelge ile Cumhuriyet kurulduktan sonra aşına olunan yer isimlerinin değiştirilmesine girişilmiştir. Enver Paşa, Başkomutan Vekili sıfatıyla 6 Ocak 1916 tarihinde yayınladığı bir genelgede, "Ermenice, Rumca ve Bulgarca, hâsılı İslam olmayan milletler lisanıyla yad edilen vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir, ilah gibi bilcümle isimlerin Türkçeye çevrilmesinin kararlaştırıldığını" duyurmuş ve bunun en kısa zamanda uygulamaya geçirilmesini istemiştir.⁵⁹ Ermenilerden sonra Rumlara ilişkin olarak belirli nüfus politikaları gündeme gelmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği yıl olan 1923'de bu kez "mübadele" yolu ile Anadolu Rumlardan arındırılmıştır. "Mübadele" ile 1.200.000 Ortodoks Hıristiyan Rum Anadolu'dan Yunanistan'a, 500.000 Müslüman Türk de Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılmıştır.⁶⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasından olmak, Cumhuriyet yurttaşlığına ve Cumhuriyet yurttaşlarından oluşan Türk ulusuna dâhil olmanın önünde engel olarak görülmüştür. Daha ilk dönemde

⁵⁷A.g.e

⁵⁸ Referans unutma !!

⁵⁹ İlkay Meriç, **Şark Islahat Planı ve TC'nin Asimilasyon Politikaları**, Birinci Bölüm.

http://marksist.net/ilkay_meric/sark_ishahat_plani_ve_tc_nin_asimilasyon_politikalari.htm

⁶⁰ Ayhan Ateş, **Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonucu Kocaeli'ne iskân edilen göçmenler (1923-1930)**, 53-54-285.

Cumhuriyetin ulus kurgusunun içinde gayrimüslimlere yer olmadığı gösterilmiştir. Böylece Cumhuriyetin ‘makbul vatandaşları’, Müslüman olanlardan oluşmuştur.⁶¹

Ermenilerin tehcir(!), Rumların ise “mübadele” yöntemi ile Anadolu topraklarından bertaraf edilmesi üzerine 19. yüzyılda Anadolu’nun yaklaşık yüzde 20 nüfusunu oluşturan gayrimüslim oranı yüzde 3'lere kadar gerilemiştir. Bu tablo, Anadolu’nun varlıkları sorun olarak görülen gayrimüslimlerden daha cumhuriyet ilan edilmeden, Cumhuriyet kurucu kadrolarının bu sorundan kurtulduğunu göstermektedir.

Gayrimüslimlerin göçünden sonra Anadolu büyük oranda Müslüman yurdu haline getirilmiş fakat henüz Türkleştirilmemiştir. Şimdi sıra Anadolu’yu ‘som bir Türk yurdu’ haline getirmeye gelmiştir. Şark Islahat Planı’nı hazırlayıcılarından biri olan ve aynı zamanda kendisi de bir rapor hazırlayan Abdülhalik Renda, Türkiye arazisinde iki milletin aynı ırktan salahiyyetle hâkim olma imkânını katiyen görmediğini belirtmiş ve bütün memlekete Türk nüfusunu hâkim kılmayı farz ve zaruri gördüğünü belirtmiştir.⁶²

Gayrimüslimleri Anadolu’nun dışına sürerek yurdu Müslümanlaştıran Cumhuriyetin kurucu önderleri, cumhuriyeti ilan ettikten sonra ilk olarak, Müslüman fakat Türk olmayan etnik unsurları, yoğun oldukları bölgelerden Anadolu’nun değişik yerlerine bilhassa Türk kültürünün hâkim olduğu yerlere sürmeyi önüne koymuştur. Amaç, bu unsurları Türk kültürü içinde eritmek olmuştur. Bunun için Arnavutlar ve Çerkezler belirli bir bölgede yoğunlaşmamaları için iskân edilmişlerdir. Zaten Arnavut ve Çerkez nüfusu genç cumhuriyete karşı duracak bir yoğunluğa da sahip değildir. Dolayısıyla bu meselenin üstesinden rahatlıkla gelinmiştir. Ancak bir bölgedeki nüfus yoğunluklarından dolayı asıl sorun Kürtler olmuştur. Sıra, Türklerden sonra Anadolu’da en kalabalık nüfusa sahip olan Kürtlere gelmiştir. Kürtleri Türk ulusu içinde eritmeye yönelik hazırlıklar ve raporlar cumhuriyetin ilanı ile hemen yapılmaya başlanmıştır.

Kürtler için düşünülen yöntem Arnavut ve Çerkezler’ de olduğu gibi iskân ile asimile etmek olmuştur. Kürtlerin, yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden Türk kültürünün hâkim olduğu bölgelere sürgün edilmesi hedeflenmiştir. Bu politikalarda/uygulamalarda amaç, dil, kültür ve ülkü birliğini sağlamak olmuştur.⁶³ Aynı dönemde Avrupa’da dolaşan

⁶¹ Dilek Kurban, Mesut Yeğen, **Adaletin Kıyısında, ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**, 13.

⁶² Mustafa Abdülhalik Renda raporu için bkz. Hüseyin Yayman, Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu.

⁶³ İsmail Beşikçi, **Kürtlerin ‘mecburi iskân’ı**, 164-165, Komal Yayınları, Mart 1977, İstanbul

“hayali cemaatler”⁶⁴ ile yükselen faşist akımlar genç cumhuriyetin tek ulus politikalarında karşılığını bulmuştur. Kürtler ile Türkler arasında 1920’li yılların ittifak havası Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra son bulmuştur. Oysa daha Cumhuriyetin ilan edilmesinden 8 ay önce, 6 Mart 1923’te Meclis’te bir konuşma yapan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey’in: *“Türk’le Kürt teşrik-i mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için akibet yoktur. Bu nedenle herhangi biri, diğerine ihanet ederse ikisi için de akibet yoktur.”* sözleri Meclis’te ayakta alkışlanmıştı. Ancak 29 Ekim 1923’te ilan edilen Cumhuriyet’te ve 1924 Anayasası’nda bu uyarının aksine Kürtler yok sayılmıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından Türkler ve Kürtler arasındaki zımnî mutabakat sona ermiştir. Bu mutabakatın sonunun 1924 Anayasası ile başladığı söylenebilir.⁶⁵

1924 Anayasası ile Vilayetlere “tam özerklik” ve “tüzel kişilik” sağlayan 1921 Anayasası kaldırılmış ve Kürtlerin kolektif hakları ellerinden alınmıştır. Yeni Anayasa, 1919-1922 arasındaki belgelerin aksine, Türklük üzerine inşa edilmiştir. 1924 Anayasasını hazırlayan komisyonun aynı tarihte kaleme aldığı gerekçede diğer halklara yönelik anayasal haklar şöyle açıklanmıştır: *“Devletimiz milli bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk’ten başka millet tanımaz. Millet dâhilinde eşit hak ve hukuka sahip olması gereken ve başka ırktan gelen kimseler de vardır. Fakat bunlara da irki durumlarına uygun olarak haklar tanımak veya bu anlama gelecek sözler etmek caiz değildir.”*⁶⁶ Anayasa’da çizilen çerçeve Mustafa Kemal’in sözlerinde de dile gelmiştir: *“Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur.”*⁶⁷ 1920’li yıllarda Kürtlerle kurulan ittifakın yerine nasıl bir politika izleneceğini Cumhuriyetin “ikinci adam”ı İsmet İnönü daha net bir ifade ile açıklamıştır: *“Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı [unsurları] kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf [nitelikler] her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır”*.⁶⁸ İnönü, birkaç yıl sonra daha sert bir ifade ile: *“Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da irki birtakım haklar isteyebilir. Başka hiçbir kişinin buna hakkı yoktur”* (Milliyet, 31 Ağustos 1930) demiştir. Aynı dönemde Kemalist rejimin önde gelen ideologlarından olan

⁶⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels’in 1848 yılında yazdıkları Komünist Manifesto’da gelmesini umut ettikleri sınıfsız enternasyonalist komünizm hayaletinin yerine 20. Yüzyılda Benedik Anderson’un ifade ettiği, Hayali Cemaatler Avrupa kıtasını kuşattı.

⁶⁵Hüseyin, Yayman. **Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara, 53-54.

⁶⁶İsmail Beşikçi, **Bilim-Resmî İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu**, 71.

⁶⁷Mehmet Bayrak, **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri**, 526.

⁶⁸ Vakit, 27 Nisan 1925.

dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da İnönü'ye paralel olarak şöyle diyecektir: *“Benim düşüncem şudur: Herkes, dostlar, düşmanlar ve dağlar, bu ülkenin efendisinin Türkler olduğunu bilmelidir. Saf Türk olmayanların, Türk Ana Vatanında sadece bir tek hakları vardır: Hizmetkâr olma hakkı, köle olma hakkı.”*⁶⁹

Cumhuriyetin kuruluşu ilan edildikten hemen sonra Kürt ulusal hareketini süngü ile bastırmak ve Kürtleri iskân ile asimile etmek için yol ve yöntemler aranmıştır. Bu açıdan o dönemde hazırlanan raporlar dikkat çekicidir. 1924 yılında İsmet İnönü'den başlayarak Cumhuriyetin kurucuları Bölgeyi dolaşmış ve Kürtlerin nasıl etkisizleştirileceği ve asimile edileceğine yönelik ardi ardına raporlar hazırlamışlardır. Bu dönemde rapor yazarların listesi ve rapor adları aşağıda verilmiştir:

Raporu Hazırlayan	Raporun Adı	Tarihi
İçişleri Bakanı Cemil Uybadin	Cemil Uybadin Raporu	1925
Meclis Başkanı Abdülhalik Renda	Abdülhalik Renda Raporu	1925
Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey	Hamdi Bey Dersim Raporu	1926
Vali Ali Cemal Bardakçı	Ali Cemal Bey Dersim Raporu	1926
Umum Müfettiş İbrahim Tali Öngören	I. Umum Müfettişlik Raporu	1931
Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak	Fevzi Çakmak Dersim Raporu	1931
Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay	Halis Bıyıktay Dersim Raporu	1931

⁶⁹Kemalist rejimin önde gelen ideologlarından olan dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, 19 Eylül 1930 tarihli Milliyet gazetesine verdiği bir demeç.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya	Şükrü Kaya Raporu	1932
Başbakan İsmet İnönü	Kürt Raporu	1935
Korgeneral Abdullah Alpdoğan	Abdullah Alpdoğan Dersim Raporu	1936
Umum Müfettiş Abidin Özmen	Abidin Özmen Raporu	1936
Başbakan Celal Bayar	Şark Raporu	1936 ⁷⁰

Aslında Kürtlere yönelik iskân ve asimilasyon politikalarının daha Cumhuriyetin ilanından önce İttihat ve Terakki zamanında gündeme alındığı görünmektedir.⁷¹ Cumhuriyetin kurucu kadroları İttihat ve Terakkinin genç subayları olduğu için o dönemden başlayan politikalarını karışı karşıya oldukları zorlu dönemin atlatılmasından sonraya bırakmıştır. Kısa bir süreliğine Kürtlere ihtiyaç duydukları için ya da bunca belanın içinde yeni bir cephe açmak istemedikleri için. Bu zorunlu durumdan kaynaklı Kürtlere ortak vatan ve öz yönetim dahi birçok söz verilmiştir.⁷² Yurt dışına sürgün giden Kürt aydınları 20 Mayıs 1926'da dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdikleri bir mektupta Kürtlere verilen bu sözleri hatırlatmışlardır:

“Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yeni esasları belirlenen Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi'nde (Anayasa) Türk ve Kürt milletlerinin ulusal sınırları içinde hür ve serbest yaşayacaklarına ve

⁷⁰ Diğer raporlar ve tüm detayları için bkz.: Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara, Seta Vakfı Yayınları

⁷¹ Fuat Dünder, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, 137-155.

⁷² Mustafa Kemal Cumhuriyetin ilanından önce 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te gazeteciler ile yaptığı basın toplantısında bir soru üzerine Kürtlerin yönetim durumu ile ilgili şu cevabı vermiştir: “Kürt meselesi; bizim yani Türklerin menfaatine olarak da katıyyen mevzubahis olamaz. Çünkü malumualiniz bizim hudud-u milliyemiz dahilinde mevcut Kürt anasır o surette tevattun (bir yeri vatan edinmek) etmiştir ki pek mahdut yerlerde hali kesafettir (yoğun). Fakat kesafetlerini kaybede ede ve Türk anasırının (unsur) içine gire gire öyle bir hudut hasıl olmuştur ki Kürtlük namına bir hudut çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Faraza, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir hudut aramak lazımdır. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşaririni de (aşiretler) nazar-ı dikkatten hariç tutmamak lazım gelir. Binaenaleyh başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince zaten bir nevi mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın (vilayetten küçük, kazadan büyük, bugün olmayan bir birim/sancak) ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir.” (Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt:14, 273-274. Kaynak Yayınları)

birbirlerinin haklarına karşılıklı saygılı olacaklarına dair açık bir madde yok mudur?”⁷³

Oysaki daha İttihat ve Terakki döneminde cumhuriyetin kurucu kadrolarının aklında Kürt meselesini baskı ile çözmek geçmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Sultan Reşad’a imzalatılarak çıkarılan Tehcir Yasası’nın 12. maddesi şöyleydi: “Kürtler ufak ufak kabilelere ayrılıp, silahlarından arındırılarak değişik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun yüzde beşini geçmeyecektir. Kürt mültecileri yerlerine geri gönderilmeyecektir.”⁷⁴ Bu 12. madde Şark Islahat Planı ve 1934 İskân Kanunu ile hemen hemen aynı çerçevede oluşturulmuştur. Bu durum göstermektedir ki, Cumhuriyetin kurucuları olan İttihat ve Terakki subaylarının aklında Kürtleri ufak ufak eritmek hep yer almıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu düşünce hayata geçirilmiş ve bunun nasıl olacağı ile ilgili birçok rapor hazırlanmıştır. 1925 yılında meydana gelen Şex Said İsyanı bu hazırlıkları hızlandırmış ve Cumhuriyetin kurucularına Ermenilerden ve Rumlardan sonra Kürtlerden de kurtulmak için tez elden hayata geçirilebilecek önemli bir fırsat sunmuştur. Ermenileri ve Rumları Anadolu’nun dışına süren Cumhuriyetin kurucuları, Kürtleri ise Anadolu’dan sürmek yerine sahip oldukları Müslüman kimlikleri, kalabalık nüfusları ve evvelden beri imparatorluk ile “dostane” ilişkiler içinde olmalarından kaynaklı Anadolu içinde iskân ile asimile etmeyi amaçlamışlardır.⁷⁵

2.2. Şark Islahat Planı

Cumhuriyetin, Kürtlere yönelik esas tavrı ve bugüne kadar devam eden iskân politikalarının temeli, 1925 yılında oluşturulan Şark Islahat Kurulu tarafından belirlenmiştir. İttihat ve Terakki’de yükselen Türkçülüğün, Turancılık fikriyatından itibaren Kürtleri yok etmek, iskân ettirmek, Türk nüfusu içinde eritmeye yönelik duyulan arzunun en net hali Şark Islahat Kurulu tarafından hazırlanan Şark Islahat Planı’nda zuhur etti de denilebilir. Bu nedenle Şark Islahat Planı’nın detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu hem bugünkü politikaların anlaşılması hem de Cumhuriyetin kurucu kadrolarının zihninde Kürt sorununun çözümüne dair nasıl bir algıya sahip olduklarının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

⁷³ Mehmet Bayrak, **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri**, 494-495.

⁷⁴ Ali Kendav, **İki tarafın da amacı açıktı - Koçgirililer-17**, <http://www.mesop.net/osd/?app=izctrl&archiv=220&izseq=izartikel&artid=1448>

⁷⁵ Dilek Kurban - Mesut Yeğen, **Adaletin Kıyısında, ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**, 13-14.

Şark Islahat Planı, Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği 'çok gizli' mahreçli 8 Eylül 1925 tarih ve 2536 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile İçişleri Bakanı Cemil Uybadin, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Çankırı milletvekili ve daha sonra meclis başkanı olacak Mustafa Abdülhalik Renda ve Genelkurmay İkinci Başkanı Kâzım Orbay'ın katılımıyla oluşturulan Şark Islahat Kurulu⁷⁶ tarafından hazırlanmıştır. 24 Eylül 1925 tarihinde hazırlanan plan ardından Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Şark Islahat Kurulu'nda yer alan Cemil Uybadin ve Abdülhalik Renda zaten daha önce bölgeyi dolaşmış ve birer rapor hazırlamışlardır. Şark Islahat Planı'nın zeminini de belirleyen Renda raporu, meseleyi devlet açısından net bir şekilde tarif etmiştir. Bu rapora göre, Fırat'ın doğusundaki bölgede yaşayan Kürt nüfusu bir milyondan fazlaydı ve bölgedeki Türk nüfusu Kürt nüfusun dörtte birinden daha azdı. A.Renda raporunda buna çözüm de bulmuştu: "*Türkiye arazisinde iki milletin aynı kudret ve selahiyetle hâkim bulunması imkânı*" olmadığından, "*Türk nüfus ve nüfuzunu hâkim kılmak*" farzı. Bugün Suriye ve Rojava'daki gelişmelerde de duymaya aşına olduğumuz Fırat'ın doğusu batısı meselesinde sınır koyan ilk kişilerden biri Renda olmuştur. Bu, doğu-batı meselesi, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne devletin bekası olarak görüldüğünü göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Fırat'ın doğusunda yoğun olan bu Kürt nüfusuna Renda'nın çözüm önerisi ise nüfusun Fırat'ın batısına nakledilerek azaltılması olmuştur. Bu çözüm önerisi Şark Islahat Planı'nda olduğu gibi yer almıştır.

Şark Islahat Kurulu, Uybadin ve Renda'nın raporları ile Fevzi Çakmak'ın raporunu dikkate alarak 28 maddelik kapsamlı bir iskân planı hazırlamıştır. Bu planın hazırlanması için verilen Kararnamenin altında, 4 Mart 1925 - 1 Kasım 1927 Kabinesi olarak şu imzalar yer almıştır:

Türkiye Cumhurbaşkanı: Gazi Mustafa Kemal, Başbakan: İsmet İnönü, Adalet Bakanı: Mahmut Esat Bozkurt, Milli Savunma Bakanı: Recep Peker, Bahriye Vekili: İhsan Eryavuz, İçişleri Bakanı: Cemil Uybadin, Dışişleri Bakan V.: Mahmut Esat Bozkurt, Maliye Bakanı: Hasan Hüsnü Saka, Milli Eğitim Bakanı: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Bayındırlık Bakanı: Süleyman Sırrı, Tarım Bakan V.: Ali Cenani, Ticaret Bakanı: Ali Cenani, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Refik Saydam.⁷⁷

Kürt meselesini süngü ile bastırmayı ve zora dayalı asimilasyon politikaları ile Kürt kimliğini yok etmeyi hedefleyen, 28 maddeden oluşan, Şark Islahat Planı aşağıdaki temel hedefleri önüne koymuştur;

⁷⁶ Mehmet Bayrak, **Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı**, 35.

⁷⁷A.g.e., s.35

Türkiye'yi 5 Umumi Müfettişlik mıntikasına ayırıyor,

Şêx Saîd isyanına katılanlar ya da destek verdiği düşünölen aileler/aşiretler hakkında düzenlemeler içeriyor,

Ermenilerden kalan mülklere el konulması,

Muhacirlerin getirilip yerleştirileceği yerler,

Memuriyete seçilecek memurların etnik kimlikleri,

Kürtçe konuşanların cezalandırılması,

Demiryolu ve yol yapımı,

Eğitim politikalarının nasıl olacağı gibi çok ayrıntılı konuları içermiş ve önüne bu hedefleri koymuştur.

Şark Islahat Planı ile Cumhuriyetin öncü kadroları önlerine temel olarak dört konuda hedefler koymuşlardır. Bunları şu başlıklar altından toplamak mümkündür; güvenlik, eğitim/asimilasyon, ulaşım ve iskân.

2.2.1. Güvenlik

İlk olarak; planın ilk maddesi: “Şark vilayetlerinde mevcut idare-i örfiye bervech-i âti (aşağıdaki) programın hitâm-ı tatbikine (sonuna) kadar idâme olunacaktır.⁷⁸” hükmünü içermektedir. Yani bölgenin yönetiminin tamamen askeri bir yönetime devredileceği belirtilmiş ve kalan diğer maddelerle beraber sonuna kadar idâme olunması gerektiği de eklenmiştir. Planın güvenlikle ilgili olan diğer maddeleri de şöyledir:

Hakkari, Van vilâyetlerinde bulunan 4 hudut taburlar ile Van'da teşekkülü Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ce arzu edilen iki taburdan bir avcı livası teşkili ve bu 6 tabur ile bunlara mücavir olan diğer 3 hudud taburu mevcutlarının sekiz yüzere iblağı için bütçeye tahsisat edilmelidir. (Md:11)

Hükümet binaları ile jandarma karakolları ve askeriye ve hudud karakolları cem-i ianet kanununa tevfiikan (uygun olarak) süratle inşa edilecektir. Yalnız hükümet konakları inşaatına hükümet de muvazene-i umumiyyeden

⁷⁸ A.g.e.,

(vekâletler bütçesinden) yardım eder. Bu mebani meyanında memurin ve zabitan ikametgâhları da imkân nisbetinde nazar-ı dikkate alınmalıdır. (Md:17)

Kaçakçılığa mani olmak için Maliye Vekâleti'nce alınacak otomobillerden birkaçının zırhlı otomobil olması ve bu otomobillerden indellüzum (gerekirse) hudut kıtaatının dahi istifadesi muvafıktır. (md:22)

2.2.2. Eğitim, Asimilasyon veya Türkleştirme

Eğitim; dil yasaklarından, kamu dairelerinde veya çarşı-pazarda kullanılacak dil düzenlemesine genç kadınlara yönelik eğitim politikalarına ve bununla ilgili uygulanacak olan müeyyideleri de içerecek şekilde hazırlanmıştır. Planın eğitim ile ilgili maddeleri ise şöyledir: ⁷⁹

Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlub olmaya başlayan bervech-i âti Malatya, Elaziz, Diyarbakir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısn-ı Mansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilâyat kaza ve merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair mücessat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullananlar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler (cezaya tâbi tutulurlar). (Md:13)

Aslen Türk olan fakat Kürtlüğe temessül etmek (benzemek) üzere bulunan mevkide ve Siirt, Mardin, Savur gibi ahalisi Arapça konuşan mahallerde Türk Ocakları ve mektep açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak (gösterilerek) mükemmel kız mektepleri tesis ve kızların mekteplere rağbetlerinin suveri adide (fazlaca, çokça) ile temini lâzımdır. Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen (acilen) leyli iptidailer (gece liseleri) açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır. (Md:14)

Fırat garbindeki vilâyetlerimizin bazı akvamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemal (mutlaka) men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır. (Md:16)

2.2.3. Ulaşım veya Bölgenin Erişilebilir Olması

Planda ulaşımın da güvenlik konsepti üzerinden ele alınması gerektiğini belirten üç madde bulunmaktadır.

⁷⁹ A.g.e.

Bu muntıkadaki bilumum yolların inşaat programı, Müfettiş-i Umumilik tarafından tanzim edilir. Evvelemirde idare-i umumiye ve hususiyyeden olup mühim sevkülceysi (askeri nakliyat) yolları inşa edilmelidir. (Md:18)

Şark şimendiferlerinin Erzincan'a, Sivas, Elaziz-Diyarbakir, Elaziz-Çapakçur-Muş, Van Gölü'ne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak lâzımdır. (Md:19)

Bilumum karakollar, müdafaaya müsait inşa edilmekle beraber telefon ve helyosta ile mücehhez olmalıdır. Bu muntıkada behemahâl (mutlaka) birkaç telsiz istasyonu bulunmalıdır. (Md:20)

2.2.4. İskân

Şark Islahat Planı'nda Kürtlerin yaşadıkları yerlerden iskân edilerek yerlerine Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan getirtilecek Türklerin yerleştirilmesi ve Kürtlerin iskân ettirildikleri yerlerden geri, dönmeleri üzerine bir çalışma başlatılmasının gerekliliği belirtilmiştir.

Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında (batısında) Ermenilerden metruk araziye Türk muhacirleri yerleştirilecektir. Bunun için idare-i örfiye muntikasındaki vilâyatta bulunan Ermeni emvâli maliyece satılmayacak ve hatta Kürtlere icar dahi edilmeyecektir.

Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan geleceklerin teşkil edeceği muhacirin, evvelemirde Elaziz, Ergani-Diyarbakir, Elaziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağı'nın şark ve cenubu ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakir-Garzan-Bitlis hatlarında iskân edilecek. Bunlardan başka Rize, Trabzon vilâyetleriyle Erzurum vilâyetinin şimâli şarki kazalarında mütekâsif olan (yoğunlaşan) halktan inzımam (katılan) ve muvafakatleriyle ve muhacirlerin iskânı için müttehaz şerâitten (karar alınmasından) istifade ederek Hınıs Çayı ve Murat Vadisi'ne ve Van Gölü'nün şimal muntikasına naklolunacaktır.

Şarka vesâit-i seriesı (hızlı araçlar) ile nakilleri ve esnay-i nakilde işçeleri ve evlerinin taraf-ı hükümetten inşası, bir senelik işçelerinin temini, hayvanat ve alât-ı zirâiyelerinin (tarım aletlerinin) ve kezalik (böylece) taraf-ı hükümetten itası (verilmesi) lazım gelir. Türk muhacirinin yerleştirileceği Ermeni emvâlini vesâik-i tasarrufiye (kendilerine ait olduğunu) ibraz edemeyerek ne sebeple olursa olsun işgal etmiş olan Kürtler

çıkartılarak geldikleri eski yerlerine iade veya arzu ettikleri, garpte hükümetin irade edeceği mahallelere naklolunacaktır. (Md:5)

İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taaalükatı (yandaşları) ve rüesadan hükümetin şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas, aile ve taallukatile beraber garpta hükümetin göstereceği mahallere nakledilecektir. (Md:9)

Dersimlilerin, Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garbinde gösterilecek muntukaya nakledilebilirler. Müfettişlik muntukalarından bu suretle Anadolu dahiline nakledilmek arzu edenlerin hükümetçe iras olunacak (gösterilecek) yerlere nakilleri de mümkündür. (Md:15)

Bu maddelerin dışında başka önemli bir madde daha var ki, o da Cumhuriyetin kurucu kadrolarının haleti ruhiyesini göstermesi açısından önemlidir. Madde 17'de halktan para toplanarak hükümet binaları ve jandarma karakolları ve askeriye ve hudut karakollarının inşa masraflarının da Kürtlerden çıkarılması tasarlanmıştır. Şark Islahat Planı'nın 8. maddesi daha kısa ve net olmuştur:

- İsyanı basturma masraflarının bölge halkına ödetilmesi (md. 8).

Şark Islahat Planı'nın hazırlanmasından sonra Kürtlerin kitlesel bir şekilde iskân edilmesine yönelik Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk teşebbüsü 1926 yılında gerçekleşmiştir. Bu yıl çıkarılan 885 sayılı yasa, ülkeye kabul edilecek muhacirlerin Türk kültüründen olması şartını getirirken, göçer aşiretlerin yerleşikleştirilmesi için ise İçişleri Bakanlığı'nı yetkili kılmıştır. Yasanın, göçer aşiretlerden kastettiği büyük ölçüde adları özellikle zikredilmeyen Kürtlerdir. İkinci önemli teşebbüs, hemen bir yıl sonra, 1927 yılında gerçekleşmiştir. 10 Haziran 1927 tarihli ve 1097 sayılı yasayla "Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun" hükmüyle Şark Islahat Planı'nın içeriği ve kapsamı daha da genişletilmiştir. Bu kanun, Ağrı civarındaki 1.400 Kürt'ün yerinden edilmesine yasal zemin oluşturulmuştur. Cumhuriyet'in başından 1932 yılına kadar iskân politikalarında hedeflenen sayıya ulaşamadığı ve yerinden edilenlerin sayısının 2.774 olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ 1925-1928 yılları arasında katledilen insanların sayısı ise iskân edilen rakama göre çok daha büyük olmuştur. Katliamdan geçenlerin sayısı 15 bini aşmıştır. Ayrıca bu dönemin yarattığı kötü koşullardan dolayı da yaşamını yitirenlerin sayısının 200 bin

⁸⁰Dilek Kurban - Mesut Yeğen, **Adaletin Kıyısında, 'Zorunlu' Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası'nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**, 47.

civarında olduğu belirtilmektedir. 8758 hane de yakılmış yıkılmıştır. Katliam bölgeleri ve buralarda yakılan ev sayısı listesi şöyle verilmektedir:

Lice:	1284,
Darahini:	2197
Nusaybin:	440
Palu/Ekinözü:	905
Ertuşi:	125
Çapakçur:	576
Eylan:	790
Midyat:	450
Hasankeyf:	37
Diyarbakır:	728
Genç:	643
Toplam:	8175 ⁸¹

Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar kitabında da bu dönemde gerçekleştirilen katliamlardan söz edilmiştir. Örneğin “Bicar Tenkil Harekâtı” başlıklı bölümde, 1927 yılı sonbaharında Albay Mustafa Muğlalı (daha sonra orgeneralliğe kadar terfi ettirilen, 1943'te Van'ın Özalp ilçesinde 33 Kürt köylüyü kurşuna dizen ve 2004 yılında aynı ilçe jandarma kışlasına ismi verilen ve tepkiler üzerine ismi kaldırılan kişi) komutasında gerçekleştirilen bir harekâta, yalnız bir ay içinde 280 köyün yakıldığı ve 2 bini aşkın Kürdün öldürüldüğünden övgüyle söz edilmektedir. Aynı kitapta, yapılan katliamları meşrulaştırılmak için bir Kürt tarifi de yapılmıştır;

“... Tanzimatın ve Meşrutiyetin, Kürtlerin yaşayışı üzerinde yapacağı değişiklik, doğrudan doğruya ağa, bey, reis, şeyh ve hocaların

⁸¹ Dr. Bletch Shirgun; Kürt Sorununun Kökeni ve Nedenleri'nden akt. M.Bayrak; **Kürdoloji Belgeleri**, 101-110

bu ilkel sürüler üzerindeki nüfuzlarını kıracak nitelikte idi. İnsanlığı bile idrak etmemiş bu kitleye ise, Kürtlük telkin etmeye imkân yoktu. Bu kitle varlığının manasını bir avuç gulgul (bir nevi darı) ve bir avuç arpa yemekten ibaret zanneder, cumhuriyet nedir, yaşadığı dağın arkasında ne vardır, bilmez ve bilmek de istemezdi. Hemen hemen hepsi bu bilgilerden yoksun bu kitleyi tahrik için, propagandayı din yönünden yapmak lâzımdı. Gerçekte de öyle oldu.”⁸²

1930 yılında Ağrı’da çıkan isyanın nasıl kanlı bir şekilde bastırıldığı Cumhuriyet gazetesinde de şu şekilde yer almıştır: *“Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türk’ün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkıyaya iltihak eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan hareketinde imha edilenlerin sayısı on beş bin kadardır. Zilan Deresi ağzına kadar ceset dolmuştur. Bir hafta içinde Ağrı Dağı tenkil hareketine başlanacaktır. Kumandan Salih Paşa bizzat Ağrı’da tarama hareketine başlayacaktır. Bundan kurtulma imkanı tasavvur edilemez.”* (Cumhuriyet, 16.07.1930).

Bu askeri süreçle eşzamanlı olarak, Şark Islahat Planı’nın bir diğer ayağı olan asimilasyon için Türkleştirme politikalarına da hız verilmiştir. 1926’da toplanan Türk Ocakları Kurultayı’nda en büyük tartışmalar, Türkçe dilinin günlük yaşama egemen kılınması, Türkçeden başka bir dilde konuşulmaması üzerine yapılmıştır. Bu tartışmalardan bir örnek olarak kurultayın beşinci oturumunda konuşan Van vekili İshak Refet (İşitman), Doğu Anadolu’da yaşayan Kürt unsurlarının dillerini muhafaza ettikleri gibi Karakeçililer, Serkanlar, Türkanlar gibi Türk kökenli toplulukları da Kürtleştirdiklerinden dert yakınmış ve cezai tedbirler alınmasını istemiştir. Refet’e göre Orta Anadolu’da yaşayan yerleşik Kürtler *“nasıl olsa Türklerle sarılıyordur, boğulmaya mahkûm”* idiler. Bu tartışmalar bir sonraki yıl da yapılmıştır. 1927 Kurultayı Türkçeyi konuşulan bir dil yapma ve bu süreçte izlenecek yöntemlerin en çok tartışıldığı platform olmuştur.⁸³ Türkçenin diğer dil topluluklarına zorla kabul ettirilmesinin zirvesini ise 1928’de başlayan *“Vatandaş Türkçe Konuş!”* kampanyaları oluşturmuştur. Kürtlerin daha sonra da kuşaklar boyu sık sık karşılaşacağı *“Vatandaş Türkçe konuş”* kampanyalarının ilki 1928 yılında başlanmış ve buna Türk Ocakları öncülük etmiştir.⁸⁴ Bütün bu dil tartışmalarının sonunda *“Kürt diye bir ulus yoktur, herkes Türk’tür,*

⁸² Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1, 115.

⁸³ Füsün Üstel, *İmparatorluk’tan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, 227.

⁸⁴ Mehmet Pınar, *Türk Ocakları Kurultayında Dil Meselesi*, 195. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 23, Mart 2016, s. 179-200

*Kürtçe diye bir dil yoktur, bu Türkçenin bir lehçesidir*⁸⁵ denilerek Kürtçe yasaklanmıştır.⁸⁶ Eğitim dili ve günlük yaşam dili olarak da Türkçenin dayatıldığı politikalar uygulamaya sokulmuştur.

Öyle anlaşılıyor ki Cumhuriyetin kadroları yürürlüğe koyulan asimilasyon politikalarını yetersiz görmüş ve bu durumla ilgili gizli bir genelge çıkarmıştır. 1930 yılı başlarında, “İşkâna Tabi Tutulanların Türkleştirilmesi Uygulamasına İlişkin” gizli bir genelgeyle valilere asimilasyonu hızlandırmaları talimatı verilmiştir:

- Yabancı lehçelerle konuşan köylerin isim ve nüfuslarını belirlemek; bu tür köylerin küçük olanlarını civardaki Türk köylerine dağıtmak; yabancı lehçeli olanların köy ve mahalle kurmalarını önlemek; yabancı lehçelilerin buldukları yerlerdeki memurları, mutlaka o yabancı lehçeyi konuşmayan Türklerden seçmek; Türkçe konuşmanın ve “som Türklüğe” mensup olmanın sadece şerefli değil aynı zamanda kârlı bir iş olduğunu göstermek; özellikle kadınlar arasında Türkçenin yaygınlaşmasına çalışmak; Türk kızlarının Türkçe konuşmayanlarla evlendirilmesini teşvik etmek.

- Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve toplumlara geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı; bundan dolayı lehçeyle birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek, o lehçeyi konuşan zümrelere mensup kişilerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe düzeltmek.

- Kürt, Boşnak, Çerkez, Laz, Âbaza, Gürcü, Türkmen, Tatar, Afşar, Pomak vs. lakaplar vermemek, bu adlarla anılan köylerin adlarını değiştirmek.

⁸⁵ İsmail Beşikçi, **Kürtlerin ‘mecburi iskân’ı**, 37.

⁸⁶24 Eylül 1925 tarihinde hazırlanan Şark Islahat Planı’nda yasağın uygulanacağı yerler de belirlenmiştir. Md:14, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Hınımansur, Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaktır. Ayrıntı için bkz. Mehmet Bayrak, **Kürtler’e Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı**, 38.

Genelge, Türklüğün ev ödevinin nasıl olacağını tanımladıktan sonra şu şekilde sona ermiştir: “Özetle (bu nitelikteki unsurların) dillerini, geleneklerini ve dileklerini Türk yapmak, Türkün tarihine ve bahtına bağlamak her Türke düşen milli ve önemli bir görevdir.”⁸⁷

Türklüğü tüm Anadolu’ya hâkim kılmak, Kürtlüğü ise eritip yok etmek için mevcut uygulamalar yeterli görülmemiş, genelgeler ve raporların devamı da gelmiştir. Bunlardan biri de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın hazırladığı rapordur. Kaya 1931’de hazırladığı raporda asimilasyon ile ilgili hususa dikkat çekmiş ve raporun ilgili maddesinde Dersim’ de yapılacak asimilasyon uygulamaları için Dersim’ de açılacak mektepler ile Dersimlileri daha medeni hale getirmeyi önermiştir. Kaya’ya göre medenileşmeyle beraber Dersimlileri Türklüğü yaklaştırmak ve kendilerini aslen Türk olduklarını sanacak bir öğretim verilmelidir. Bu da Mektepler vasıtası ile gerçekleştirilmelidir.⁸⁸ Ancak ne Kaya’nın istediği asimilasyon başarılı olmuş ne de çeşitli yer değiştirmelerine rağmen iskân pratikleri başarıya ulaşmıştır. 1926-1932 yılları arasında mübadeleye göre iskân edilenlerin sayısı 499,239 iken Kürtlerin sayısı 2,774 olmuştur.⁸⁹

1933 yılına gelindiğinde, Cumhuriyetin onuncu yılı şerefine görkemli bir onuncu yıl kutlaması gerçekleştirilmiş yurt dışına sürgün edilmiş olan aydınların büyük bir çoğunluğu için af çıkarılmıştır. Ancak sürgündeki Kürt aydınları bu aftan yararlandırılmamıştır. Bu aydınlarından biri olan Celadet Alî Bedîrhan’ın onuncu yıl dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e gönderdiği açık mektup, dönemin koşulları hakkında bilgi vermesi açısından bugün de önemini korumaktadır. Bedîrhan, mektubunda Kürtlerin taleplerini görmezden gelmenin ve bu halkı asimile etme çabalarının yukarıdaki örneklerde verildiği gibi boşa olduğunu dile getirmiş ve bir çözüm yoluna gitmeyi istemiştir:

“Resmi bir duyuru ile Kürdistan’ın varlığını, Kürtlerin tarihsel, ulusal, kültürel haklarını tanıy ve açıklarsınız, işte o zamandır ki sorunun çözümüne doğru büyük ve önemli bir adım atılmış olur.”⁹⁰

Atatürk ise Onuncu Yıl için verdiği nutuk da Cumhuriyetin ilk on yılını şöyle tarif etmiştir:

⁸⁷Mehmet Bayrak, **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri gizli belgeler, araştırmalar, notlar**. 508-509.

⁸⁸ Necmi Günel, **Dersim İsyanı (1937)**, 144.

⁸⁹ Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, **Türkiye’nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Ana Dil Haritaları**, 59.

⁹⁰ Mehmet Bayrak, **Kürdoloji belgeleri**, 579.

“Yurttaşlarım! Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti’dir. (...) Ne mutlu Türk’üm diyene!”

Atatürk’e isnat edilen ırkçı görüşe karşı çıkanlar, Atatürk’ün “Ne mutlu Türk’üm diyene” sözünü dönemin mandacılık tartışmalarının olduğu dönemde halka moral vermek ve bağımsızlıkçı karakterinin bir tezahürü olarak aktarmışlardır. Oysaki Atatürk, “Ne Mutlu Türk’üm diyene” sözünü ilk kez Kurtuluş Savaşı döneminde değil, Kürtlerin iskan ve asimile edilmesi için bir yasa çalışmasının da olduğu Cumhuriyetin onuncu yılında söylemiştir.⁹¹

2.3. İskân Kanunu

Bedîrhan’ın mektubunda dile getirdiği ve Kürt aydınlarının beklediği adımların aksine 1934 yılında İskân Kanunu çıkarılmıştır. Atatürk’ün onuncu yıl nutkundan bir yıl sonra 1934’te, “2510 sayılı Mecburi İskan Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun ile Kürtleri asimile ederek yok etmek için yapılması gereken yerinde etme uygulamaları yasal bir düzenlemeye bağlanmıştır. Bu, Kürtlerin Cumhuriyetin ilanından günümüze kadarki süreçte karşı karşıya kalacağı üç göçten ilkinin özgün yönünü de ortaya koymaktadır. Bu göç, üç göç arasında Kürtlere yasal bir zeminle, kanun ile yapılan tek zorunlu göçtür. 1934 yılında yürürlüğe konulan İskân Kanunu, gizli Şark Islahat Planı’nın resmi bir belge olarak devamı niteliğinde olmuştur. İskân kanununun 1, 2, 9, 10, 11, 12 ve 13. maddeleri sürgün ve mecburi iskân ile yapılacak Kürt asimilasyonu hükme bağlanmıştır.

İskân Kanunu⁹² ile Cumhuriyetin Kürtlere yönelik yerinden etme politikasında yeni bir aşamaya geçilmiştir. Kültürel birliği sağlamak amacıyla çıkarılan İskân Kanunu ile Kürtleri Türk ulusu içinde eritmek amacıyla sadece yerinden etme değil aynı zamanda yerleştirilecekleri yerler önceden belirlenmiştir.

İskân Kanunu ile ülke ve nüfus, Türk kültürüne bağlılık kriteri doğrultusunda üç parçaya ayrılmıştır. Türkiye’nin tek dille konuşan bir ülke, nüfusun da Türk kültürüne bağlı bir kitle haline gelmesi hedeflenmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Türk kültürüne bağlı nüfusun yoğunlaştırılması istenen bir numaralı iskân bölgesi olarak seçilmiştir. İki numaralı iskân bölgesi, Türk kültürünün içinde asimile edilecek olanların yerleştirileceği, Orta ve Batı Anadolu’dur. Üç numaralı iskân bölgesi, eğitim, sağlık, coğrafi gibi gerekçelerle boşaltılacak ve iskâna kapatılacak yerleri içermiştir.

⁹¹ İsmail Beşikçi, **Kürtlerin Mecburi İskanı**, 155.

⁹² İskân Kanunu’nun tam metni için bkz., <http://khgm.gov.tr/mevzuat/Kanun/iskankanunu.htm>.

İskân Kanunu esas olarak Türkçenin anadil olarak konuşulmadığı köy ve ilçelerin dağıtılmasını öngörmüştür. Türk olmayan Müslümanlar, özellikle bölgedeki isyanlara karışmış ya da karıştığından şüphe edilen Arapların ve Kürtlerin, anadil olarak Türkçe konuşan nüfusun yaşadığı bölgelere yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Çoğunluğun Türkçe konuşmadığı herhangi bir kurumsallaşmaya ya da örgütlenmeye izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Kürtçe konuşan nüfus, yerleştirildikleri yerlerde nüfusun %5'inden fazlasını oluşturmayacak biçimde dağıtılması öngörülmüştür.⁹³

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı, “Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun” ve 1934 yılında çıkarılmış olan 2510 sayılı yasaya dayanılarak, 1925 Şeyh Sait, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim Harekatı’nda yapılan uygulamalara yasal dayanak olmuştur.

“Bu kanunla birlikte Tunceli, Erzincan, Bitlis, Bingöl, Van, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya Mardin illerinden 5.074 haneden 25.831 kişi Batı Anadolu’ya gönderilmiştir.”⁹⁴

Kürt isyanlarını süngü ile bastırmayı, Kürtçeyi yasaklayarak unutturmayı, Kürtlüğü de Türklük içinde eritmeyi hedefleyen Cumhuriyet ilk dönem kadroları, bütün zor aygıtlarına rağmen istediği hedefe ulaşamamıştır. Bu konuda art arda çıkan raporlar da bunu teyit etmektedir. 1936 yılında Kürt meselesini halledeceği düşünülen yeni bir rapor hazırlanmıştır. Diyarbakır’da Birinci Umum Müfettişliği yapan Abidin Özmen, 1936’da hazırlayıp hükümete sunduğu bu raporda, bölgedeki Kürt nüfusun artış hızının tehlikeli boyutlarda olduğundan söz edip bölgede Türklerin azınlık durumunda olduğunu belirterek bir kez daha asimilasyon önerisinde bulunulmuştur:

“Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe diliyle konuşur hale getirmek icap eder. Temsilin (asimilasyonun) yapılması için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak icap eder. Halkevlerinin, bilumum memurların, devlet daireleri ve müesseselerinde çalışan bilumum memur ve müstahdemlerin Kürtçe konuşmalarına katiyen müsaade edilmemelidir. İşi olan köylü Türkçe

⁹³ Bilgi Üniversitesi, Doç. Dr. Ayhan Kaya, Doç. Dr. İ. Emre Işık, Bahar Şahin, Esra Elmas, Basri Çağlayan, Pelin Aksoy, **Günümüz Türkiye’inde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme Mi, Geri Dönüş Mü? İstanbul, Diyarbakır ve İçel Örnekleri**, 82.

⁹⁴ Sevilay Kaygalak, **Kentin Mültecileri (Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme)**, 77-78.

bilmiyor ise köylü ile Kürtçe konuşmamalı, memur olmayan bir tercüman getirmeye mecbur tutulmalıdır. ... Kürtçe konuşanlara karşı maddi ve manevi cezalar uygulanmalıdır.”

Özmen’e göre, asimilasyona “Kürtlük için çalışanların ortada üzerine çalışacak Kürt bulamaz duruma düşünceye kadar” devam edilmeliydi. Bunun için Kürtçe konuşan memurlar cezalandırılmalı, belli bölgelere Türk Göçmenler yerleştirilmeli, bölgede Türklük aşılacak azimli öğretmenler görevlendirilmeli, yatılı okullar kurulmalı, bu okullarda özel müfredat takip edilmeli, Halkevleri güçlendirilerek halka gazete, dergi okutulmalı, köylerde Türkçe konserler verilmeli, Kürtleri istismar eden kişiler seçilip bölgeden çıkarılmalı, her yıl 3 bin kişi batı bölgelerine gönderilerek 15-20 yıllık bir program ile asimilasyon tamamlanmalıydı. Ne var ki asimilasyonun en etkili araçlarından biri olarak görülen yerinden etme, iskân ve yeniden yerleştirme, Kürtlerin en temel yaşam ve vatandaşlık haklarının ihlaliyle sürdürülüyordu. Kürtlerin mülkiyet, yerleşme ve seyahat etme gibi temel insan hakları ağır biçimde ihlal edilmiştir.⁹⁵

Cumhuriyet, Kürtler ile hesabını ilk dönemde son olarak Dersim ile görecektir. 1937-1938’de Dersim ve havalisinde gerçekleşen tedip etme operasyonu, binlerce insanın katledilmesi, on binlercesinin yerinde edilmesi ve binlercesinin mahkemelerde hakkaniyetli olmayan yargılamalarla cezalandırılması ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet dönemi uygulamaları ile Dersim’den sonra Kürtleri yok etme veya asimile etmede başarılı olunmamış olsa da etkisizleştirilmeleri konusunda başarılı olduğu düşünülmüştür. Celal Bayar’ın, 1 Kasım 1938’de, hasta olan Atatürk’ün şu sözlerini okuyarak Meclis’i açması olayı şu şekilde sonuca bağlamıştır: “*Tunceli’deki toplu şekavet hadiseleri bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur*”⁹⁶ O dönemde Milliyet gazetesinde çıkan bir karikatürde, Ağrı dağı eteklerinde resmedilmiş bir tabut sembolü ve üzerine yazılı olan “muhayyel Kürdistan burada meftundur” sözü ile Cumhuriyet zaferini ilan etmiştir.

Tarihe devredilen Dersim meselesi, tarihte bir benzeri gösterilemeyecek bir facia örneği olmuştur. Öyle ki Tunceli valisi evlerin nasıl yakılması gerektiğine dair bir kılavuz dahi yayınlamıştır. 1938’de Tunceli Valiliği ve Kumandanlığı tarafından yayımlanan “Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri

⁹⁵ Dilek Kurban, Mesut Yeğen, **Adaletin Kıyısında, ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**, 14.

⁹⁶ Der. Nimet Arsan, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, 406.

Hakkında Kılavuz'un (Elazığ, Turan Matbaası) "Köyde eşkıya araması" başlığı altındaki bölümde evlerin yakılma şekli dahi anlatılmıştır:

"Damlar taş ve topraktan ibaret olup, yalnız tavan ve direkleri ve ağaç dalları vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak dam üstünden bir kısım toprak atılarak ağaçlar meydana çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. O da, kapısından içeriye odun yığarak ateşleme sureti ile genişletilir."⁹⁷

Ünlü Türk İslam ideologlarından olan, Necip Fazıl Kısakürek dahi yaşanan ağır vahşete karşı kayıtsız kalamamıştır. Dersim' de yaşananlar için tarihte benzeri olmayan bir facia olarak söz eden Necip Fazıl, Son Devrin Din Mazlumları kitabının bir bölümünü Doğu Faciası başlığı altında Dersim' de yaşananlara ayırmıştır.⁹⁸

"En aşağı 50.000 Müslüman'ın kanını ve canını ihtiva etmesi bakımından, kalın hatlarıyla bir harita gibi çizdiğimiz ve şu anda yalnız ana prensip ve mânasıyla tespit ettiğimiz bu facianın, tarihte bir benzeri gösterilemez.

Babalarını arayan ve yanına gitmek istediklerini söyleyen iki mâsum çocuğun Hozat Kaymakamı tarafından süngületerek babalarının yanına gönderilmesi... Kendisinin öğretmen ve köy halkıyla alâkasız bir şahıs olduğunu iddia ederek alevler içinden fırlamak isteyen bir gencin, kalasla itilip alevler içine atılması ve karşısında sigara içilmesi... Buğday sapları üstünde yakılan, daha evvel kurşunlanmış bütün bir köy halkı... Annesinin karnından sivri uçlu âletle çıkartıldıktan sonra yaşamakta devam eden ve hala topuğunda bu sivri uçlu âletin izini taşıyan çocuk... Bir dere içinde boğazlanan ve bu fiili yerine getiren cellâdın bulunması bir hayli zorluğa yol açan yirmi mâsum... Ve buna benzer daha neler, daha neler!.."

Necip Fazıl bu duruma karşılık, "*Cesetleri değil, mânaları muhakeme ve idam eden tarih, bakalım bu 50.000, çocuk, genç, ihtiyar, kız, kadın, hasta, alil Müslüman cesedine karşılık kaç ferdin mânası üzerinde ebedî idam kararı verecektir?*" şeklinde tepkisini de dile getirmiştir.

⁹⁷ Hıdır Göktaş: *Kürtler-İsyân-Tenkil*, 141.

⁹⁸ Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, 167-171.

Nuri Dersimi de Dersim’ de yaşanan katliama kayıtsız kalamamış ve olayı BM’ye taşımıştır. 20 Kasım 1937 yılında Nuri Dersimi tarafından Fransızca olarak yazılan ve “Dersim Aşiretleri Adına” Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine (Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği) gönderilen mektupta Dersim’ de yaşananların tarihe devrolunamayacak kadar ağır bir vahşet içerdiğini göstermiştir.

“Türkiye hükümetinin on beş yıldan beri bütün Kürdistan’da çeşitli şekillerde izlediği yok etme siyasetini, özellikle iki yıldan beri Dersim adını taşıyan bölgemizde yoğunlaştırdığını, şimdiye kadar çeşitli yollarla uygarlık dünyasının bakışlarına sunduğu gibi bir kez daha insanlık ve uygarlık dünyasının en yüksek mahkemesi olan Cemiyetinize (Topluluğunuza) bildirmek zorunda bulunuyoruz.

İrk, dil, tarih, kültür ve uygarlık gibi, en esaslı farklarla Türklere ayrı olan Kürtlerin yüzyıllardan beri ve Türklere yüzyıllarca önce üzerinde yaşadıkları öz ve tarihi yurtları üzerindeki ulusal hayatlarına son vermek amacıyla, Türkiye, tarihinin kaydetmediği zulüm yöntemlerine başvururken, bu hareketlerine bir ‘uygarlaşma’ adını takmak suretiyle tarih ve dünya karşısında en acımasız yalanı da söylemiş oluyor. Kendi tarihi yurdu üzerinde, kendi dilini ve kültürünü geliştirerek, tarihin ve uygarlığın kendisine verdiği kutsal görevi yerine getirmekten başka bir amaç gözetmeyen Kürt ulusu; gençleri, yaşlıları, kadınları, kızları ve çocuklarıyla Türk hükümetinin çeşitli şekil ve sistemdeki yok etme siyasetine kurban olmaktadır. Bu hükümet Kürt ulusunun varlığına son vermek için; aile aile, grup grup, köy köy zorla göçürme uygulamasından başlayarak; top, mitralyöz ve uçak bombardımanları ve boğucu gaz saldırılarına varıncaya kadar, hiçbir ölüm aracını kullanmaktan çekinmemektedir.”⁹⁹

Mektubun devamında Türk hükümetinin temdin yani ‘uygarlaştırma’ adını verdiği yok etme ya da etkisizleştirme uygulamalarının örnekleri de sunulmuştur:

“– Bütün Kürt okullarını kapatmak, Kürt diliyle her türlü yayını, okuyup yazmayı, hatta Kürtçe konuşmayı en şiddetli tehditlerle yasaklamak,

⁹⁹ Mehmet Bayrak, **Kürdoloji Belgeleri**, 177-178.

- Kürt çocuklarının, Türk dili ile ve Türk okullarında olsa bile orta ve yüksek eğitim görmemeleri için şiddetli önlemler almak,
- Türk ordusunda, Kürt subaylarının yetişmemesi için gizli kanunlar yapmak,
- Kürdistan bölgesinde hiçbir Kürdün -sivil memurlukta bile olsa- memur alınmasına izin vermemek (buna ilişkin kanun ilan edilmiştir),
- Kürt ve Kürdistan gibi Kürtlüğe ilişkin kelime ve terimleri, tarih ve coğrafya gibi bilimsel eserlerden ve basından çıkarmak,
- Bir kısım Kürtleri kadınlarına ve genç kızlarına varıncaya kadar, Anadolu’da en acımasız dönemleri geride bırakacak bir acımasızlıkla kamçı altında askeri inşaatta hizmet ettirmek,
- Diğer bir kısım Kürtleri de bütün mal ve eşyalarından mahrum ederek, beşer onar kişilik kafiler halinde Türk bölgelerine, Türk nüfusunun yüzde beşini geçmeyecek biçimde zorla iskân etmek...”

İlk bölümün sonucu olarak, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’nın son dönemlerinde yükselen Türkçülük ile farklı ve öteki olana karşı girişilen kıyımı devam ettirmiştir. Önce Ermeni daha sonra Rum ve ardından Kürt meselesini zoraki yöntemler ile bertaraf ederek kurtulmayı denemiştir. 1915’te Ermenileri tehcir ile 1923 yılında Rumları mübadele ile 1923-1938 yıllarında Kürtleri asimile ve iskân ile Anadolu toprakları üzerinde bertaraf ettiğini veya yok ettiğini düşünmüştür.

“Önce, Resmi İdeolojiye karşı gelen veya karşı gelme, onu benimsememe olasılığı olan bütün unsurlar, kurumlar ve kişiler birer birer ve sistemli olarak ayıklanmıştır. 1923-1938 arasında cereyan eden bütün Kürt direnmelerinde bu ayıklanma sistematik olarak sürdürülmüştür.”¹⁰⁰

¹⁰⁰İsmail Beşikçi, **Kürtlerin ‘mecburi iskân’ı**, 51.

2.4. Yer Adlarının Değiştirilmesi

Dersim 38'den sonra Kürt ahalisi ve bölge coğrafyasındaki uzun sessizlik 49'lar davası ile bozulmuştur. 31 Ağustos 1959 yılında, Diyarbakır'da "İleri Yurt" isimli gazetede Musa Anter'in "Kıvım" isminde Kürtçe bir şiiri yayınlanmıştır. Bu Kürtçe şiir yayınlandıktan sonra Anter ve İleri Yurt gazetesi hakkında dava açılmıştır. Musa Anter ve İleri Yurt gazetesinin yargılandığı bu Kürtçe şiir davası süreci, basında ve kamuoyunda, adeta ulusal seferberliğe dönüştürülmüştür. Şark Islahat Planı'nı hazırlayan zihniyetin Demokrat Parti döneminde de devam ettiğini¹⁰¹ göstermesi açısından önemli olan bu dava sonucunda Musa Anter ile birlikte çoğunluğu öğrenci olmak üzere toplamda elli kişi tutuklanmıştır. Tutuklanılardan biri olan Emin Batu, hücrelerinde ölü bulunması sebebiyle olay, tarihe '49'lar Davası' olarak geçmiştir.¹⁰²

Musa Anter anılarında, Demokrat Parti döneminin Milli Emniyet Kürt Sorunu Şefi olan Ergün Gökdeniz tarafından hazırlanan bir rapordan bahsetmektedir. Bu rapor Şark Islahat Planı'nda Kürtler için çizilen çerçevenin devletin zihninde ne kadar canlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Celal Bayar, Cevdet Sunay, Tevfik İleri, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun bir arada bulunduğu bir toplantıda okunan rapor, Yön dergisinde de yayımlanmıştır. Anter bu raporun içeriğini genel hatlarıyla şu şekilde özetlemektedir:

"1- Eğer Türkiye'den bin tane Kürt aydını yok edilirse Türkiye'de Kürt sorunu en aşağı otuz yıl geriler.

2- Operasyonda seçeceğimiz Kürtlere komünist demeliyiz, çünkü Kürtler komünistleri sevmez ve tutmazlar.

3- Bunların siyasi partilerde kuvvetli yakınları olmamalıdır."¹⁰³

Bu raporun okunmasının ardından, Adnan Menderes'in rapora ilişkin fikrini Anter şu şekilde açıklamaktadır: "*Biz bunlardan elli tanesini tutuklar, mahkeme kararı ile idam ederiz. Böylece ellişer ellişer tutuklar ve mahkeme kararı ile idam edersek, bini tamamlarız.*"¹⁰⁴ Kısa bir süre sonra da Milli Emniyet tarafından tarihe 49'lar davası olarak geçen elli kişi hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Bu durum, tek partili dönemden sonra

¹⁰¹ Ayşe Hür, "Lozan, Şark Islahat Planı ve Kürtçe". <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/lozan-sark-islakat-plani-ve-kurtce-1104843/> (erişim: 15. 12. 2016).

¹⁰² Ruşen Arslan, "49'lar Neyi Amaçlıyor ve Onlara Siyasi ve Hukuki Olarak Sahiplenildi mi?", 33. Serbestî Dergisi, 2006, sayı 23. 33-38.

¹⁰³ Musa Anter, *Hatıralarım*, 147.

¹⁰⁴ A.g.e., 148.

geçilen çok partili dönemde de devletin Kürtlere karşı tutumunun değişmediğini göstermesi bakımından da önemlidir. Tek partili CHP döneminde sonra iktidara gelen Demokrat Parti birçok konuda CHP'den farklı bir politika izlemiştir. Ancak Kürtlerin iskân konusundaki devletin tutumunda büyük bir değişiklik görülmemiştir. Aynı tavır darbe döneminde de sürmüştür. DP'yi izlediği politikalar nedeniyle darbe ile iktidardan düşüren askeri yönetim, Kürt meselesinde devletin klasik tutumunu devam ettirmiştir. Demokratik hak ve hürriyetlerin genişletilmesi konusunda ilerici olduğu ileri sürülen 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da Kürt meselesinde devletin tutumu aynı kalmıştır. Askeri darbeden dört gün sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan 485 kişi tutuklanarak Sivas'a götürülmüştür. Sivas Kabakyazı'da 5. Er Eğitim Tugayı'nda askerî garnizon içindeki kampta dokuz ay süren bir “zorunlu misafirliğe” tabi tutulan 485 kişiden seçilen 55 ağa, şeyh ve aşiret reisleri Antalya, Isparta, İzmir, Afyon, Manisa, Denizli ve Çorum'a sürgün edilmiştir.¹⁰⁵

1960 darbesinden bir yıl sonra Bakanlar Kuruluna sunulan ve kabul edilen “Devletin Doğu ve Güneydoğu'da Uygulayacağı Kalkınma Programının Esasları” adlı rapor 1920'li yıllarda Kürtler için hazırlanan raporları anımsatmaktadır. Rapor aslında DP döneminde 1957 yılında İçişleri Bakanlığı bünyesinde, ordunun ve üniversitelerin de katıldığı Yabancı Adları Değiştirme Komisyonu tarafından hazırlanmış ve bu raporun gerekliklerinin yerine getirilmesi için 1959'da İçişleri Bakanlığı'na köy adı değiştirme yetkisi verilmiştir. Öncülleri gibi iskân ve asimilasyon yolunun tercih edildiği raporda şu önerilerde bulunulmuştur:

“Halihazır İkan Kanununu ve tatbikatın tespit edilen politika ihtiyaçlarını karşılayacak ve asimilasyon temin edecek şekilde incelemek ve tadil etmek...”

“Bölgenin, kendilerini Kürt sananlar lehindeki nüfus strüktürünü, Türk lehine çevirmek için, bölgelerindeki iktisadi şartların zorluğu karşısında başka taraflara hicrete [göçe] mecbur kalan Karadeniz sahillerindeki fazla nüfusla, memleket dışından gelen Türkleri bu bölgeye yerleştirmek, bölgedeki kendilerini Kürt sananları bölge dışına hicrete teşvik ve bu hicreti finanse ederek, memleketin Türk çocuğu bulunan yerlerine iskân etmek...”

“Türkiye'de kendilerini Kürt sananlarla İran ve Irak'taki Kürtlerin irtibatını kesme bakımından bölgeyi, kendilerini Kürt

¹⁰⁵Nevzat Çiçek, **27 Mayısın Öteki Yüzü: Sivas Kampı**, 2010, Lagin Yayınları, İstanbul.

sanatların çoğunluğunu dağıtmak üzere, sistemli bir şekilde bölecek iskân sahalalarına ayırmak...”

“Planlanan bölge okulları, köy okulları ve meslek okullarının faaliyete geçirilmesi... kız ve erkek misyoner yetiştirilmesi ve bunun için hususi müessese kurulması... Bölge halkından kabiliyetli ve küçükten asimile edilen gençlere yüksek tahsil imkânları sağlanması...”

“Dünya entelektüel muhitine Türkiye’de bir Kürt meselesinin mevcut olmadığını anlatılması...”

“Bir üniversiteye bağlı derhal bir Türkoloji Enstitüsü kurularak kendini Kürt sanatların menşelerinin Türk olduğunun ispat olunarak yayınlanması...”

“Kendilerini Kürt sanatların, menşelerinin Turani kavimlere dayandığı hakkında, çeşitli yönlerden arayışlar yapılmaya ve neticelerinin türlü neşir vasıtalarıyla yayılması.”¹⁰⁶

Bu rapor 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ertesinde semeresini verdi. Darbeyi izleyen dört ay içinde 10 bine yakın köy adı resmi kullanıma sokuldu. Türkiye’deki tüm yer adlarının yaklaşık üçte biri değiştirildi. Bazıları binlerce yıllık tarihe sahip olan 12 bin civarında köy ve 4 bin dolayında yerleşim birimi ile akarsu, dağ, plato gibi coğrafi yer şekillerine Türkçe adlar verildi.¹⁰⁷ Fiili olarak kullanılmaya devam edilen eski adların unutulması için sert bir politika izlendi. Bu adların parantez içinde dahi olsa gösteren haritaların basılması, yurda sokulması ve dağıtılması yasaklandı. Hatta bu maksat ile Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde harita sansür kurulu işlevi gören Harita Genel Komutanlığı kurulmuş ve Türkiye’deki her türlü harita basımı ve satışı bu heyetin iznine bağlandı.

Bakanlar Kurulunun başı olarak yukarıda söz edilen raporu imzalayan darbe hükümetinin Başbakanı Org. Cemal Gürsel, aynı yıl yayınlanan, M. Şerif Fırat’ın Doğu illeri ve Varto Tarihi adındaki kitaba yazdığı önsözde devletin -Kürt etnisitesinin varlığını inkâr etme noktasında- bakış açısındaki sürekliliği bir kez daha göstermiştir.

¹⁰⁶ Can Dünder, Rıdvan Akar, **Ecevit ve Gizli Arşiv**, İmge Yayınları

¹⁰⁷ İlkay Meriç, **Derinleştirilerek devam ettirilen inkâr ve asimilasyon**, İkinci Bölüm.

http://marksist.net/ilkay_meric/sark_islahat_plani_ve_tc_nin_asimilasyon_politikalari_2.htm

“[Bu kitap] Doğu Anadolu’da yaşayan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk’ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle saydığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir... Dünya üzerinde ‘KÜRT’ diye adlandırılacak müstakil hüviyetli bir ırk yoktur. Kürtler yalnız vatandaşlarımız değil soydaşlarımızdır da... Fakat devam eden kötü idare ve ihmaller, onların kapalı yaşama ihtiyatları, maalesef bu neticeyi doğurmuştur. Türk milletini ve Türk vatanını parçalayarak yok etme sevdasında olanlar, bundan faydalanmanın peşinde koşuyorlar.”

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin tarihinde hem tek partili hem de çok partili dönemde, iktidara kim gelirse gelsin, hangi ideolojik zeminden olursa olsun ya da ister darbe hükümeti olsun ister seçim hükümeti, Kürt sorununa bakış açısı devlet nezdinde değişmemiştir. Bütün raporlar bir öncekinin tekrarı olmuş, öyle ki kendinden önceki dönemi eleştiren dil bile benzer olmuştur. Örneğin bölgenin ihmal edildiği ve kötü idare edildiği şeklindeki sözde öz eleştiri bile öncülü ile ardılının ortak eleştirisi olmuştur. Ve Kürt varlığı her dönem devletin karşısına sorun olarak çıkmaya devam etmiştir.

2.5. Kürtlerin İkinci Zorunlu Göçü

Cumhuriyetin kuruluşuna paralel olarak 1923 yılından başlayan ilk dönem zorunlu Kürt göçü, 1938 Dersim Harekâtı’ndan sonra son bulmuştur. Cumhuriyet dönemi birinci Kürt göçünde, hedef olarak belirlenen sayıya oranla daha küçük sayılarda insanların zorunlu yer değişikliğine maruz kaldığı uygulamaları içermiştir. Bunun aksine 1990’lı yıllarda gerçekleştirilen Cumhuriyet dönemi ikinci Kürt göçünde insanlar büyük kitleler halinde göç ettirilmiştir. Bu göç süreci, 1978 yılında kuruluşunu ilan eden Partiya Karkerên Kurdistan’ın (Kürdistan İşçi Partisi, PKK) 1984 yılında Şemdinli ve Eruh’a yönelik ilk silahlı eylemini düzenlemesini takip eden olaylardan sonra yaşanmıştır. PKK eyleme geçtikten sonra sistem bu süreci, “düşük yoğunluklu savaş ve gayri nizami savaş”¹⁰⁸ olarak tanımlamıştır. Denizi kurut, balığı yakala stratejisi ile örgüte bölgenin kırsalından gelen desteği kesme ve bölge coğrafyasını savaş koşullarınca yeniden düzenleme adına zorunlu göç ve yerinden etme uygulamaları bu dönemde bir kez daha devreye konulmuştur.¹⁰⁹

Kürtleri yerinden etme uygulamasının başlangıcı, halkın geçim kaynaklarını yok edip ekonomik gücünü kırma (yayla yasakları, köye giriş çıkışların yasaklanması, belli

¹⁰⁸ İnan Keser, **Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç**, 52.

¹⁰⁹ Cenk Saraçoğlu, **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler, İnkâr’dan ‘Tanıyarak Dışlama’ya**, 88.

saatlerde sokağa çıkma yasakları, gıda ambargosu vb.) ve koruculuk sistemiyle oluşturulmuştur.¹¹⁰ “*Rejim güçleri önce köylünün geçim kaynaklarına yöneldi. Ardından köylüleri gerilla için düşman haline getirmek istedi. Bunun için koruculuk uygulaması başlattı ve köylüleri buna zorladı. Ancak uygulamanın direnişle karşılaşması üzerine bunları göçertmeyi planladı.*”¹¹¹ Keser’e göre zorunlu göçün tanımlanma kriterleri arasında göç edenlerin gönül rızasıyla göç etmemiş oldukları gerçeği de yer almaktadır.¹¹² Yani göçün öznesi olan göçmenlerin iradesi ya hiç yoktur ya da çok düşük düzeydedir. Zorunlu göç bireylerin kendi iradesi sonucu dahil olduğu göçten, her yönüyle farklılık göstermektedir. Genel olarak insanlar savaş, çatışma, şiddet veya bir takım doğal afetlere bağlı olarak evinden, yaşadığı bölgeden ayrıldığında bu zorunlu göç olarak ifade edilmektedir.¹¹³

Göç etmek zorunda kalan aileler kendi iradeleri dışında ve hiçbir hazırlık yapmaya fırsat bulamadan; eşyalarını toplamadan, ürünlerini kaldırmadan, hayvanlarını satmadan, gidecekleri yerlerde barınacakları yerlerini ayarlayamadan vb. kimisi zorlu kış şartlarında olmak üzere göç yollarına düşmüşlerdir. 1984 -1999 yılları arasındaki dönem, bireylerin ve ailelerin istemleri dışında, zorunlu bir göç süreci yaşadığı dönemdir. Bu yıllarda Bölgedeki 14 ilde; Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illerinde, 4 bin köy ve mezrada bir milyondan fazla kişi yerinden edilmiştir.¹¹⁴ Bu illerden ilk olarak Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van olmak üzere 8 yerde 1987 yılında Olağanüstü Hal ilan edilmiştir. Ardından Adıyaman, Bitlis, Muş, Batman ve Şırnak’ın eklenmesiyle bölgenin neredeyse tamamı geniş yetkiler ile donatılmış valilikler ile bir Olağanüstü Hal rejimi aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır. 1983’te 2935 sayılı Olağanüstü Hâl Kanunu çıkarılmıştır. 10 Temmuz 1987’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, bu kanuna dayanarak çıkardığı (Resmî Gazete ilan tarih ve sayı: 27. 10. 1983; 18204) 285 numaralı Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’si (Resmî Gazete ilan tarihi ve sayı: 14. 7. 1987; 19517) Şark Islahat Planı’nın güncel bir örneği niteliğinde olmuştur. Şark Islahat Planı’nda yer alan 5. Umum Müfettişliği alanına da giren Bingöl, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illeri Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği kapsamına alınmıştır. 1990’lı yılların OHAL Valileri ile 1930’lu yılların Umum Müfettişleri arasında da

¹¹⁰ Handan Çağlayan, Şemsa Özar, Ayşe Tepe Doğan, **Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi**, 18.

¹¹¹ Necati Bozkurt, **Denizi Kurutmak: Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası**, 82.

¹¹² İnan Keser, **Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç**, 12-13.

¹¹³ Yılmaz Can, **Göç ve Kent: 1989’dan Günümüze Göç Eden İnsanların Kent Adaptasyonu Diyarbakır Örneği**, 26-27.

¹¹⁴ Göç-Der, **1999-2001 Zorunlu Göç Araştırma Raporu**, (Haz. Mehmet Barut)

şaşırtıcı derecede çok benzerlik mevcuttur. Buna örnek olarak, 1935 Tunceli Kanunu ile birlikte Dersim bölgesine atanan ve asker-vali olan Umum Müfettiş'e emniyet ve asayiş noktasında gerekli gördüğü, kişi, aile ve köyleri vilayet içinde veya vilayet dışında bir yere sürgün etme yetkisi verilmiştir.¹¹⁵ 285 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 4. Maddesindeki, "Olağanüstü Hal Bölge Valisi güvenlik yönünden gerekli düzenlemeleri yapabilmek için geçici veya sürekli olarak görev alanı içinde bulunan köy, mezra, kom ve benzeri yerleşim birimlerini boşalttırabilir, yerlerini değiştirebilir, birleştirebilir ve bu maksatla gereken kamulaştırma ve diğer işlemleri re'sen ve ivedilikle yapabilir" yetkisi ile OHAL valilerine de köyleri boşaltma, zorunlu göç uygulama yetkisi verilmiştir.¹¹⁶

OHAL yasası ile köyleri boşaltma yetkisi verilen valilere, hem zorunlu göç uygulamalarına teşvik etmek hem de bu uygulamaları sonucunda hukuki herhangi bir yargılama durumunda kalmayacakları güvencesini vermek için bir de yargı zırhı getirilmiştir. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ile ilgili 425 ve 430 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerin 7. ve 8. maddelerinde: Olağanüstü Hal Bölge Valisi ve il valilerine tanınan yetkilerin kullanılması ile ilgili olarak dava açılmayacağı hükmü getirilmiştir. "*OHAL bölgesinde yapılan işlemlerin hukuka aykırılığını ileri sürerek yetkili ve görevliler hakkında cezai işlem yapılması yolu kapalıdır.*" denilerek göç sürecinde yaşanan hak ihlalleri ile ilgili başvuru yolları da kapatılmıştır.

OHAL Kanunu bölge valiliklerine, "belli yerleşim yerlerini boşaltmak veya başka yerlere nakletmek" (Olağanüstü Hal Kanunu, No.2935, 25.10.1983, Resmi Gazete No. 18204, 27.10.1983, Madde 11- Madde 9'a referansla) yetkisi verilmesine rağmen 4 bine yakın mezra, köy, kasaba ve ilçe merkezlerinde uygulanan zorla göçlerin hiçbiri bir yasaya veya idari tasarrufa dayandırılmadan yürütülmüştür. OHAL valileri de, OHAL Bölge Valilikleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 4. maddesine dayanarak herhangi bir köy boşaltma kararı almadıklarını, OHAL Valiliği arşivlerinde bu yetki uygulanarak

¹¹⁵Kanunun tam metni için bkz. Düstür, Tertip 3, Cilt 17, 165-170. Ayrıca kanunun detaylı bir incelenmesi için bkz. İsmail Beşikçi, **Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi**.

¹¹⁶ **İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İktüzüğün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, 20. Dönem: 20 Yasama Yılı: 3 T.B.M.M. (S. Sayısı: 532)

boşaltılan köylerle ilgili hiçbir kayıt bulunamayacağını TBMM komisyonuna bildirmiştir.¹¹⁷ Gerçek olan şu ki, taraf olunan Cenevre Antlaşması'nın Ek 2. Protokolü 1977'de nüfusun yeniden iskân edilmesini, yerinden edilmesini yasakladığı için zorla köy boşaltmalar, verilen yetkilere rağmen kanunsuz yapılmıştır. Resmi yetki kullanılmadan köy boşaltmalar gerçekleştirildiği için boşaltmalar hakkında hiçbir resmi/yazılı belge de oluşturulmamıştır.

OHAL düzenlemesi ve uygulamalarına paralel olarak 1993 yılının Şubat ayında Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e gönderdiği "çok gizli-zata mahsus" kaşeli dosyadaki raporda hâli hazırda had safhaya ulaşmış köy boşaltmaların devam etmesi istenmiştir. Bir yandan köyler boşaltılırken bir yandan bu çok gizli olan raporda, "Çözüm için öneriler" başlığı altında öneriler de sıralanmıştır:

"En kritik yerlerden başlayarak Güneydoğu'daki dağlık bölgelerden köy ve mezraların tedricen boşaltılması ve bir plan dâhilinde, ülkenin batı kesimlerine serpiştirilerek yerleştirilmesi düşünülmelidir. Bölgede cazibe merkezleri olarak belirlenecek bazı illere yatırım ve yerleşme için özel bir teşvik sistemi uygulanarak, yatırım ve yerleşme için çekici hâle getirilmeli, böylece kırsal kesimin boşaltılması teşvik edilmeli ve kolaylaştırılmalıdır."¹¹⁸

Zorla yerinden etme uygulamaları zaman zaman o kadar büyük hak ihlalleri yaratmıştır ki devlet erkânı bunu inkâr etmek zorunda kalmıştır. Dönemin başbakanı Tansu Çiller 26 Ekim 1994'te gittiği Dersim' de Ovacık bölgesinde bulunan on köyün muhtarı ile görüşmüştür. Muhtarlar, başbakana askerlerin köyleri yaktığını ve helikopterlerin bu operasyonlara destek verdiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Başbakan Tansu Çiller muhtarlara şu cevabı vermiştir: "*Devletin köy yaktığını gözümle görsem bile inanmam. Her gördüğümüz helikopteri bizim sanmayın. PKK helikopteri olabilir. Hatta Rus, Afgan veya Ermeni helikopteri de olabilir.*"¹¹⁹

Bu dönemde yaşanan hak ihlalleriyle ilgili yargı süreci de işlememiştir. Aksine bu gerçekliği dile getiren basın ya da derneklere yönelik yargı süreci başlatılmıştır. 1994 Nisan'ında Türkiye'deki İnsan Hakları Derneği (İHD) zorunlu göç ettirmeyle ilgili kapsamlı bir inceleme yayınlamıştır. "Yakılan Köylerden Bir Kesit" başlığını taşıyan çalışmaya el

¹¹⁷ 1998'de TBMM'de kurulan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu

¹¹⁸ Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara, Seta Vakfı Yayınları, 297-302.

¹¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ekim 1994.

konulmuş ve İHD Başkanı Akın Birdal Ankara Terörle Mücadele Yasası uyarınca Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde "bölücü propaganda" yapma iddiasıyla yargılanmıştır.¹²⁰ Benzer çalışmalara imza atan Göç-Der' in çalışmaları da yargılamaya maruz kalmıştır.

Yetkililer tarafından görmezden gelinen ve kimi zaman inkâr edilen bölgedeki olaylar ile ilgili uluslararası ilk gelişme 1998 yılında yaşanmıştır. TBMM'de, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu" oluşturulmuştur. Komisyon, bölgeye giderek yaptığı araştırmalar sonucunda, zorla yerinden edilme pratiğinin, anayasayı birçok yönüyle, ihlal ettiğine işaret etmiştir:

"Herkesin yaşamını koruma ve geliştirme hakkı (17. madde), özel ve aile hayatına saygı ilkesi (20. madde), konuta saygı ilkesi (21. madde), mülkiyet hakkı (35. madde), temel hak ve hürriyetlerin korunması ilkesi (40. madde), eğitim ve öğretim hakkı (42. madde) ve özel mülklerin kamulaştırılmasına ilişkin düzenlemeler (46. madde). Sözü edilen "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu'nda ayrıca, bu uygulamaların Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ilgili maddelerinin ihlâli anlamına geldiği de vurgulanıyor. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Türkiye ile ilgili zorunlu göç kararlarında, bu uygulamaların AİHS'in şu maddelerini ihlâl ettiğine hükmetmiştir: özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı (8. madde), işkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleden korunma hakkı (3. madde), hak ihlâllerine karşı ulusal makamlara etkili başvuru yapabilme hakkı (13. madde), yaşam hakkının korunması hakkı (2. madde) ve mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesi hakkı (1 No'lu Ek Protokol'ün 1. maddesi)."¹²¹

¹²⁰HRW, **Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış Türkiye'nin başarısız köye dönüş programı**, 15.

¹²¹ Doç. Dr.A. Tamer Aker, Yrd. Doç. Dr. A. Betül Çelik, Dilek Kurban, Döç. Dr. Turgay Ünalın, Yrd. Doç. Dr. H. Deniz Yüksek, **Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri**, 4

Komisyon Başkanı olan Seyyid Haşimi, araştırma sonunda yaşanan ağır insan hak ihlalleri ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “Köy ve yerleşim birimlerinin boşalmasının ana sebebi ise güvenlik gerekçe gösterilerek, güvenlik güçleri tarafından bu yerlerin boşaltılmasıdır. Bu raporda görüşlerini aldığımız valilerden de teyit edenler olmuştur. Yüz binlerce insanımız kendi istemleri dışında, nereye gideceklerini bilmeden, nasıl yaşayacaklarını bilmeden kendi evlerini ve yerleşim birimlerini terke mecbur edilmişlerdir. Şu anda devlet vatandaşlara geriye dönüş için izin verse bile, bu çok da mümkün değil. Çünkü boşaltılan köyler boşaltılmakla kalmamış, PKK gelip buralarda barınmasını diye yakılıp yıkılmıştır.”¹²² Komisyonun sözcülüğünü üstlenen CHP Milletvekili Algan Hacaloğlu ise araştırma sonucu ile ilgili, Tunceli’de başçavuş düzeyindeki yetkililerin bile, güvenliği gerekçe göstererek, köy boşaltılması kararı, verebildiğini belirtmiştir.¹²³ Meclis araştırma komisyonu çalışma sonucunda boşaltılan köylerin toplam sayısı ile ilgili de bilgi vermiştir.

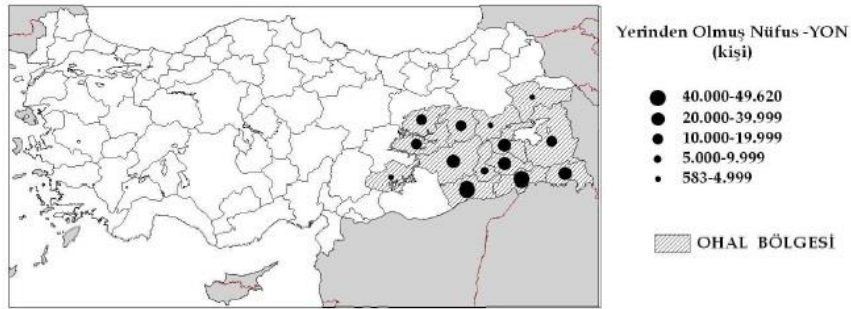
Aşağıdaki tabloda 1984-1999 yılları arasında boşaltılan köyler ile ilgili “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu” tarafından verilen sayılara yer verilmiştir

	KÖY	MEZRA	TOPLAM
OHAL BÖLGESİ	517	1614	2131
MÜCAVİR ALAN	303	731	1034
DİĞER İLLER	85	178	263
TOPLAM	905	2523	3428

Komisyonun verilerine göre 3428 köy ve mezra boşaltılmıştır. Ancak resmi olmayan verilere göre bu sayının çok daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Aşağıdaki iki tabloda yerinden edilen nüfus yoğunluğu harita üzerinden gösterilmiş ve kentlerin değişen nüfus oranları verilmiştir.

¹²² <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/2/2-2081.pdf>

¹²³ <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/2/2-2081.pdf>

Şekil 2. OHAL Bölgesi illerinde boşalmış/boşaltılmış köylere göre YON miktarları.
Kaynak: DİE, 1994; DİE, 1999; DİE, 2002, hesaplamalar yazarlara aittir.

124

Kayıtsız, arşivsiz, kanunsuz ve gizli yazışmalara dayanılarak 1984 ile 1999 yılları arasında dayatılan zorla göç uygulamaları sonucunda binlerce köy boşaltılıp yüz binlerce insan yerlerinden ettirilmiştir. 1990'lı yıllardaki zorunlu göç pratiği sonucunda kaç köyün boşaltıldığı ve ne kadar miktarda bir nüfusun yerinden edildiği ile ilgili verilen sayılar tartışmalıdır. Neredeyse her araştırma grubu, komisyon ve dernek bir önceki araştırmaya uymayan veriler vermiştir.

Yerinden edilmiş nüfus konusunda en geniş ve kapsamlı çalışmayı gerçekleştiren ve bu alanda en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilen Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) koordinatörlüğünde gerçekleştirdiği araştırmada (2004-2006) yerinden edilen kişilerin sayısı, 953.680-1.201.000 olarak verilmiştir.¹²⁵ Ancak HÜNEE araştırması dâhil yukarıda verilen farklı rakamlara, ilçe ve il merkezlerinde gerçekleşen zorunlu göçler dâhil edilmemiştir.

Devlet kurum ve kuruluşları dışında Avrupa'da ve Türkiye'de birçok STK konu ile ilgili çeşitli raporlar hazırlamıştır. Committee for Refugees (USCRI, 1998) yerinden edilmiş kişi sayısının 380.000 ile 1 milyon arasında olduğu tahminin de bulunmuştur. İnsan Haklar İzleme Örgütü (Human Rights Watch-HRW) 2 milyon gibi bir rakamdan söz etmiştir. (HRW, 2002). Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) yaptıkları açıklamalarda 3 ile 4 milyon arasında bir nüfusun yerinden edildiğini ifade etmişlerdir. (Göç-Der, 2001).¹²⁶

¹²⁴ M, Murat Yüceşahin, E. Murat Özgür, **Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü**, 25.

¹²⁵ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) Devlet Planlama Teşkilatı

¹²⁶ Göç-Der, **1999-2001 Zorunlu Göç Araştırma Raporu**.

1984-1999 yılları arasında gerçekleştirilen köy boşaltmalarının hiçbir hukuki dayanağı olmadan yapıldığının en belirgin göstergesi, köylerini, mezralarını, ilçelerini yani yerleşim yerlerinden ayrılmak zorunda kalanların sayıları, gittikleri yerler, göç etmek zorunda kaldıkları nedenler ile ilgili herhangi bir bilginin muhtarlıklar, kaymakamlıklar ve valilikler tarafından kayıt altına alınmamış olmasıdır. Göç ile ilgili niteliksel ve niceliksel bilgilerin uyumsuzluğu, bu nedenden kaynaklanmıştır.¹²⁷

Çalışmalar ve raporlarda boşaltılan köy sayıları ve nüfus oranı farklılık arz etse de bütün çalışmaların verdiği sayılar çok yüksek bir oranı göstermektedir. Aynı şekilde yerinden edilme nedenleri ile ilgili de çok farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında nüans farkı olsa da göç etme nedenleri genel olarak benzer gerekçeler ile açıklanmıştır.

Kalkınma Merkezi Derneği 2005- 2009 yılları arasında yaptığı ve “Zorunlu Göç Ve Diyarbakır” adını verdiği, saha çalışmasından elde ettiği veriler doğrultusunda göç sürecini başlatan nedenlerin en önemlilerini şu şekilde sıralamıştır:

- Güvenlik güçlerinin köy yakmaları,
- “Güvenlik” sorunuyla bağlantılı mecburi göç
- Geçim sıkıntısı,
- Hayvan barınaklarının yakılması,
- Güvenlik güçlerinin, köyden uzaklığı belirli bir mesafenin dışındaki arazilerin işlenmesine izin vermemesi,
- PKK'lilere yiyecek verildiği gerekçesiyle köylülerin hayvanlarını mera alanlarında ve yaylalarda otlatılmasına izin verilmemesi,
- Köylülerin köy dışından temin ettikleri erzakların PKK'lilere verildiği gerekçesiyle, alımının kısıtlanması ve karneye bağlanması. Özellikle kış mevsiminde yolların kapalı olması nedeniyle köy dışına sık sık erzak almaya gidilememesinin yarattığı sorunlar,
- Koruculuğun dayatılması; köylülerin koruculuğu kabul etme veya köyü terk etme dayatması ile karşı karşıya bırakılması,
- Köy korucularının uyguladığı baskı,
- Çoğu okulun kapalı olması, çocukların eğitim olanaklarının oldukça sınırlı olması,

¹²⁷ Çiğdem Kapan, **Zorunlu Göç Politikaları ve Köy Boşaltmalarının Nedenleri -1**, 17 Aralık 2013, <http://www.tuicakademi.org/zorunlu-goc-politikalari-ve-koy-bosaltmalarin-nedenleri-1/>

- Seyahat güvenliğinin olmaması,
- PKK ve devlet güçleri arasında kalınması.¹²⁸

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen çalışmada, zorunlu göçe maruz kalanların %89'nun devletin güvenlik güçlerinin isteği/zoru sonucunda göç ettikleri tespitine yer verilmiştir.

Araştırmacı Mehmet Barut'un zorunlu göç ile ilgili yaptığı bir alan araştırmasında, göç eden insanların göç etme nedenleri arasında, ankete katılanlardan OHAL bölge valiliğinin uygulamalarının %83.7, can korkusunun %66.5 ve köy-mezra boşaltmalarının %60.9 oranlarında etkili olduğu belirtilmiştir.¹²⁹

Göç edenlerin sorunları göç ettikleri yerlerde de bitmemiş özellikle kente uyum sağlama konusunda büyük zorluklar yaşamışlardır. Öncelikle köy ve kent geçim kaynaklarının birbirinden farklı olması nedeniyle yeni yaşam yerlerinde bir anda, şehir yaşamının iş koşulları için kalifiyesizleşmişlerdir. Köydeki bilgi, becerileri kent yaşamında geçerliliğini yitirmiş ve üreticiyken tüketici konumunda kalmışlardır.

Bütün bu yaşananlara rağmen devletin zorunlu göçe dair kurumsal bir tanımlamasından söz edilememektedir. Göç üzerinden 20 yıl geçtikten sonra bugün hala devletin bu konudaki algısını ancak Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KGRP) ya da 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun" gibi bazı belgeler üzerinden fikir sahibi olabilmekteyiz.

90'lardaki zorla yerinden etme süreci devletin yerinden etme uygulamalarında bir devamlılık olduğunu gösterirken, 1930'lu yıllardaki Kürt göçü sürecinden farklı olarak 1990'lı yıllardaki zorunlu Kürt göçü yasal bir zemine dayandırılmadan gerçekleştirilmiştir. 1930'lu yıllardaki zorunlu göç, sadece bir yerinden edilme değil aynı zamanda bir yeniden yerleştirme göçü de olmuştur. Bu nedenle Kürt coğrafyasından yerinden edilen aileler büyük ölçüde batıda Türk kültürünün hâkim olduğu köylere sürülürken, belirlenen ve hatta yerleştirildikleri yerlerde gündelik yaşamlarının nasıl cereyan etmesi gerektiğine yönelik sınırların belirlendiği bir göç süreci işletilmiştir. 1990'lı yıllardaki göç sürecinde ise hiçbir kurumsal düzenleme olmadan tamamen yasadışı bir şekilde ve olağanüstü koşullar fırsat bilinerek, Kürtler fiili zorbalığa maruz kalarak, yaşadıkları yerlerden kopartılıp atılmışlardır.

¹²⁸ Kalkınma Merkezi, 24.

¹²⁹ Mehmet Barut, **1999-2001 Zorunlu Göç Araştırma Raporu**, 1-2. Göç-Der için Hazırlanan Rapor. <http://www.akdenizgocder.org/goc-raporlarimiz>

Yer değişimleri açısından İskân Kanunu uygulamaları ve zorla yerinden etme pratikleri belli bir başarıya ulaşmışsa da, hedef olarak belirlenen asimile edip Türkleştirme açısından zorunlu göçler uzun vadede istenilen sonuçları üretememiştir.¹³⁰ Buna örnek olarak, 1927 nüfus sayımında Hakkâri’de Kürtçe konuşan nüfusun tüm nüfusa oranı %88,93 iken zorla yerinden etme pratiklerine rağmen bu oran 1965’te ancak %86,22’ye gerilemiştir.¹³¹ Aynı nüfus sayımında Van, Siirt, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Ağrı illerinde Kürtçe konuşan nüfusun tüm nüfusa oranı %50’nin üzerindedir. Bu iller, Elâzığ dışında, 1965 sayımında da yine %50 oranının üstünde yer almaya devam etmiştir.¹³² Bu durum zorla yerinden etme pratikleri ile bölgede istenilen “*Türk nüfus ve nüfuzunu hâkim kılmak*”¹³³ hedefine ulaşamadığını göstermektedir. Yerinden etme politikaları paralel olarak yürütülen Kürtçenin yasaklanarak unutturulması amacının da gerçekleşmediğini belirtmek gerekmektedir. 1945 nüfus sayımında 1.137.532 kişi ikinci dil olarak Kürtçe konuşurken; bu rakam 1965 sayımında 1.752.858 kişiye yükselmiştir. 1945 ve 1965 sayımlarında ana dili Kürtçe olan nüfusun yaklaşık 1 milyonu ikinci dil olarak da Kürtçe konuşmaktadır.¹³⁴ Bu durum hem zorla yerinden etme hem de asimile edilerek Türkleştirme hedefinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Bir önceki yerinden etme pratiğinde ulaşılamayan amaca bir sonrakinde varılma isteği ise devam etmiştir.

2.6. Üçüncü Göç: Yirmi Yılda İkinci Kez Yerinden Edilmek

Türkiyeli Kürtler ile devlet arasında 40 yıla yakın bir süredir çatışmaların yaşandığı bölgede, 2013 yılında başlatılan ve savaşı sonra erdirmek, barışçıl ve demokratik bir çözüm bulmak amacıyla sürdürülen iki yıllık barış müzakereleri 2015 yılında sona erdirilmiştir. Sürdürülen barış görüşmelerinin sonlandırılması üzerine bölgede bazı il ve ilçe merkezlerinde özyönetim ilanları yapılmıştır.¹³⁵ Devletin özyönetim ilanlarına şiddet ile cevap vermesi üzerine özyönetim ilan edilen kentlerde, hendekler kazılmış ve barikatlar

¹³⁰Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, **Türkiye’nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Ana Dil Haritaları**, 61.

¹³¹Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, **Türkiye’nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Ana Dil Haritaları**, 156.

¹³² A.g.e. 156.

¹³³ Abdülhalik Renda Raporu (1925), Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası içinde.

¹³⁴Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, **Türkiye’nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Ana Dil Haritaları**, 156-157.

¹³⁵ Ağrı’nın Doğubayazıt ilçesi, Batman, Bitlis’in Hizan ilçesi, Diyarbakır’ın Sur, Silvan ve Lice ilçeleri, Siirt, Şırnak ve Cizre, Silopi, İdil ilçeleri, Hakkari ve Yüksekova ilçesi, Mardin’in Nusaybin ilçesi, Muş’un Varto, Bulanık ilçeleri, Van’ın Edremit, İpekyolu ilçeleri.

oluşturulmuştur. Bunun üzerine il ve ilçe merkezlerinde ilan edilen sokağa çıkma yasakları¹³⁶ ile çatışma ortamları yaratılıp dehşet veren bir şiddet dalgasının içine girilmiştir. Aralık 2015'te bu çatışmalara Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tanklar, toplar, helikopterler ve ağır silahlarla dâhil olmasıyla beraber kentler yerle bir edilmiştir.

Bu süreçte eğitim, sağlık, barınma, ticaret, serbest dolaşım hakkı ve diğer kültürel hakların ihlal edildiği kentlerde yaşayanların büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. Bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde 500 bin insan zorla yerinden edilmişken, bu olaylardan etkilenen kişi sayısı çok daha yüksek olmuştur.¹³⁷ Bu kadar kısa bir sürede bu denli yüksek bir nüfusun yerinden edilme örneğine Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde rastlanmamıştır. Birçok asker, polis, YPS militanı (Yekitiya Parastina Sivilan/Sivil Savunma Birlikleri) ve sivil yaşamını yitirmiştir.

Çatışma sürecine ve sonrasında hükümet yetkililerinin açıklamalarına ve mevcut uygulamalara bütüncül bir şekilde bakıldığında, bu sürecin afet ve kriz yönetimi ilkeleri doğrultusunda değil güvenlikçi bir perspektiften sistematik şekilde uygulanması planlanan coğrafi, demografik ve toplumsal mühendislik politikasıyla şekillendirildiği kuvvetle muhtemel görünmektedir. Daniel Byman, bu durumla ilgili olarak otoritelerin nüfus transferini, bir ayaklandırma bastırma politikası olarak gördüğünü anlatmaktadır:

“Dehşet verici ama güçlü bir yöntem. Nüfus kontrolü tedbirleri ayaklanmaları başarıyla bastırmada sıklıkla kilit rol oynuyor. Kitlesele ölçekli sürgünler asileri potansiyel destekçilerden ayırabiliyor. Sürgünlerle olmasa bile, otoriterler hareket serbestisini engelleyerek çatışma bölgesine giriş çıkışları engelleyebilirler. Ticareti durdurabilir, ölçüsüz sokağa çıkma yasakları ilan edebilir...”¹³⁸

2015'te haziran ayında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı hakkında basında çıkan haberlere göre, konumu sınıra yakın olan Cizre, Silopi, İdil, Nusaybin ve Kızıltepe

¹³⁶Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum, Commissioner for Human Rights, 1. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks (Komiser), 6-14 Nisan 2016 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyareti sırasında Komiser, İstanbul, Diyarbakır ve Ankara'ya gitmiştir. Ziyaret, güneydoğudaki durum başta olmak üzere terörle mücadele ve insan hakları, ifade ve basın özgürlüğü ve adalet sistemi konularına odaklanmıştır.

¹³⁷ BM, Türkiye Raporu, bkz. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39230287>

¹³⁸ Daniel Byman, **Ölüm tüm sorunları halleder**: Otoriterlerin Ayaklanma Bastırma El Kitabı içinde. <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2016/02/08/olum-tum-sorunlari-halleder-otoriterlerin-ayaklanma-bastirma-el-kitabi-daniel-byman/>

ilçelerinin tamamen boşaltılması sınır hattının insansızlaştırılması planlanılmıştır.¹³⁹ Diyarbakır'ın Sur ilçesi de 2009 yılından itibaren TOKİ tarafından kentsel planlamaya dâhil edilen yerler arasında olmuş ancak bölge sakinlerinin karşı çıkması üzerine planlar gerçekleştirilememiştir. Tüm bu yaşananların bir plan dahilinde gerçekleştirildiği kuşkusu birçok kesim tarafından dile getirilmiştir.¹⁴⁰

Bu konuda Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks 6-14 Nisan 2016 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ziyaretinin ardından hazırladığı raporda Türkiye'ye eleştirilerde bulunmuştur. Devletin ortaya koyduğu gerekçeler ile fiiliyatta gerçekleşen olayların örtüşmediğinin belirtildiği raporda, Türkiye'nin iddialarının inandırıcı bulunmadığı da belirtilmiştir:

"...şayet bu bölgelerin tahliyesi arzu ediliyorsa, kişileri idari para cezası ve/veya cezai yaptırımla karşı karşıya kalma riskiyle evlerini terk etmekten bilfiil alıkoyan sokağa çıkma yasağı bu amaç için uygun bir tedbir sayılamaz. Komiser açısından görünen odur ki: sivil halka zarar gelmeden bu bölgelerden hendeklerin, barikatların kaldırılması ve teröristlerin çıkarılması hedefi bakımından, operasyonlar öncesinde bir tahliye emriyle sivil nüfusun tahliye edilerek insani ihtiyaçlarının karşılanması için bütün sorumluluğun üstlenilmesi bu amaçlarla çok daha fazla örtüşebilirdi."¹⁴¹

Bu süreçte çoklu insan hakları ihlallerine rastlanılmıştır. İlk kez 16 Ağustos 2015 tarihinde Muş'un Varto ilçesinde ilan edilen sokağa çıkma yasağı ile başlayan ve sonraki 11 ayda 22 ilçe ve 7 ilde en az 65 kez sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Sokağa çıkma yasakları birkaç gün, birkaç hafta veya birkaç ay süren yirmi dört saat kesintisiz devam eden kuşatmalar şeklinde olmuştur. Sokağa çıkma yasakları esnasında su, elektrik, çöp, sağlık, eğitim, adli vb. tüm kamusal hizmetler durdurulmuş, insanlar yiyecek, içecek, gıda, ilaç, süt ve çocuk maması gibi bütün temel yaşamsal ihtiyaçlarından mahrum bırakılmıştır. Su, elektrik, gıda gibi temel ihtiyaçlar ve sağlık gereksinimlerine erişimde yaşanan sorunlar,

¹³⁹ Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği (GABB), **Hasar Tespit & Zorunlu Göç Raporu, Kent Merkezlerinde Gerçekleşen Çatışmalar Sonrası Durum**, 2.

¹⁴⁰ HDP Milletvekili Ertuğrul Kürkçü, dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun yanıtlanması istemiyle verdiği soru önergesinde, Eylül 2014'te hükümetin talimatıyla Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'nca hazırlanarak Genelkurmay Başkanlığı'na sunulan ve onaylanarak hayata geçirildiği iddia edilen "çöktürme" eylem planını sormuştur. Bkz.:<http://t24.com.tr/haber/hdpli-ertugrul-kurkuden-kurtlere-yonelik-oldugu-iddia-edilen-cokturme-imha-plani-sorusu,321753>

¹⁴¹ Commissioner for Human Rights, **Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesindeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum**, 6. Strazburg, 2016. Bkz.:
<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2952754&SecMode=1&DocId=2393076&Usage=2>

insanların sağlığını önemli ölçüde etkilemiş ve ölümlere sebebiyet vermiştir.¹⁴² Hayati ihtiyaçları için evlerinden çıkmak zorunda kalan insanlar keskin nişancılara hedef olabilmişlerdir.

“Biz de komşunun bodrumuna sığınmıştık. Annem evin ateş aldığını gördü ve bakmak için çıktı. Annem keskin nişancıların hedefi oldu. Sesi duyan amcam annemin yardımına gitmeye çalışırken o da katledildi.”¹⁴³

Çatışmalar devam ediyor olsa da vatandaşların hem can güvenliği hem de seyahat ve ikamet özgürlüğü hakları devletin koruma ve sorumluluğu altındadır. Devletin sorumluluğu salt koruma ve yardım ile de sınırlı değildir. Devlet bunlarla beraber, çatışmaları önleme, çatışmalar esnasında yıkılan yerlerin yeniden inşası yoluyla geri dönüşün yollarını açma, demokrasi ve barış kültürü ortamı yaratmakla mükelleftir. Geri dönüş hakkı, devletin yurttaşlarına sağlamakla yükümlü olduğu en temel haklar arasındadır.¹⁴⁴

Devletler tüm bu yükümlülüklerinin yanı sıra, ülke içinde yerinden olma sırasında ve sonrasında insanların yaşama hakkı, güvenlik ve özgürlük hakkı, adil ve açık yargılanma hakkı, toprağa ve doğal kaynaklara ulaşım ile seyahat ve ikamet özgürlüğü hakkı gibi temel hakları korumakla, işkence ve insan onurunu kırıcı muameleleri ya da cezaları engellemek ve önlemekten sorumludur.¹⁴⁵

Bununla beraber, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu’nun (Venedik Komisyonu), 13 Haziran 2016 tarihli Görüş Raporu’nda sokağa çıkma yasaklarının hukuksuzluğu ortaya koyulmuştur.¹⁴⁶ Yukarıda bahsi geçen görüşünde Venedik Komisyonu şu ihlallerin yaşandığını belirtmiştir:

¹⁴² Diyarbakır Barosu, Cizre Sokağa Çıkma Yasağı Yaşanan Olaylar İnceleme Raporu.

¹⁴³ GABB, Silopi ve Cizre’de Sokağa Çıkma Yasağı Süresince ve Yasak Kalktıktan Sonra Geri Dönüşlerde Kadın ve Çocukların Yaşamış Olduğu Psiko-Sosyal Süreçlere Yönelik Araştırma Raporu, SİLOPİ RAPORU, (Taybet İnan’ın kızı) Silopi’de 37 Gün Süren Sokağa Çıkma Yasağı Boyunca Kadınların Ve Çocukların Yaşamış Olduğu Süreçlere Dair Rapordur. <http://doczz.biz.tr/doc/209215/si%CC%87lopi%CC%87-ve-ci%CC%87zre-de-soka%C4%9Fa-%C3%A7ikma-yasa%C4%9Fi-s%C3%BCresi%CC%87nce>

¹⁴⁴ Prof. Dr. Ayşe Betül Çelik, **Yerinden Edilme ve Geri Dönüş: Dünya Örneklerinin Öğrettikleri**, 5. “Gitmek mi Zor, Kalmak mı?” Projesi içinde.

¹⁴⁵ Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği (GABB), **Hasar Tespit & Zorunlu Göç Raporu; Kent Merkezlerinde Gerçekleşen Çatışmalar Sonrası Durum**, 2.

¹⁴⁶ TİHV, Dokümantasyon Merkezi Verilerine Göre 16 Ağustos 2015- 16 Ağustos 2016 Tarihleri Arasında Sokağa Çıkma Yasakları ve Yaşamını Yitiren Siviller. <http://tihv.org.tr/16-agustos-2015-20-nisan-2016-tarihleri-arasinda-sokaga-cikma-yasaklari-ve-yasamini-yitiren-siviller/>

“...kişinin özgürlük ve güvenlik hakkını (AİHS madde 5); özel ve aile hayatına saygı hakkını (madde 8); toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü (madde 11); din özgürlüğünü (madde 9); bilgi alma ve verme özgürlüğünü (madde 10); mal mülk dokunulmazlığını (Protokol No. 1, madde 1); eğitim hakkını (Protokol No. 1, madde 2); veya işkence, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağını (madde 3), ayrıca yaşam ve vücut bütünlüğü hakkını (madde 2) kapsayabilir.” Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks’in tecrübesine göre bölgede ilan edilen sokağa çıkma yasakları ve yaşananlar eşi benzeri olmayan bir uygulamadır. AİHM içtihadında da böyle bir uygulamanın izine rastlanmamıştır. Komiser raporunda, sokağa çıkma yasağının bundan daha ağır bir uygulamasını tahayyül etmenin zor olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle komiser, söz konusu sokağa çıkma yasaklarının Venedik Komisyonu tarafından sayılan bütün hakları etkilemiş olması muhtemel olduğu görüşündedir.”¹⁴⁷

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından alıntılanan rakamlara göre, şehir merkezlerindeki en son nüfus sayımlarına dayanıldığında 1,6 milyon kişi sokağa çıkma yasaklarından etkilenmiştir.¹⁴⁸ Parlamenterler Meclisi, gece ve gündüz aralıksız olmak üzere Cizre’de 79, Şırnak’ta 81, Nusaybin’de 134 güne kadar çıkan sürelerde sokağa çıkma yasaklarının uygulandığını gözlemlemiştir. Meclis gözlemde bulunduğu süre içerisinde Şırnak ve Şırnak’ a bağlı Cizre, Silopi, İdil İlçeleri, Hakkâri’nin Yüksekova ilçesi, Diyarbakır’a bağlı Sur, Lice Hani, Hazro ilçeleri ve Mardin’in Nusaybin ilçesinde gece sokağa çıkma yasaklarının devam ettiğine dikkat çekmiştir.”¹⁴⁹

Bölgede yaşananlar ile ilgili bir rapor yayımlayan İnsan Hakları için Doktorlar Kurumu (PHR), gazetecilerin ya da insan hakları aktivistlerinin Kürt nüfusun uğradığı

¹⁴⁷ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks, **Türkiye’nin Güneydoğu Bölgesindeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum**, 7. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2952754&SecMode=1&DocId=2393076&Usage=2>

¹⁴⁸ A.g.e., 3.

¹⁴⁹ A.g.e., 4.

zulümleri eşitlik ve adalet taleplerini belgeleyebilecekleri bir alanın artık kalmadığını belirtmiştir.¹⁵⁰

PHR sokağa çıkma yasaklarının ilan edildiği 24 Temmuz 2015 ve 23 Mayıs 2016 tarihleri arasında, “*hükümet güçleri ve Kürt savaşçıları arasındaki çatışmalarla bağlantılı olarak en az 7561 ölüm*” olduğunu rapor etmiştir. Bu rakamlara ek olarak, bir sivil toplum örgütü olan Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 16 Ağustos 2015 ve 20 Nisan 2016 tarihleri arasında 72’si çocuk 338 bölge sakininin ölümü hakkında yapılan bildirimleri bağımsız olarak belgelemiştir.¹⁵¹

Şehir	Sokağa çıkma yasağı ilan
Diyarbakır	61 kez
Mardin	18 kez
Şırnak	13 kez
Hakkari	11 kez
Muş	2 kez
Batman	2 kez
Bingöl	2 kez
Elazığ	1 kez
Tunceli	1 kez

Sivil ölümler	Kadınlar	Çocuklar	Etkilenen
321	71	73	1 milyon 671 bin

1 yıllık süre içerisinde; 9 il ve en az 35 ilçede, resmi olarak tespit edilebilen 111 süresiz gün ve gece boyu sokağa çıkma yasağı ilanı gerçekleşmiştir. Bu yasaklar nedeniyle 2014 nüfus sayımına göre ilgili il ve ilçelerde yaşadığı bilinen 1 milyon 671 bin kişinin sağlık hakkı dâhil temel insan hakları ihlâl edilmiştir. TİHV Dokümantasyon Merkezi verilerine göre, böylesi bir ortamda ölümlerine ilişkin yukarıda tabloda belirtildiği gibi, kısmi bilgilerine erişilebilen en az 321 sivilin 16 Ağustos 2015 ile 16 Ağustos 2016 tarihleri arasında ve sadece resmi olarak sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş zaman dilimleri içerisinde,

¹⁵⁰ İnsan Hakları için Doktorlar (PHR) Raporu, **Türkiye’nin Güneydoğusu: Kuşatma Altında Sağlık Hizmeti**, 4. http://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2016/10/2016.08.09_PHR_southeastern-turkey-health-care-under-siege-TUR.pdf

¹⁵¹ A.g.k., 4.

bu kapsamdaki bölgelerde yaşamlarını yitirdikleri tespit edilebilmiştir. Bu kişilerden; 79'u çocuk, 71'i kadın ve 30'u 60 yaşın üzerindedir.¹⁵²

2.6.1. Kadın ve Çocuk Deneyimleri

Yaşanan bu süreçte kadın ve çocukların deneyimleri farklı olmuştur. Temel yaşam haklarının ihlal edilmesi ve yaşam yerlerine zarar verilmesi ile beraber, eğitim ve sağlık gibi temel hakların engellenmesi, temel gıda maddelerine ulaşamaması, temiz suya erişimin ortadan kalkması gibi yaşamsal haklardan mahrum bırakılmışlardır. Çatışmaların şiddetlenmesi ve yaşadıkları evlerinin içine kadar yayılması sonucunda insanlar bodrum katları ve ahırlara sığınmak zorunda kalmıştır. Bu koşullar kadın ve çocuklarda farklı sağlık problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaş süreçlerinin bir gerçekliği olan travmatik vakalar, kendini güvende hissedememe gibi duygular bu gruplar üzerinden belirgin bir şekilde görülebilmektedir.

B.N.: “Ben eskiden gece olunca kapının önüne yatağımı serer, gece boyunca yıldızları izler, öylece dışarıda uyurdum. Ancak şimdi kapımı açmaya bile cesaretim yok.”¹⁵³

A.B.: “2 çocuğum var. Uykularında bağırıp uyanıyorlar... Ablam korkudan erken doğum yaptı. (6,5 aylıkken) hastaneye götürdüler bir daha eve dönemedi. Ablam şu an hiç birimizi tanımıyor, hala hastanede yatıyor.”

Cizre'de görev yapan öğretmenlerden S.U; konuyla ilgili olarak: “*En yaramaz çocuğum artık yaramaz değil*” şeklinde beyanda bulunurken; Cizre'de gazetecilik yapan M. A. ise; kendi yakın çevresindeki pek çok çocuğun artık hiç konuşmadığını belirtmiştir.¹⁵⁴

Çocuklarda tanımlık ettikleri olaylara bağlı olarak geliştiği düşünülen ve sık rastlanan psikolojik rahatsızlıklar şu şekilde sıralanmıştır:

- Alt İslatma
- Kekemelik

¹⁵² TiHV, Dokümantasyon Merkezi Verilerine Göre 16 Ağustos 2015 – 16 Ağustos 2016 Tarihleri Arasında Sokağa Çıkma Yasakları ve Yaşamını Yitiren Siviller.

¹⁵³ GABB, **Silopi ve Cizre’de Sokağa Çıkma Yasağı Süresince ve Yasak Kalktıktan Sonra Geri Dönüşlerde Kadın ve Çocukların Yaşamış Olduğu Psiko-Sosyal Süreçlere Yönelik Araştırma Raporu.**

¹⁵⁴ **79 Günlük Sokağa Çıkma Yasağı Cizre Gözlem Raporu**, 40. İnsan Hakları İnceleme Heyeti Raporu, heyette yer alan kurumlar: İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TiHV), Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES), Diyarbakır Barosu ve Gündem Çocuk Derneği'nin üye ve yöneticilerinden oluşmuştur. http://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2016/05/2016.03.31_T%C4%B0HV-%C4%B0HD_CizreG%C3%B6zlemRaporu.pdf

- Yabancılara Karşı Güvensizlik
- Uyku Düzensizliği
- Halüsinasyon
- Şiddette Yönelme
- Korku
- Bastırma, A-sosyalleşme
- Anksiyete (Kaygı) Bozukluğu¹⁵⁵

2.6.2. Mülkiyet Hakkı İhlalleri ve Yoksullaştırma

Devletin, coğrafik ve demografik yapıyı toplumsal mühendislik politikalarıyla dizayn etme isteminin gereği olarak Kürtlerin mülkiyet haklarını ihlal ettiği ve yoksullaştırmayı hedeflediğini gösteren ciddi veriler bulunmaktadır. İlçedeki ekonomik yıkıma dair incelemelerde bulunan Yüksekova Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı İrfan Sarı ve beraberindeki heyet, ilçede yaşanan büyük ekonomik yıkım ile ilgili şunları söylemiştir:

*“Yüksekova İlçesi’nde bulunan 1750 esnafın tamamı Temmuz 2015 tarihinde çatışmalar başladıktan sonra derin bir ekonomik dar boğazın içine girdi ve şu an birçoğu ya iflas etti ya da iflasın eşliğindedir.”*¹⁵⁶

Ekonomik ve sosyal yapının etkilenme boyutuna dair Cizre’de kuyumculuk yapan bir esnaf, bölgede raporlama çalışması yapan İnsan Hakları İnceleme Heyeti’ne şu çarpıcı örneği vermiştir:

*“Burada bir kadının küpesini, alyansını satması ayıptır, zuldür, satılmaz. Fakat bu yasaklar sırasında kadınlar gelip küpelerini, alyanslarını sattılar. Bir kadın küpesini satıyorsa mutlaka eşi daha önce ceketini satmıştır. Düşünün artık ekonomik sosyal hayatın ne hale geldiğini...”*¹⁵⁷

¹⁵⁵ GABB, **Silopi ve Cizre’de Sokağa Çıkma Yasağı Süresince ve Yasak Kalktıktan Sonra Geri Dönüşlerde Kadın ve Çocukların Yaşamış Olduğu Psiko-Sosyal Süreçlere Yönelik Araştırma Raporu**.

¹⁵⁶ HDP Yüksekova Raporu, 29.

¹⁵⁷ **79 Günlük Sokağa Çıkma Yasağı Cizre Gözlem Raporu**, İnsan Hakları İnceleme Heyeti Raporu, heyette yer alan kurumlar: İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES), Diyarbakır Barosu ve Gündem Çocuk Derneği’nin üye ve yöneticilerinden oluşmuştur, 17.

Kürtlerin yaşadığı bu göçe, üçüncü zorunlu göçe, yaklaşımları her ne sebep ileri sürülürse sürülsün, sistem tarafından yerinden edilmeyi yaşamlarının bir parçası olarak gördüklerini göstermektedir.

*“Köyümüzü askerler yakıp yıktılar. İnsanları öldürdüler. O zamanlar da bizim için çok zordu. Korucu olmamızı istediler. Kabul etmedik. Köyü yaktılar. Bu defaki göç sürecinde çok zordu. Devlet yine evlerimizi yakıp yıktı. Çocuklarımızı öldürdü. Değişen bir şey olmadı...”*¹⁵⁸

*“En zor göç bizim için bu son göç oldu. Köydeyken de çok zor süreçlerden geçtik. 90’lı yıllarda da askerler köyümüze girip her şeyimizi yaktılar. Bu defa da aynısını yaptılar. Hayatımız göç etmekle geçti.”*¹⁵⁹

Bu göçün ayırt edici özelliklerinden biri de, göçe zorlananların büyük çoğunluğunun 90’lı yıllarının da zorunlu göç mağdurları olmalarıydı. Aynı kuşak 20-30 yıl içerisinde zorunlu göçe ikinci kez maruz bırakılmıştır. Ancak önceki göç deneyimlerine göre bu göç süreci daha hızlı ve kısa sürede gerçekleşmiştir. Bir yıl gibi kısa bir sürede 500 bine yakın nüfus yerinden edilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü, Aralık 2016 yılında Yerinden Edilen ve Mülksüzleştirilenler Sur Sakinlerinin Evlerine Dönme Hakkı raporunda, “bölge genelinde sokağa çıkma yasağı ilan edilen ilçelerde yerinden edilen kişilerin toplam sayısının yarım milyonu aşmış olmasının kuvvetle muhtemel” olduğunu belirtmiştir. Şubat 2016’da Nusaybin’de, Şırnak’ta ve Yüksekova’da sokağa çıkma yasakları daha ilan edilmeden, Sağlık Bakanlığı, Cizre, Silopi ve operasyonlarının devam ettiği Türkiye’nin güneydoğusundaki bölgelerde en az 355 bin kişinin yerinden edildiğini duyurmuştur.¹⁶⁰

Yaşanan bu süreçte çatışmalı bölgelerden göç etmek zorunda kalan ailelerin büyük bir bölümü Diyarbakır, Van, Batman gibi kent merkezlerine veya komşu ilçe merkezlerine zor koşullar altında göç etmek zorunda kalmıştır. Ailelerin çoğu özel eşyalarını dahi almaya fırsat bulamamıştır. Bu durum aynı zamanda ailelerin mevcut ekonomik faaliyetlerini sürdürmelerine engel olmuş ve göç mağdurlarının mülksüzleşmelerinin yanında bölgede genel bir yoksullaşmaya da neden olmuştur. Zorla yerinden edilmiş yarım milyona yakın insan, çoğunlukla toplu şekilde kiraladıkları kötü koşullara sahip evlerde, ya da hiçbir

¹⁵⁸ Kadın, 43, Van. (Kişilerin verilerinin korunması kaygısıyla kimlik bilgileri gizli tutularak, yalnızca cinsiyet, yaş ve görüşme yerini içeren demografik betimlemeler kullanılacaktır.)

¹⁵⁹ Erkek, 29, Van.

¹⁶⁰ <http://t24.com.tr/haber/guneydogudaki-operasyonlar-yuzunden-355-bin-kisi-goc-etti,329927>

altyapısı bulunmayan, temiz suya erişimleri dahi olmadan çadırlarda aylarca kalmak durumunda bırakılmışlardır.¹⁶¹ Üstelik bu ailelerin büyük bir çoğunluğu 90'lı yılların göç mağdurları olup, bütün mal varlıklarını geride bırakarak can havli ile kendilerini attıkları şehirlerde, yeniden edindikleri mülklerinden bir kez daha olmuşlardır. 2005 yılında, Kalkınma Merkezi Derneği tarafından, Diyarbakır'da köylerinden zorla göç ettirilmiş aileler ile yapılan çalışmada, ailelerinin göç deneyimlerini çok canlı olarak hafızalarında koruduğu belirtilmiş ve mülksüzleştirme ile ilgili şu tespiti yer vermiştir:

“Zorunlu göç dayatılarak, Kürtler sadece yerlerinden ettirilmemiş, aynı zamanda evlerini, arazilerini, hayvanlarını, meralarını, ağaçlarını, neredeyse tüm mal varlıklarını geride bırakarak mülksüzleştirilmiştir.”¹⁶²

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu” tarafından 90'lı yıllardaki göç ile ilgili 1998'de hazırladığı rapordaki şu tespiti bugünkü göç için de geçerliliğini korumaktadır:

“Devlet Kürt kökenli yurttaşların köylerini zorla göç ettirirken, köylüleri de en çok sevdikleri ve en bağlı oldukları mülklerinden etmiştir. Özellikle ocağı söndürülmüş ve can havliyle kendini kente atan Kürt göç zedeleri, açlık ve sefalet içinde yaşamaktadır.”¹⁶³

Raporda belirtilen şu durumda, “Bu bölgede sorun hem insanların geçimini hem de istikrarı sağlamaktır. Bu bölgede insanlar toprak sahibi olmadan sorun çözülemez. Bölgede toprak sahipliği sadece mülk sahipliği değil aynı zamanda özgürlük sahibi olmaktır. Uygulanan konut projeleri gibi şeyler sadece geçici istihdam yaratır”¹⁶⁴ Bu tespitler bugün gerçekleşen göçte de geçerliliğini korumaktadır. İnsanların yaşadıkları mekânlar, mülkiyet

¹⁶¹ Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği (GABB), Hasar Tespit & Zorunlu Göç Raporu, **Kent Merkezlerinde Gerçekleşen Çatışmalar Sonrası Durum**, 2.

¹⁶² Kalkınma Merkezi Derneği, **Zorunlu Göç ve Diyarbakır**, 10. 2009

¹⁶³ Dönem: 20 Yasama Yılı: 3 T.B.M.M. (S. Sayısı: 532)

İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İttüzüğün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 21. (1996)

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf>

¹⁶⁴ A.g.k. 42

hakları ile beraber sosyal ve kültürel anlamlar da içermektedir. Bugünkü zorunlu göçü yaşayan ailelerin büyük bir çoğunluğu 90'lı yıllardaki göç deneyimini de yaşadığı için yirmi yıl içerisinde ikinci kez mülklerini kullanma hakları engellenmiştir. Yirmi yılda bir kez daha kurdukları hayatları ve biriktirdikleri emekleri ile edindikleri mülklerinin yok edilmesi aileler üzerinden büyük bir şok etkisi yaratmıştır.

3. BÖLÜM:

3.1. Araştırma Sahası ve Son Göç Deneyimi

Kürtler, bugün gerçekleşen göçle, 90'lar kıyaslandığında yaşam alanlarından kopmamak için daha büyük bir direnç gösterdiği görülmektedir. Nitekim Diyarbakır'ın Sur ilçesindeki mahallelerde yaşanan çatışma, baskı ve sokağa çıkma yasaklarından dolayı evlerinden çıkmak zorunda kalanların büyük bir çoğunluğu Diyarbakır'da kalarak, çatışmaların olmadığı ilçelere yerleştiler. Hatta buralara yerleşenlerin bir kısmı, o ilçelerde de kalmayıp, Sur'da sokağa çıkma yasağının kaldırıldığı ya da olmadığı mahallelere döndüler. Evlerinden kopartılsalar da Sur'dan kopmak istemediler. Tüm isteksizliğine rağmen Sur'u terk etmek zorunda kalanlar ise gittikleri yerlerde Sur'dan izler aradığı görülmektedir.

“Sur'dan başka bir yerde sabrım gelmiyor. Bu evi niye tuttum biliyor musunuz, çünkü merdiven taşları Sur'daki bazalt taşlarından yapılmış.” (Kadın, 55.)

Hakkâri'nin Yüksekova ilçesinde de abluka süresi boyunca evlerini terk etmek zorunda kalan insanlar kolaylıkla geri dönebilecekleri, yakın köylere, diğer ilçelere veya Van gibi yakın merkezlere gitmişlerdir. Kürtler Şırnak'ta görüldüğü üzere çadırlarda yaşama pahasına kentlerini terk etmemişlerdir. Terk etmek zorunda kalanların geri dönmek üzere gittikleri illerden biri de Mersin olmuştur. Mersin 90'lardaki zorla yerinden ettirme sürecinde göç mağdurların yoğun olarak yerleştiği kentlerden olup, Üçüncü Kürt Göçü mağdurlarının da yine buraya yerleşmiş olması kenti bir zincirleme göç örneği merkezine, dönüştürmüştür.¹⁶⁵ Akdeniz Göç-Der'in verilerine göre daha sonra geri dönüşler olsa da ilk etapta çoğunlukla Şırnak'tan ve Cizre'den olmak üzere 2 bin civarında aile tanıdık bağı ile Mersin'e göç etmiştir. Mersin'de de özellikle Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı Akdeniz ve Toros ilçelerine yerleşmiştir. Bir Kürt yerleşkesi havasına sahip olan Akdeniz, Bölgedeki yerleşim yerlerinden herhangi biri kadar Kürt nüfusu barındırmaktadır. Çarşıda, sokakta, pazarda yani kamusal alanda Kürtçe konuşuluyor ya da kısmen Türkçe kısmen Kürtçe olan karışık bir dil kullanılmaktadır. Aileler ile görüşmeler gerçekleştirmek üzere gittiğimiz Akdeniz'de Kürtlerin burayı tercih etme nedeni de anlaşılıyor.

Kürt şehirlerindeki ablukadan Mersin de payına düşeni aldığı gözlemlenmektedir. Herhangi bir gösteri ve yürüyüş hakkı kullanımına izin verilmemekle birlikte potansiyel

¹⁶⁵Zincirleme göç kavramı, tanıdıklarla bağ/ilişki bulunması dikkate alınarak onların bulunduğu yerleşim birimine göçün gerçekleşmesini ifade etmektedir.

görülen her harekete de derhal müdahale edilmektedir. Bir gözaltı furyası başlatılarak tutuklama kararları hakkaniyet gözetilmeksizin kolayca verilmektedir. Görüşmelerde gençlerin, politikadan ve sivil toplum örgütlerinden destekçilerin tutuklanması ya da gözaltına alınmasından dolayı Sur, Cizre, Nusaybin, Şırnak'ta yaşananlara karşı etkili protesto eylemleri yapılamaması ve bu uygulamalara karşı 'güçlü bir itiraz' çıkarılamaması dile getirilmiştir.

“Mahalledeki duyarlı tüm gençleri tutukladılar. Eylem yapacak genç bırakmadılar. En küçük hareketliliğe dahi en sert şekilde müdahale ediyorlar. HDP yöneticilerini, dernek yöneticilerini tutukladılar. Nöbet çadırına sürekli müdahale edip kaldırıyorlar. Yarın şenlik gibi bir etkinliğimiz olacak, ona da izin vermeyecekler. Zaten insanlar korkutulduğu için çok fazla kişi gelmeyecek.” (Erkek, 50, Mersin-Akdeniz)

Yukarıdaki ifadeler ve öngörüler eşliğinde bu kuşatılmanın yeni olmadığı 90'lardaki zorunlu göçün katmanlı olarak nasıl yeniden vücut bulduğunu da içinde barındıran deneyimler olduğunu sergilemektedir.

Bugün yaşanan göç deneyimlerini görüşmek için ailelere gidildiğinde, 90'lı yıllarda Mersin'e göç etmek zorunda kalan aileler de geçmiş göç deneyimlerini aktarmışlardır. Bu göç deneyiminin, geçmişte kalan göç pratiği sonucu yaşanan travmanın canlanmasında etkide bulunduğu sahada gözlemlenmiştir. Bu nedenle son göç deneyiminin tahmin edilenin üzerinde bir nüfusu etkilediğini belirtmek gerekmektedir.

“Bizim de köyümüz yakıldı. Bizde köyümüzden ne zorluklar buraya geldik. Neler yaşadık neler.” (Kadın, 48. Mersin)

Ziyaret edilen ilk evde, kalabalık bir grup ile karşılaşmıştır. Cizre'den gelen ve 5'i çift olmak üzere 19 kişi bir evde kaldığı görülmüştür. Görüşmeciler daha da kalabalık olduklarını anlatmış, bir kısmının geri dönmesi, bir kısmının ise başka evlere taşınması sonucu ev nüfusunun azaldığını aktarmıştır. Mersin'e ilk geldiklerinde 4-5-6 aile bir evde 40-50 kişilik bir nüfusun beraber kaldığı belirtilmiştir. Görüşmecilerin ifadeleri, büyük yıkımlara tanıklık edip geldikleri bu yerde de zorlandıklarını göstermektedir. Öncelikle içinde buldukları yoksulluk en temel insanı ihtiyaçlarını bile karşılayacak düzeyde olmaması yası da mümkün kılamamıştır.

“Buraya gelip ev tuttuğumuzda hiçbir şeyimiz yoktu. Evde tek bir eşya yoktu. Boş evde çıplak betonun üzerinde oturduğumuzda tüm hayatım gözlerimin önünden geçti.

Yoksulluğun, fukaralığın, aç kaldığın günler gözlerinin önünden geçiyor.” (Kadın, 34. Mersin)

Akdeniz’e yerleşmiş mağdurların bedenlen burada oldukları ancak akıllarının, bırakmak zorunda kaldıkları, evlerinde, mekânlarında kısaca yaşam alanlarında olduğunu gözlemlenmiştir. Mersin, bu insanlara can havliyle sığındıkları bir yabancı ülke gibi gelmektedir. Belki de bu hisle görüşmecilerin hemen hemen hepsi mutlaka geri döneceklerini söylemiştir.

“Buranın adresini bilmiyorum, sokağın ismini bilmiyorum, bilmek istemiyorum, ilgilenmiyorum, ait olmak istemiyorum. Burası benim vatanım değil. Mutlaka döneceğim.”(Erkek, 45. Mersin)

Ancak dönseler de artık geride bıraktıkları evleri yerinde kalmamış, bütün yaşamlarının geçtikleri yerler yıkılmış yok olmuş durumdadır.

“Doğup büyüdüğüm mahalleye gittim. Her taraf yıkılmıştı, tanımadım, kayboldum. İnsan doğup büyüdüğü mahallede kaybolur mu hiç?” (Kadın, 37. Mersin)

Görüştüğümüz her kişi her şeye rağmen güçlü bir geri dönme isteğini dillendirmektedir. Hatta görüşmek istediğimiz bazı kişilerin geri döndüğünü, görüşmek için adreslerine gittiğimizde komşularından öğrendik. Buralarda boşalan yerleri Suriye’den gelen mülteciler yerleşmiştir. Cizre’den, Silopi’den, Şırnak’tan gelen aileler ile görüşmek için Akdeniz Göç-Der, HDP, Rojava Derneği gibi kurumlara kayıt bırakan adreslere gidildiğinde Kürtçe ve Türkçe bilmeyen Suriyeli mülteciler ile karşılaşmıştır.

Yaptığımız görüşmelerde görüşmecilerin hemen hepsi kopartıldıkları yerleri özlem ve öfkeyle yad edip, geldikleri bu yerlere uyum sağlayamadıklarını, sağlamak istemediklerini ve mutlaka geri dönmek istediklerini aktarmaktadır. Bu ifadelerin bir tane istisnası vardır ki bu görüşmeci, yeni yerini benimsememiş olsa da geri dönmeyi düşünmediğini ifade etmiştir.

“Geri dönmek istemiyorum, sokaklar kan kokusu, geri dönsem bir şeyler eksik, onları yaşamak istemiyorum.” Kadın, 20. Mersin)

Mersin’deki göç deneyimi gözlemledikten sonra çalışmanın sahası olan Sur için Diyarbakır’a geçtik.

Diyarbakır'a, 2017 Ağustos ayında gidildiğinde yaşanan olayların bıraktığı etki kentin her köşesinde hissedilmiştir. Geçmiş dönemlerde farklı çalışmalar için Diyarbakır'a birçok kez ziyaretlerde bulunulmuştur. Bu dönemlerde de kentte gerginliklere ve olağan dışı güvenlik önlemleri ile karşılaşmıştır. Ancak kentte bu kez karşılaşılan manzara geçmiş hiçbir dönem ile karşılaştırılmayacak boyutlarda güvenlik önlemlerinin alındığı görülmüştür. Kentte savaş cephesi gibi manzaralar ile karşılaşmıştır. Sıkı kontroller, şehrin giriş çıkışlarına yığılmış, savaş cephesi gibi duran bariyerler, kum torbaları, TOMA'lar, panzerler, kirpiller, polis noktaları bir savaş molası gibi durmuş ve her an yeniden çatışmalar başlayacakmış gibi teyakkuzda beklenildiği görülmüştür.

Sur ilçesinde karşılaşılan manzara daha da dehşet verici bir görüntü olmuştur. 7 bin yıldır yaşamın sürdüğü ve birçok medeniyete beşiklik etmiş, bu medeniyetlerden izler taşıyan tarihi ilçe, çatışmalardan geriye ağır bir hasar olarak karşınıza çıkmaktadır. İnsan yaşamına olduğu kadar kentin, mekânın, tarihin belleğine karşı da yıkıcı bir tutum sergilendiği görülmüştür. Tarihi surların giriş çıkışları gri beton bloklar ile kapatılmıştır. Ancak yine de canlı bir bellek mekânı olarak bütün yıkıma rağmen hareketliliği, surları, yapıları, bazalt taşları, küçeleri, dar sokakları ile Sur varlığını sürdürmektedir. Sur'un hala yasaklı olan ve yıkım çalışmalarının kepçeler ile devam ettiği 6 mahallesine girmeyi engellemek için bütün sokaklar, aralar beton kalıplar ile kapatılmıştır. Diyarbakır Baro Başkanı Tahir Elçi'nin vurulduğu dört ayaklı minare de dahil olmak üzere abluka altında bulunan 6 mahalle içinde bulunan tarihi mekanlar veya herhangi bir yapıya dahi yaklaşılmasına izin verilmemektedir. Fotoğraf veya kamera gibi hiçbir kayıt cihazının bölgede kullanılmasına izin verilmeyip birçok gazetecinin kameralarına, fotoğraf makinelerine, ses kayıt cihazlarına ve arşivlerine el konulmaktadır.

Şimdi beton kalıpları ile çevrelenen Sur, 7-8 bin yıllık geçmişiyle, yaşayan canlı bir hafıza mekânı olarak yıkımın ortasında durmayı başarmıştır. İnsanlar, halklar, inançlar, medeniyetler gelip geçse de bıraktıkları izlerin silinemediği görülmüştür. Bir zamanlar Ermenilerinde burada bulunması gibi ve damlarda söyledikleri ifade edilen ezgiler susmuş olsa da evler, kiliseler, çeşmeler, hamamlar bir zamanlar buralarda farklı bir kültürün var olduğunu göstermektedir. Sur, tüm yaşananlara rağmen gidenler tarafından bırakılan izler ve kalanların hafızasını tekrar tekrar kuran bir bellek mekânı örneği olarak kalmaya devam etmiştir.

Sur içi tarihte her zaman yoksullar, göç edenler ile mülteciler için bir sığınak, bir barınak olmuştur. 1990'lı yıllarda da kapılarını, köyleri yakılan ve yıkılan zorunlu göç

mağdurları için açmıştır. Ancak bu kez kaderi göç ettirilenler ile bir olmuş, sakinleri zorla çıkarıldıktan sonra mekân un ufak edilip hafriyat kamyonları ile Sur'un dışına atılmıştır.

3.2. Sur

UNESCO dünya mirası listesinde bulunan Sur ilçesi, Şırnak, Cizre, Nusaybin, Yüksekova gibi sokağa çıkma yasağı ilan edilen yerlerden biri olmuş ve burada da zorla yerinden edilme uygulamalarına gidilmiştir. Mahalle sakinleri polisin hoparlörden anons yaparak insanlara buldukları yerden ayrılma emri verdiğini bildirmiştir. Sur sakinleri toplu cezalandırma olarak görülebilecek olan uygulamalara maruz bırakılmıştır. Görüntüleri sosyal medyada paylaşılan zorla yerinden edilme uygulamalar ile on binlerce Sur sakini evlerinden zorla çıkarılmıştır. Uluslararası Af Örgütü'nün Aralık 2016 tarihiyle yayımladığı “Yerinden Edilen ve Mülksüzleştirilenler Sur Sakinlerinin Evlerine Dönme Hakkı Raporu”nda,¹⁶⁶ bölge genelinde 500 bin kişinin zorla yerinden edildiğini bunların 24 binin Sur sakinleri olduğu bilgisine yer verilmiştir.

Toplamda altı kez sokağa çıkma yasağı ilan edilen Sur'da son yasak 2 Aralık 2015'te açıklanmıştır. Sokağa çıkma yasağının başladığı 2 Aralık 2015'den sonra Sur'da abluka ve operasyonlar 103 gün sürmüştür. Resmi kaynaklar, 9 Mart 2016'da operasyonların bittiğini açıklamıştır. Ancak abluka ve operasyonların ardından ilçede yıkıma devam edilmiştir. 10 Mart 2016'da başlayıp halen devam etmekte olan yıkım çalışmaları sonucunda özellikle Sur'un altı mahallesinde tarihi evleri yerle bir edilmiş buralar boş arazilere dönüştürülmüştür.

Sur Kaymakamlığının resmî web sayfasından yayımladığı bilgiye göre, Sur'un dokuz mahallesinde (Abdaldede, Alipaşa, Lalbey, Süleyman Nafiz, Ziya Gökalp, Camii Kebir, Camii Nebi, İskenderpaşa, Melikahmet) sokağa çıkma yasağı kaldırılmış olup altı mahallesinde ki (Cevatpaşa, Fatihpaşa, Dabanoğlu, Hasırlı, Cemal Yılmaz, Savaş) sokağa çıkma yasağı bu çalışmanın yazıldığı zamana kadar devam etmiştir.

Sur'da yaratılan zorunlu göçten sonra Resmi Gazete'nin 25 Mart 2017'de yayınlanan sayısında Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar ile 7 bin 742 parselden oluşan Sur ilçesinin 6 bin 300 parseli 'acele kamulaştırma' kapsamına alınmıştır. Kararla beraber ilçenin yüzde 80'ine

¹⁶⁶<http://zorlayerinedilenler.org/wp-content/uploads/2016/12/Displaced-and-Dispossessed-TUR4.pdf>

yakın kamulaştırılmıştır. Koruma İmar Planı'nın uygulanmadığı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı projesinde, plan değişikliği ile mevcut plandaki kentsel donatı alanları da kaldırılmıştır. Mülk sahipleri kamulaştırma kararı ile yerlerinden edildikten sonra birde evsiz kalmışlardır. Sokağa çıkma yasağı ve kamulaştırma sebebiyle geri dönmek neredeyse imkânsız hale getirilmiş olsa da bazı sakinler geri dönmeyi denemiş ancak bulabildikleri, yerle bir edilmiş, yağmalanmış evlerinin kalıntıları olmuştur. Kentsel dönüşümün bir parçası haline getirilen bölgede, mülk sahiplerinin iznine başvurmaksızın evler birbir yıkılmış binlerce yıldır varlığını sürdüren bir kentten geriye dümdüz edilmiş arazilerin kaldığı gözlemlenmiştir.

3.3. Bellek Mekânı: Sur

Nora, *“Eğer sakladıkları anıları gerçekten yaşıyor olsaydık, bu anılar da gereksiz olurdu. Ve eğer, buna karşılık, tarih onları bozmak, değiştirmek, un ufak edip taşıtırmak amacıyla fethetmeseydi, bellek mekânları haline gelmezlerdi. Bu mekânları meydana getiren işte bu gidiş-geliştir: Tarihin hareketinden koparılmış ama tarihe iade edilmiş tarih anıları[dır].”*¹⁶⁷ der. 20. yy.ın başlarında kentin çoğunluğunu oluştururken, maruz kaldıkları zorla yerinden edilme uygulamaları sonucu bugün parmak ile sayılabilecek bir sayıda Diyarbakır'da var olmaya çalışan Ermeniler de, tarihte taşıdıkları burukluk ile bir kez daha yıkımın tanığı olmuşlardır.

“Ermenilerle anılan hiçbir şeyi bırakmamaya çalışmışlar. Hani eskiden derlerdi ya Gavur'u gitmiş mahallesi kalmış, şimdi mahallesi de kalmamış gibi geliyor bana. Maalesef o izler yok edildi çünkü o tarihi yerler, evler, o yaşam tarzını bugünlere taşıyan simgeler hepsi bir bir yok edildi. Bu bana çok tesadüf gibi gelmiyor.”(Erkek, 50)

Türkiye'de görece demokratik bir ortamın oluşmasının ve barış sürecinin başlamasının belki batıda pek bir karşılığı olmayabilir ama burada süreç günlük yaşam pratiklerinden mekânların restorasyonuna kadar yaşamın her anında hissedilmiştir. Kent yaşamı canlanmış, insanlar hatıralarında kalan yerleri ziyaret etme fırsatı bulmuştur.

“2011'de Surp Giragos Kilisesi açılışı yapıldığında ben kendim çok şeye şahit oldum. 4-5 bin insanın katılımı ile açılış gerçekleştirildi. Ve zannedersen Amerika'dan, Kanada'dan,

¹⁶⁷ Pierre Nora, **Hafıza Mekânları**, 15.

Avrupa'dan Lübnan'dan Ermenistan'dan Fransa'dan birçok ülkeden insanlar açılışına gelmiş ve şu manzaralar ile karşılaştım çok. Birçok insanın o köşelerden ağladığını gördüm.

Demek ki ne kadar göç etseniz de, üç kuşak da geçse yüzyılda geçse siz oraya geldiğinizde kendinize ait yaşam kesitlerini yaşıyorsunuz, yani onu duygularınızda, ruhunuzda yaşıyorsunuz ben bunu birebir gördüm, şahit oldum.”(Erkek, 50)

Barış sürecinin etkisi ve Ermenilerin Diyarbakır'a ilgi göstermesi sonucu Sur Belediyesi de bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Sur Belediyesi, hem Diyarbakır'da doğmuş olması ve “Gavur Mahallesi” kitabı gibi eserlerinde sürekli Sur yaşamını anlatması hem de Ermeni hatırasını yaşatmak için yazar Mıgırdıç Margosyan'nın doğduğu sokağa ismini vermiştir. Mıgırdıç Margosyan, “Direkçi” olan sokağa kendi isminin verilmesiyle ilgili verdiği bir röportajda, isminin verilmesini istemediğini belirtmiştir. Nedeni olarak ise Türkiye'deki zihniyetin hala değişmediğini, bugün koyanların yerine yarın başkaları geldiğinde o ismin tekrar oradan indirileceğini söylemiş ve o zaman bunun daha hüznün verici bir durum olacağını belirtmiştir. 172 Bugün bu öngörünün de üzerinde bir yıkımla isim değişikliği yapılacak bir sokak bırakılmayarak mahalle yerle bir edilmiştir.

“Bundan sonrası için sadece umarım yani dilerim güzel bir şey olur o tarihi doku yok oldu gibi geliyor bana. Hiçbir şey olmadıysa bile şuanda Mıgırdıç Margosyan Sokağı yok, evi de yok Mahallesi de yok, Gavur Mahallesi diye bir mahalle kalmadı maalesef.” (Erkek, 50)

Sur, artık kendi sakinlerinin geride bıraktığı bir tarih ya da anılar yığını olmakla birlikte dönenlerine (dönelere) moloz yığınının ve betondan öte bir şey vaat edemeyecek bir işgal şehri olmuştur.

“İzin alıp gittiğimde bambaşka bir dünya ile karşılaştım tüm tarihi doku yok olmuş, o eski Ermeni mahallesinde iz kalmamış. 7-8 bin yıldır kesintisiz yaşamın sürdüğü medeniyetlerden, halklardan, yaşamın devam ettiği bir alandan maalesef eser kalmamıştı. O günkü taşlarda yok binalarda yok çok büyük bir meydan ile karşılaşmıştım. Aynı zamanda bizim zihnimize bir yıkım, bizim yüreğimizde bizim Ermeniler olarak o geçmişteki bahsettiğim yaşanmışlıklarımızın hepsinin izlerinin silindiğine şahit oldum.” (Erkek, 50)

7 bin yıldır yaşamın sürdüğü, kurulduğu, inşa edildiği Sur'da sadece yaşam durdurulmamış, insanlar zorla yerinden edildiği gibi şimdi o 7 bin yılın izleri, hafızası keşçeler ile kazınıp hafriyat haline getirilmektedir. Kamyonlar sadece hafriyat taşıyor aynı zamanda hafıza da un ufak edilip Sur'dan atılmaktadır.

“Hafıza yara aldı, bırak hafızayı insanlar o hafızaya yanıyor. Şimdi dışarıdan insanlar arıyor, biz geldiğimizde neyi göreceğiz neyle karşılaşacağız diyenler oluyor...”

Adam üç kuşaktır Kanada’da yaşamış Türkiye ye hiç gelmemiş... Bu adam altı yedi yıl önce Diyarbakır’a geliyor ve bu adam hiç Diyarbakır’ı görmemiş... Kilisenin sokağına girdi ortasında durdu hepimiz seyrediyoruz elini açtı böyle sokağa açtı, sokak dar dedi, işte bu Surp Giragos’un girişidir. Hiç hayatında gelmemiş Türkiye’ye, gelmemiş ama o mekânın onunla olan bağına bak. Ve hemen dedi ki bu sokağın iki altı sokağında Paşa Hamamı olacak dedi. Doğrudur, Paşa Hamamı hala duruyor. Dedi ki çalışıyor mu Paşa Hamamı, dediler ki şu anda kapalı. Ahh dedi keşke çalışıyor olsaydı da ben gidip orda yıkansaydım. Niye yıkanacaktın başka hamamlar var, otel var, lüks, hayır dedi benim annem babam o hamama gidiyorlarmış orda yıkıyorlarmış.

Sur’u günlerce anlatsam bitmeyecek bir yerdir. Evet, siz tarihi bir binada yapabilirsiniz, taştan bir bina yapabilirsiniz ama o ruhu katamazsınız. O bir ruh o bir tını, hatırası var.”(Erkek, 50)

Sur mekan olarak Ermenilerden izler taşırken, Ermenilerin göçüp gittiği bir yerde Kürtlerin 90’lı yıllardaki zorunlu göç uygulamalarından sonra yeniden yerleştikleri, yaşama tutundukları bir mekan olmuştur. Ermeniler yıkılan tarihi mekanların ve hatıralarının acısını yaşarken Kürtler ise yok edilen yaşam alanlarına her defasında uyanmaktadır.

“İzin verdiklerinde evimizi görmeye gittik. Eşim eve girip evin halini gördüğünde çığlık attı. O anı telefonla kaydettim. Rüyalarında evimizi, Sur’u görüyor, çığlıklar atarak uyanıyor.”(Erkek, 57)

Sur, geçmişte birçok zorunlu göç deneyimini yaşayan bir mekan olarak bu kez sakinleri ile birlikte yerinden edilmektedir. Ermenilerden sonra Kürtlere de burada zorla yerinden ediliyor. 1915’te Ermenilerin katliamında rol alan Kürtlere, “Biz akşam yemeğiyiz, siz de sahur yemeğisiniz”.¹⁶⁸ uyarısının taşıdığı gerçeklik 100 yıl sonra bir kez daha Kürtlerin karşısına çıkıyor. Ermeni ahı Kürtlerin yakasını hiç bırakmıyor. Şimdi bir halkın daha bellek mekânı haline geliyor Sur ve bir halkın izi daha yok ediliyor.

¹⁶⁸ Diyarbakırlılar 1915’te Ermenilere yapılan haksızlığı ifade ederken sıklıkla dile getirdikleri bir hafıza aktarımı da şu oldu: “Ermeniler katliam sırasında bizi uyardılar,” “siz şimdi bize yapılan ortak oluyorsunuz ama bizden sonra sırada siz varsınız.” Kürtçedeki ifadeyle, “em şîv in, hûn paşîv in. Adnan Çelik – Namık Kemal, YÜZ YILLIK AH! Toplumsal Hafızanın İzinde, 142.

“Benim yaşıım 64’tür. 54 yıldır buradayım yumurta boyuyorlar ya bayramda beraber kutluyorduk. Onlar zulüm çektiğinde beraber çektik o zulmü bizde çektik. Evet, onlar Ermeni oldukları için daha çok görüyordu ama bizde gördük. Mesela bu tarih Kürtlerin tarihi değil toprak Ermenilerin toprağıdır. Kürtlerin değil bu bir gerçekliktir. Bu Amed toprakları, Amed Surdur ha, bu tarih Ermenilerin tarihidir toprak Ermenilerin toprağıdır. İnsanın gerçekleri söylemesi lazım. Biz geldik üzerine konduk. Ben çocuktum beraber yaşamımız güzeldi. Birlikte yaşıyorduk. Osmanlı’dan beri katliama uğramışız.” (Erkek, 64)

İnsanlar, geride bıraktıkları evlerindeki değerli eşyalarının, beyaz eşyalarının, yataklarının, yorganlarının dahi yakma süsü verilerek çalındığını söylüyorlar. Aynı şekilde Ermenilerin zamanından kalma ve bir efsane haline gelen gömülü Ermeni altınlarının da bu şekilde yağma edildiği belirtiliyor.

“Hasar tespiti zamanında evime gittim baktım ev yoktu, kilise vardı, [evimizi] oradan çıkardık. Yağmalanmıştı her şey, amaçları yağmalamaktı. Yer altı yer üstü her şeyi yağmalamışlardı. Evim tarihi bir evdi avlusundan iki üç küp altın çıkarmışlar, tanıdık bir polis söyledi. Ermenilerin altınlarıydı, onların katliamları zamanından kalmıştı.” (Erkek, 64)

Yıkılan tarihi Sur ilçesinin yeniden inşa edileceğini söyleyen dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, Sur’dan bir Toledo yaratacaklarını belirtmiştir.¹⁶⁹ Ancak büyük paralar harcanarak yaratılan mimari eserin belleği canlandıracağı garanti edilemez. Çok görkemli bir yapı olsa bile felaket zamanında günlük yaşamının içeriğiyle bağlantılı değilse onun belleği tetikleme kabiliyeti az olabilir. Sıradan yıpranmış binalar ve doğal manzara, yapılan mimari eserlerden daha çok doğrudan belleği tetikler. Çünkü onlar birçok insanın yaşadığı tecrübelerle daha yakındırlar.¹⁷⁰

Sur’a gelmeden önce gündemde olan Kürtlerden boşaltılan bölgelere Suriyelilerin yerleştireceği endişesi yok olmuş. Ayrıca bu çalışma bağlamında ele alınması düşünülen TOKİ içinde benzer bir durum olmuş. Önce, bölgede yapılacak olan kentsel dönüşüm çalışmalarının TOKİ tarafından yürütülmesi planlanmış fakat daha sonra bu çalışmalar

¹⁶⁹ Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu: “Diyarbakır Sur’u öyle bir inşa edeceğiz ki aynen Toledo (İspanya) gibi mimari dokusuyla herkesin görmek istediği bir yer haline gelecek.” Daha fazlası için <https://tr.sputniknews.com/politika/201602011020562570-davutoglu-sur-suudi-arabistan-toledo/> adresine başvurunuz.

¹⁷⁰ Dolores Hayden, “Landscapes of Loss and Remembrance: The Case of Little Tokyo in Los Angeles”, 144. (Akt. Betül 299)

Kültür Bakanlığı tarafından üstlenilmiştir. Ancak bölge sakinleri gündemine ne Kültür Bakanlığı ne de TOKİ girebilmiştir. İnsanlar gözünü kulağını çıkarıldıkları mekâna çevirmiş. Kimisi yıkıntılar arasında zedelenmiş hatırasına kavuşmayı bekliyor, kimisi ondan bir iz arıyor.

“İzin versinler o yıkıntılar üzerinde çadırda yaşamaya razıyım.” (Kadın, 60)

Pierre Nora, bellek mekânları için orada daha önce yaşamış insanların bugün yaşamaması durumunu belirtir. Gidenlerin ardında bıraktıkları anıları, hatıraları, yaşanmışlıkları, geçmişleri orayı bir bellek mekânına çevirir. Onlar yoktur orada, fakat orası onların hatırası olarak vardır. Ve o hatıra un ufak bir hafriyat haline getirilip Sur’un dışına taşınıyor bugün. Sadece kent yıkılmıyor, hafıza ve hatıra da yok ediliyor.

3.4. Mekân Hafıza ve İnsan İlişkisi

Pierre Nora “Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânlarının varlığından söz edebiliyoruz”¹⁷¹ der. Toplumsal yaşamın kurulduğu bir yer olan mekân, insan ile etkileşime geçerek toplumun sahip olduğu sosyal ve kültürel yapıyı kurar. Bireysel roller ve değer yargıları bu yapı içinde şekillenir. Mekân bireyin sahip olduğu bu alt yapı ile örgütlenir ve bu durum mekâna biçimsel olmaktan çok, mekân kullanımı ve düzeni ile yansır. Bireyin toplumda edindiği roller ve değer yargıları mekânda kendini tavır ve davranış olarak gösterir. Mekânsal davranışlar ile ortaya koyulan güven duygusu, mahremiyet, sosyalleşme, bireysel mesafelere duyarlılık, kimliğini yansıtma isteği gibi noktalar bireyin sahip olduğu toplumsal roller ve dünya görüşü ile ilişkili olup, mekân içerisinde bu durum belirgin bir görünüm kazanır.¹⁷² Bu nedenle çalışmada birey ile mekân arasında etkileşimde ön plana çıkan mekânsal davranışlar ile bireyi fiziki olarak mekândan zorla kopartan sürecin sonunda, bireyin mekânı hafızasında tekrar nasıl kurduğu kıstas olarak alınmıştır.

Mekâna bağlılık, insanların kültürel çevreyle ilişki kurma kabiliyetini de kapsar. İnsanlar mekânları beş duyu organıyla algırlar ve bu algılar özellikle uzun süreli bellekte kodlanıp mekân ile arasında kuvvetli bir bağ oluşturur. Birçok toplum, halkının geçmişini tanımlayıp vatandaşlarına yardımcı olması için tarihsel yerleri kullanır. Maddi kültür olarak

¹⁷¹Pierre Nora, **Hafıza Mekânları**, 2.

¹⁷² Şengül Yalçınkaya, **Toplumsal Cinseyet Bağlamında Mekânsal Davranışlar: Yurt Odaları**, 639. Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 37 içinde.

da tanımlayabileceğimiz bu yerler insanlarla fiziki dünya arasında bağlantı kurar ve onun varlığı insanların geleceğe dair eylemlerini tamamıyla etkiler.¹⁷³

İnsanlar mekânlarla onların hatırlattığı mutluluk ya da felaket üzerinden bağlantı kurar. Mekânlar, ortak geçmişe sahip olan insanlar için bir hafıza tetikleyicisi olurken günümüzde mekânla ilgili bilgi toplamak için gelmiş olan kişiler içinde genellikle paylaşılan geçmişi temsil eder. Mekânlar ayrıca insanlara günümüzde yaşamayı sürdürürken eş zamanlı olarak geçmişte yaşadıklarını tekrar yaşama izni verir. Böylece şimdiki zamana dair olayların yansımaları bireysel belleği uyarabilir.¹⁷⁴

Herhangi bir mekân ya da tarihi eser, tarihin birçok periyodundan geçmiş eylemlere dair çok sayıda çağrışım barındırır. Mekânlar insanlara mutluluğu ya da felaketi hatırlatabilir. Özellikle büyük felaketlerin yaşandığı mekânlarda duygular hatırlamayı tetiklemede daha çok etkilidir. Francesca Cappelletto, bu olguyu İkinci Dünya Savaşı örneği üzerinden inceler. İkinci Dünya Savaşı boyunca iki Tuscan köyünün Almanlar tarafından işgali sırasında yaşanan travma ve katliamların hatıralarda yer alması için görsel imajların önemini dile getiren Cappelletto'ya göre imajlar “görsel formdaki duygusal deneyim”lerdir ve belleğin şekillenmesinde duygusal deneyimin öneminin altı çizilmelidir. Bu duygusal deneyim uzun dönemli bellek üzerinde etki oluşturur.¹⁷⁵

Kolektif bellek kuramcısı Halbwachs'a göre, geçmişimiz bizi çevreleyen maddi ortamın içinde muhafaza edilmeseydi onu tekrar ele geçirmek mümkün olmazdı.¹⁷⁶ Mekân hatırlamaya yardımcı olabilir –ve diğer taraftan- bellek, mekân odaklı da olabilir. Edward Casey ifade ettiği gibi “Bellekler mekânda seçicidir: Kendilerinin doğal tabiatlarına uygun olan özel mekânlar ararlar (...) Mekânlar belleğin içeriği doğrultusunda sahneleri cisimleştirir ve böylece hatırladığımız şeyleri konumlandırmaya yardımcı olur (...) Mekân hatırladığımız olaylar için bir mizansendir.”¹⁷⁷ Cisimleştirdiği şeyler bazen kaydettiğimiz bir akrabamız bazense artık ismi dışında hiçbir şey kalmayan mekânlar olabilir.

¹⁷³ Andrew Jones, *Memory and Material Culture*, 26.

¹⁷⁴ HAYDEN, 144.

¹⁷⁵ Francesca Cappelletto, “Long-Term Memory of Extreme Events: From Autobiography to History”, 251-252.

¹⁷⁶ Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France, 209.

¹⁷⁷ Edward S. Casey, *Remembering: A Phenomenological Study*, 189.

“Hafızanın belirginleşip yerleştiği mekânlara gösterilen merak tarihimizin bu özel zaman dilimiyle ilgilidir.”¹⁷⁸

Mekân, hem fiziksel hem de toplumsal açıdan bir insan ürünüdür. Bu yüzden mekânlar insanların izlerini üzerlerinde taşırlar. İnsan mekân içerisinde yaşamını devam ettirir ve bu süreçte insan ile mekân etkileşime geçer. Lewin, mekân ile insan arasındaki ilişkide davranışı etkileşimin ürünü olarak gösterir.¹⁷⁹ Bu etkileşimde mekân sahip olduğu fiziksel ve psiko-sosyal koşulları ile insan ise sahip olduğu sosyal ve kültürel yapıyla var olur. Bu durum davranışın mekândan bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini ancak bireyin sahip olduğu kişisel özelliklerin yanında yaşamı, ait olduğu toplumun değer yargılarından, inanç ve normlarından etkilendiğini gösterir. Kültür, toplumu oluşturan bireyler üzerinde önemli bir belirleyicidir. Bireyler içinde bulunduğu topluma uyum sürecinde çevrelerinde gördüklerini ve duyduklarını taklit eder.¹⁸⁰ Toplumun empoze ettiği düşünceleri ve davranışları farkına varmadan öğrenir. Bu süreçte birey içinde bulunduğu çevre koşullarını ve sahip olduğu özellikleri göz önüne alarak bir yorumlama sürecine girer.

Barbara A. Misztal, “yeniden yazılan ve sansürlenmiş” tarih kadar belleğin “mekânlarının yok edilmesi”nin de unutmayı empoze edebileceğini belirtir.¹⁸¹ Martine Hovanessian da belleğin ancak anlattığı mekânlar ve eserler yerinde olduğu sürece varlığını sürdürebileceğini belirtir. Eskinin bozulması bellekteki “parçalanmayı” da beraberinde getirir. Kaybolmuş bir topluluğa ait olan eski eseri başka bir toplulukta yaşatmaya çalışmak sadece gerçeğin küçük bir kısmının varlığını sürdürmesi demektir. Geleneği koparılmış eser kendini ifade edecek dilden yoksun kalmış demektir.¹⁸²

Sur içinde yaşayıp da çatışmalardan etkilenmeyen hiçkimse kalmamış ancak her ailenin, her bireyin deneyim bazında anlatımlarında ortaklaşan yanlar olduğu gibi kendine has bir şekilde deneyimlediği olaylarda olmuştur. Kimi aile bütün o yıkıntının içinde daha paketi açılmamış çeyizlerin burukluğunu dillendirdi:

“Sadece 6 tane yastık bir düdüklü tencere on on beş kaşık getirdik. Valla evlenmişti belki iki kamyon çeyizi vardı, bir tane getirmedi. Can sağlığı olsun.” (Kadın, 53)

¹⁷⁸Pierre Nora, **Hafıza Mekânları**, 1.

¹⁷⁹ Melek Göregenli, **Çevre Psikolojisi, İnsan Mekân ilişkileri**, 3.

¹⁸⁰ Metin Inceoğlu, Tutum, Algı, iletişim, 145.

¹⁸¹Martine Hovanessian, “Crossing Places of Exile: Sewing the Fragments Back Together”, 1.

¹⁸²Martine Hovanessian, “Crossing Places of Exile: Sewing the Fragments Back Together”, 1.

Yaşananları geride bırakmak isteyenler olduğu gibi evlerini görmeye gittiklerinde karşılaşmış oldukları manzarayı akıllarından çıkaramayanlar da vardı. Belki de onları en çok etkileyen karşılaşmış oldukları bu son manzara olmuştur.

“6 kişiyiz ben çocuğum gelin. Ordayken ayırdık buraya geldiğimizde aynı evde kalıyoruz. Ne bir dolap ne bir eşya oğlum valla ne bir şey. Üç ay önce kağıt verdiler gelin bakın dediler. Ben gittim ne göreyim hiçbir şey yok, gelinin dolabı kalmış yanmış kömür olmuş kurt böcek girmiş.” (Kadın, 55)

Her anlatı yaşanan çatışmalı sürecin izlerini taşıyor. Yine de bütün bu olayların içinde daha derin etkiler bırakmış örnekler var: fotoğraflar. Birçok görüşmemizde tekrar tekrar duyacağımız bir hatıra yarası olacak fotoğraflar. Evleri yok edilirken fotoğraflar ile geçmişten geleceğe aktarılan hatıralarda zedelenmiş.

“Bizim fotoğraflar gitti eşyalar gitti. Eşyaları boş ver çocuklarımızın fotoğrafları, benim gelin fotoğraflarım bunlar insanın hayatıdır insan hatırını yaşıyor. Onlar önümde olsaydı hatırlardım, bu ilaçlardan sonra çok ağır ilaçlar aldım o şeyden sonra.”(Kadın, 42)

Sibony “Zaman ile arasındaki bu çok özel ilişki açısından fotoğraf kendini zorunlu olarak şimdiki zamanda uzayan bir bellek fragmanı, bakışlarımızın altında geçemeyen durdurulamayan hatıralara bir çağrı; olarak ortaya koyar. Ve bu anıların çağrılması, ne zaman onunla bir ilişkiye geçilse ve bu ilişkinin tonu ne olursa olsun bir olay(lar) potansiyeli olarak iş görür” der.¹⁸³

“Devlet buranın milletini cezalandırdı kim ne derse desin. Evde maddi olarak da değil bazı eşyaların manevi değerleri vardı. Duvardaki fotoğraflar...” (Erkek, 48)

Fotoğrafa bırakılan yaraların yarattığı derin izler hemen hemen bütün zorunlu göç sahalarında büyük bir etki bırakmış. Mersin’de yaptığımız görüşmelerde de yine fotoğraf hikayesi karşımıza çıkmıştı.

Cizre’den Mersine göç etmiş Salime Dağdeviren, evlerine girdiğimizde bizi ilk duvarda halıdan yapılma Selahaddin Demirtaş portresi karşıılıyor. Cizre’de evlerinin basılıp yıkıldığını anlatırken kendisini çok etkileyen bir olayında evlerinin duvarında asılı olan Selehattin Demirtaş portresinin gözlerinin oyulması olduğunu söylüyor. Mersin’deki

¹⁸³Sibony, 1990.

evlerinde halıdan yapılmış yeni bir Selahattin Demirtaş portresinin yer alması da zaman dışılaşan hali ifade etmektedir.

Belki hemen hepsini yaralayan önemli durumlardan biri de evlerine, eşyalarına biçilen düşük değerler olmuş, bu aynı zamanda bireylerin kendilerine verilen değerinde bir ölçüsü haline gelmiş:

“Her şeyimiz etkilenmiş. Şu anda Sur’da bizim evimiz duruyor tabi durmayan yerler var. Evime gittiğimde müthiş bir özlem alıyor beni, özlemi bastırma, kavuşma anı gibi mutlu oluyorum kendi eski evime gittiğimde. Teyzelerle gittiğimde teyzelerin evi yerle bir olmuş. Hatta ön tarafta yıkılmışlar böyle iskeleti kalmış. Bu ablukadan sonra bilmiyorum yeni bir politikamı izlerler, bir iskân politikası mı izlerler bilmiyorum. O da kaldı ki o daha önceki bir projeydi. Bakıyorum teyzelerin evi iskelet gibi kalmış, diyorum ya bu odadaydık oturuyorduk kuzenlerle kalabalık hep beraber kalırdık. Diyorum teyzemin kızı çeyizini buraya sererdi canlı canlıydı rengârenkti. Şurası lavaboydu şurası şeydi. Diyorum o zaman burası çok büyük geliyordu bana ve çok canlıydı ölü, harabe, çok küçülmüş. Anıların ölüyor yani bu çok kötü bir hissiyat, ağlamaklı oluyorsun. Var olan yerler seni çok mutlu ediyor gidip ziyaret ediyorsun bir mabet gibi eskiye yolculuk gibi mutlu oluyorsun. Eğer yıkılmışsa zarar görmüşse çünkü değerini yitirmiş sanki senin değerini yitirmiş gibi. Benim kuzenim orda yaşayan kişi öyle hissetmiş onun konuştuklarından onu anlıyorum. Çok değerliydi niye bu kadar değersiz oldu. Çok büyük bir şeydi, evleriydi çok değerliydi ama şimdi çok değersiz o zaman bende mi değersizim öyle düşünebiliyor, ağlıyordu.” (Kadın, 31)

Eşyalarına biçilen değeri kabul etmemişler bu kez daha yaralayıcı bir tavır ile karşılaşmışlar. Ev içi eşyalarına verilen değer ikinci kez çağrıldıklarında daha da düşürülmüş. Görüşmecilerin çoğu bu değersizliği dile getirmiştir. Hemen hepsi çok zor şartlar altında hayata tutunmaya çalışıyor. Kimisi günü kurtardığına seviniyor. Bu şartlar altında insanların içine düşürüldüğü koşullara kullanılarak yakılan, yok edilen ev içi eşyalarına biçilen değer kabul ettirilmeye çalışılıyor. Eşyalarına biçilen düşük değeri kabul etmek zorunda kalmak insanları daha da yaralıyor. Aynı zamanda kendi değersizlikleri de kabul ettirilmiş olmuyor.

“Biz evin içindeyken, bizim sadece evde olduğumuz zaman üç tane bomba bizim tarafa geldi, duvarlar böyle açılıyordu. Eşim Avon işi yapıyordu, Avon eşyaları vardı. Daha açılmamış paketler. Evde 4.5 milyar para da vardı, hepsi gitti. İlk kriz masasında eşya için çağrıldılar dediler 5 milyar biz kabul etmedik ikinci kez çağrıldılar bu defa iki bin altı yüze düşürdüler.”

“Kâğıt gelmiş, gelin para verecekler dediler, eşyamız için. Gittim ne kadar olsun sadece 900, dediler burayı imzalayacaksınız. Dedim oğlum Allahtan korkmuyor musunuz? Dedim inşallah Allah hakkımızı bırakmaz, bir milyar bile değil. Evimiz barkımız eşyamız malımız mülkümüz 900 liradır. Teyze konuşma dedi, dedim valla konuşacam.” (Kadın, 55)

Göç sadece bugünü değil, göç geleceği de etkileyen bir durum olmaktadır. Göçün gelecek üzerindeki etkilerini şekillendiren önemli alanlardan biri eğitimidir. Eğitimde önemli aksamlar olmuş. Yasak döneminde kimse okula devam edememiş ve daha sonrada birçok sıkıntı yaşanmış. Kimi zorunlu sebeplerden kimi yaşananlardan sonra okula devam etmek istememiş, kimi de yasaktan dolayı sınava girecek imkan bulamamış.

“Liseyi bitirdim bu olaylardan dolayı sınava giremedim, avukat olmak istiyorum.” (Kadın, 19)

“Ben liseyi daha erken bitirmek istiyordum. Açık öğretim okuyorum sınav oldu biz içerideyken giremedim hani girmek istedim ama çıkıp girmek zordur diye giremedim. Kurslara da katılamadım. İnşallah bir daha yaşamayacağız. Çok kötü olaylardı, bizi çok etkiledi. Bizde hep bir umut açılmasını bekliyorduk açıldı şimdi eskileri hatırlıyoruz aklımıza yine geliyor ama neyse ki geçti.” (Kadın, 18)

Her şeye rağmen yaşananları geride bırakıp geleceğe dair isteklerini, hayallerini koruyanda var, yaşananların etkisinden kurtulamayan ve bundan sonraki yaşamını, bundan öncesi gibi sürdüremeyeceğini düşünen de var. Onca vahşetin, can kaybının arasında gelecek de okul da önemsizleşmiş.

“Kızımın psikoloji bozuldu, çocuğum sınava hazırlanıyordu, diyordum oğlum git sınava hazırlan, diyor ben masaya oturduğumda şimdi hangi arkadaşım öldürülecek diye düşünüyorum. Ben nasıl çalışabilirim.” (Kadın, 50)

3.5. Özel Bir Egemenlik Mekânı Olarak Evler

Mekânlar ile insanlar birbirleriyle ilişkilendirirler. Ve insan mekânda açtığı oyuklar izler ya da mekânda açtığı yaralar ile kendini o mekâna ait hissedebilir. Sokaklar, kaldırımlar, caddeler, kanalizasyonlar vb. kamusal hizmetler olduğu için insanlar daha çok inşa ettikleri veya özel bir alan olduğu için değiştirip dönüştürme hakkına sahip olduğu evlerinin üzerinden mekân ile daha sıkı bir ilişki içine girerler. Birey mekânı sahiplenmek, kontrol etmek, kimlik kazandırmak, diğerleri ile ilişkilerini düzenlemek için mekânsal

davranışlara başvurur. Mekânsal davranışlar kişinin mekânda kendini ifade etmesinde bir araçtır.¹⁸⁴

“Biz aslında iyiyiz hani benim derdim babam, babam yıllar önce köyde uğraştı bir ev yapmak için, 20 yıl uğraştı bir ev yapmak için, devlet bir anda geldi yıktı. Sonra Sur’a geldik evimiz küçüldü. Babam yaptı etti tekrar çalıştı çırpındı yeni ev yaptı, mutfağımız küçüktü mutfağımızı büyüttü devlet tankıyla topuyla tekrar geldi yıktı. Hani biz iyiyiz biz kendimizden geçtik ama babamın bu kadar emeği vardı.” (Kadın, 34)

“Bugün gel deseler giderim, ben evimi seviyorum. O mahallenin çocuğuyum. Bu çocuk da diyor ‘anne Sur’daki evimize gidelim’. Öbürüde diyor, ‘ne yapacağız burada’, diyor ‘anne evimiz güzeldi serindi burası sıcaktır burada pişiyoruz’. Dedim çocuğum güzeldi Allah hakkımızı bırakmasın.” (Kadın, 55)

Yapılan bütün görüşmelerde görüşmecilerin konuşmalarında ev vurgulu bir şekilde dile gelmiştir. Kimisi için baba emeği oradadır, kimisi için yeni yerine göre serin olan yerdir, bütün yaşamını orada kurmuştur. Geride kalan sadece bir ev değil özlem ile yad ettiği bütün hayatı olmuştur.

“Çocuğum iki aylıkken Sur’a geldim 34-35 yıl oldu. Sur’daydık, yerimiz güzeldi, kafamız rahattı, ne yapalım Allah rast getirsin Allah düzeltsin. Çocuklarımın hepsinin psikolojisi bozulmuş, babaları bir deri bir kemik kalmış. Her şey yıkıldı gitti. Kendimize idare ediyorduk. Evimizdi, yerleşmiştik, geçimimizi yapıyorduk. Valla burada kiracıyız korkudan yerimizden kıpırdayamıyoruz, ne yapalım. Kamulaştırma için hiçbir imza atmadık, imza atmayacağız da ne olacağını bilmiyoruz. Çağırdılar nerde ev istiyorsunuz dedi, biz Sur’da ev istiyoruz, yerimizi vermiyoruz, burası bizim yerimizdir. Allah kısmet ederse verirlerse, yerimize gideceğiz Sur’a döneceğiz. Fakat vermezlerse ne yapacağız. Biz Sur dedik onlarda araştırmanın orası dediler. Adamlar Sur’u yaptığında bize verecekler mi hele bakalım daha başımıza ne getirecekler sanki bize rahatlık mı verecekler.”(Kadın, 56)

“Orada dünyaya geldim orda büyüdüm çocukluğum hep o sakaklarda geçti. Surdaki yaşam çok farklıydı, hepimiz bir aile gibiydik. Komşularımız hep bir birimizin yakını gibiydi hep beraberdik örneğin sokaklarda oturuyorduk sohbet ediyorduk çocuktuk o sokaklarda oynuyorduk o sakaklarda büyüdük. Şimdi çıkıp binaya gitmişiz bana çok garip geliyor kimse kimseyi sormuyor kimse kimseyi tanımıyor. Bizde öyle değildi, orada samimiyet vardı. Orada hoşgörü vardı insanlar birbirlerine sahip çıkıyordu. Akşamları Sur’da sokağa çıkıyorduk

¹⁸⁴ A.g.e.

anneler hepsi çıkıyordu oturuyorduk o hep hatırımda onun özlemini çok çekiyorum. İki sokak altımızda tandır vardı ekmeğimizi tandırda yapıyorduk.” (Kadın, 19)

Evleri dünyaya gözlerini açtıkları ilk yer, sosyalleştikleri ilk mekân olmuştur. Sosyalleşme mekânı olarak evlerini görmekte-dirler. Yeni geldikleri yerlerde yaşadıkları en büyük sıkıntılarında biride bu sosyalleşmeden kopmuş olmaları ve yerleştikleri yeni mekânda bunu kuramamaları olmuştur.

“Sokakta oturuşum... komşular herkes kapısının önünü yıkartı, çay yapardık kilim sererdik yere, gençlerde gelirdi otururduk o bana ömre bedeldi. Biz hala komşularımızla görüşürüz. Onlar gelirler biz gideriz yani hala dostluğumuzu yitirmedik. Ama o şeyi bulamıyoruz. Ben oturamıyorum içeride. Siz geldiniz ben bahçedeydim. Dışarıya çıktığım zaman ya da başımı havaya kaldırdığım zaman gökyüzünü görmem lazım.” (Kadın, 47)

Sur içi bölgesinde bulunan ve Sur Belediyesi bünyesinde çalışmalar yürütün aynı zamanda 9 mahalleyi kapsayan sokağa çıkma yasağında etkilenen AMİDA Kültür Merkezi, şimdi Sur’da özellikle kadınların yaşadıkları psikolojik sorunlar ile ilgilenmekte ve raporlar hazırlamaktadır. GDBB birliği bünyesinde birçok kurumun ortaklaşarak kurduğu bir çalışma ekibi ile bin iki kadınla yüz yüze görüşüp rapor hazırladıklarını söyleyen AMİDA çalışanı¹⁸⁵, Sur sakinlerinin Sur ile nasıl bir mekânsal ilişki kurduklarını yaptığı gözlemler sonucu şöyle anlatmaktadır:

“Kamulaştırma süreci başlatıldı kesinlikle insanların algısında söyledikleri şu hani alternatif sunduklarında sen çıkar mısın başka bir yerde yaşar mısın diye sorduğumuzda kesinlikle hayır diyor, Sur benim yaşamım diyor. Çünkü gerçekten Sur’un kendisine özgü bir dokusu var. Hani belki kent kimliği içerisinde ama kent kimliğinden farklı olarak bir kimlik yaşıyor buradaki aileler. Ve o ilişkiler o tarihi dokusu büyüü gerçekten insana bu şekilde bir tulsımı var, bir büyüü var, Sur’a bir bağlılık geliyor. Sur, sosyal ilişkiler üzerinde o kadar etkili ki kesinlikle ben nefes alamam diyor. Sur benim için yaşam, nefes alanım bunun dışında kesinlikle başka bir yerde yaşayamam ve ne olursa olsun ben kendi evimi bırakıp çıkmam diyor mesela. Görüşme aldığımız kadınların % 95’inde bu vardı. Çok nadir belki daha iyi koşullar sunulursa neden olmasın diyen ailelerde çok az bir oranda vardı.”

Heidegger’e göre yerleşiklik ancak bir inşa/kurma faaliyeti ile mümkündür, böylece mekânları ve şeyleri kendi etkinliklerimizi çevreleyecek biçimde düzenleriz. Biz onları

¹⁸⁵ Kadın, 34. İsmi vermek istemediği için gizli tutulmuştur.

düzenledikten sonra mekânlar ve şeyler kendi aralarında ilişkiler kurar, aynı zamanda yerleşenlerde mekânlarla şeylerle birbirleriyle ilişkilendirirler:

*“Bir orman, ancak içine yapılan kulübeden sonra “anamlı” bir yer olur: artık ormanda bir referans noktası vardır.”*¹⁸⁶

Heidegger’e göre inşa etme bir kahramanlık anıdır; “bir şey yapmak”, ona göre zaten budur. İşte bu faaliyet sayesinde insan dünyada bir dünya/kendi yerini kurar, böylece kendini “birisi”, kimliği ve tarihi olan biri olarak gerçekleştirir.¹⁸⁷ Yapılan birçok görüşmede insanlar mekânlarda bıraktıkları izleri, açtıkları oyuklardan söz etmiştir. Kimisi küçük olan mutfağını büyütmüş, kimi kendi elleriyle yapmıştır evini, kimisi 20 yıllık birikimi ile bu dünyada başına koyacak kendine ait bir evin sahibi olmuştur. Ancak, 20 yılda inşa edilen ev bir anda yok edilmiştir. Bu insanın yer ile ev üzerinden kurmuş olduğu yerlilik bağını kopartmış insanları mültecileştirmiştir.

“Kayınpederim kendi elleriyle evini yapmıştı. Hasar tespiti için çağırdıklarına gittik evi tanıyamadık. Hiçbir şey yoktu. Kamulaştırma için çağırdıklarında eşim gitti yok imza atmıyorum evimi istiyorum dedi. Sur’dan Bağlara gittik orada da savaş çıktı misafir kahtıyorduk zaten, buraya geldik.” (Kadın, 27)

“Evim üç katlıydı. Yeni yapmıştık. Gören herkes ne kadar güzel bir ev diyordu. Polis de, amca o ev senin miydi dedi. Önce korucular polisler karakol olarak kullandı sonra yıktılar.”(Erkek, 72)

Yıkım taş ya da beton binaların yıkılmasından ibaret değildir aynı zamanda kimlik kaybı olarak da görülebilir. Dünyada bir yeri de, birisi olduğu o yer de yoktur. Nereye giderse gitsin oradan her an ayrılacak bir misafirdir.

“Eğer evimizi verseler şimdi döneriz çocukluğum oradaydı. Babamın evi oradaydı orada evlendim yani orada büyüdüm orada evlendim. Bu savaş oldu babamın kardeşimin evi herkes oradaydı şimdi herkes bir yere gitti. Verseler gözüm hep orada, evimizi yeni yapmıştık alt kat eskiydi, dardı üstü yeni yaptık altı odayı döşedik de içinde kalmadık. Verseler şimdi de istiyoruz gitmeyi.” (Kadın, 35)

Ev sadece bir referans noktası da değildir, geçmiştir, çocukluktur hatıradır ve geleceğinde kurulacağı mekândır. Onun için dönüp dolaşp gelinecek yerdir. İnsanlar her

¹⁸⁶ Aksu Bora, *Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner*, 65. İçinde Cins Cins Mekân, (drl.) Ayten Alkan, ¹⁸⁷ A.g.e. 65.

şeye rağmen; yakılmış, yıkılmış evlerine dönmek istemektedirler. Bu zorla kopartılma süreci onların evleri ile kurmuş olduğu bağı daha da güçlü kılmıştır. Evi yeridir, yurdudur. Proshansky, mekân ile insan arasındaki kimlik yaratma sürecini ‘yer kimliği’ olarak tanımlar¹⁸⁸, Ryden ise yer ve kimlik arasındaki ilişkiyi; “*Yerle olan derin etkileşim boyunca, insanlar kendilerini o yerin kavramlarıyla, o yere göre tanımlamaya başlayabilir, bu durum daha da genişletilirse, insanlar, çevrelerini saran ortam olmaksızın, gerçekten kim olduklarını ifade edemez hale gelebilir.*”¹⁸⁹ Tespitinde bulunur. Kim olduğumuz bir oranda sahip olduğumuz maddi varlıklar tarafından belirlenir.

“Evimizi yapıp verseler Sur’a döneceğiz, evimizi şey yapmayız. Başka bir yere gitmeyi istemiyoruz, yerimizi istiyoruz. Yerimize yazık değil mi? Yerimiz insan olanın yeriydi, fakirlerin yeriydi, bizi idare ediyordular. Dört beş ev ordaydık, evimizdi oğlum. Burası bize yabancıdır. Kuran kapının önüne çıkmıyoruz, bu delikteyiz. Evimize yazıktı, evimizdi yerimizdi. Burada dairede kimse kimseyi görmüyor. Belki selamun aleyküm aleyküm selam.” (Kadın, 53)

Ev bizi en derinden sarıp sarmalayan, içinde barındıran, dolayısıyla da biçimlendiren yerdir. Evi, burada artık içinde bulaşık yıkanıp çocuk büyütülen bir yerden daha fazla bir şey olarak görmeye başlıyoruz. Ev, “iç”tir. Farklı düzeylerde, farklı “dış”lara karşı tanımlayabileceğimiz farklı “iç”ler, farklı evler vardır: bedenimizden memleketimize kadar uzanır bunlar.¹⁹⁰ Evimiz bizim dünya köşemizdir. Bizim ilk evrenimizdir. Gerçek kozmostur. Bachelard’ın belirttiği gibi ev imgesi, öz varlığımızın topografyasına dönüşür,¹⁹¹ bundan neyi elde ediyoruz? Biz evlerin içinde olduğumuz kadar onlar da bizim içimizdedir. İnsanlar evlerinin içinden kopartılmışlardır ancak kendi içlerinde evlerini yaşamaktadırlar. Her an dönüp baktıkları, kendilerini tanımladıkları, toplumsal hayatlarını kurdukları yer, geride bıraktıkları mekânları olmuştur. Yeni yerlerine uyum sağlamamış, sadece evlerinden değil sosyal hayatlarından da kopmuşlardır.

¹⁸⁸Harold M. Proshansky, **The city and self identity**, 157. İçinde Environment ve Behavior, 147-170. (Akt. Melek Göregenli - Pelin Karakuş, Göç Araştırmalarında Mekân Boyutu: Kültürel ve Mekânsal Bütünleşme, 106. Türk Psikoloji Yazıları, Aralık 2014, 17 (34), 101-115)

¹⁸⁹Andrew G. Ryden, Lynn E. Alden and Delroy L. Paulhus, Delroy, **Is Acculturation Unidimensional or Bidimensional? A Head-to-Head Comparison in the Prediction of Personality, Self-Identity, and Adjustment**. Journal of Personality and Social Psychology, 79(1), 49-65. (Akt. TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi, 10. İstanbul Buluşmaları “İstanbul’u Paylaşmak”, 3.)

¹⁹⁰ Aksu Bora, **Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner**, 72.

¹⁹¹Gaston Bachelard, **Mekânın Poetikası**, 33.

“Sur güzeldi, Sur’dan çıkmak istemiyorduk, Sur mahalle gibiydi, aile gibiydi. Burada sanki İstanbul’a gelmişim, sanki uzak bir yerdeyim, insanlardan uzak bir yerde gibiyim. Yani mahallemiz, ekmeğimiz yoktu paylaşıyorduk, tandırda yapıyorduk ne varsa birbirimize söylüyorduk. Şimdi ben kimsenin kapısını açmıyorum kimsede benim kapımı açmıyor. Sur güzeldi ha, elimiz Sur’dan olmuyordu. Kaçtık yer yoktu kendimizi bir yere atalım dedik. Buraya girdik burası da bize zordur. Evimiz avluluydu insanları ağırlıyorduk. 15 yıldır mahallenin çalışanıydım. Küçüklerle büyüklerle gençlerle ihtiyarlarla ilgileniyordum. Gelmişim buraya girmişim sanki elim ayağım bağlanmış gibi hissediyorum burada ölüyorum. Kira yardımı almıyorum, gidip devlete başvurmadım. Devletin parasını hayatta almayacağım. Caminin önünde dilenirim, bana sen terör mağdurusun diyeceklerse hayatta paralarını almam. Ne gitmişim ne de giderim. Belediye bir kere yardım getirmiş onu da söylemeyin istemeyin dedim getirmişler. Çocuğum eczanede çalışıyor. Kızım çalışıyordu iyiydi o da işten çıktı. İki ay Sur’da kaldık sonra çıktık. Ne bıraktılar kendimize su getirelim ne ekme getirelim. Bırakmıyorlar da avludan başımızı çıkaralım. Çıktık. Zaten çocuklar kaçtılar ben tek kaldım. İki ay kaldım sonra çocuklarım anne öleceksin gönlüm el vermiyordu oradan kopmaya.” (Kadın, 52)

Bütün yaşam alanları abluka altına alınmış, nefes almak dışında hareket alanları bırakılmamış yine de canı pahasına evlerinden, mekânlarından kopmak istememişler. Can havliyle kendilerini çatışma alanlarının dışına atıklarında ise bu kez dünya görünmezleşmiş, nereye gideceklerini, ihtiyaç halinde kime ulaşacaklarını bilememişler.

“Hastayım ameliyat olmam lazımdı burada nereye gideceğimi ne yapacağımı da bilmiyorum. Evimizdeki, ekmeğimiz bize yetiyordu. Kimse kapımıza gelmiyordu. Evimizdi kimse bize bir şey demiyordu. Şimdi kira geliyor yesen de yemesen de kira geldiğinde vermen lazım.” (Kadın, 50)

Evleri dışında insanları yaralayan durumlarından biri de eşyaları olmuştur. Evlerinin yakılıp yıkılmasının yanında birçok kişi değerli eşyalarının yanma süsü verilerek çalındığını söylemektedirler. Evde bıraktıkları ziynet eşyaları, paralarının yanında bulaşık, çamaşır makinesi, buzdolabı gibi beyaz eşyalarının ve hatta yünden yatak yorganlarının dahi çalındığını, eve gittiklerinde yerinde bulamadıklarını söylemektedirler. Bunun sorumlusu olarak ise bölgede operasyonlara katılan korucuları görmektedirler.

“Tarihi bir evdi. Sanatçı Bedri’nin eviydi. Bir evde ne kadar eşya varsa hepsi evimizde vardı, bayramda sonra kızım evlenecekti onun eşyaları da hepsi paketli ambalajlı evdeydi. 5-

6 ay sonra eve gittiğimizde benim elimde zaten görüntüde vardı. Gizli kamera koyduk içeri. Alt kat mesela PKK çatışınca doğal olarak geçilmezdi çatışma olduğu için doğal olarak bir delik açılmış. Bu sefer devlette ikinci katta pencerelerin önlerine kum torbaları ile mevzi yapmışlar polislerin üniformaları bellidir yani, konserveleri orda, artıkları orda, meyveleri orda, evimde bir insanın bedeni vardı ona tanık oldum, ondan sonra altı yedi kovan dolusu bomba atar kovanları vardı, evimi yakmışlardı. Bir beyaz eşya üç beş parça vardı oda böyle kullanılmayacak şekilde delik deşik edilmiş. Mutfak takımı oturma takımı bizim bu coğrafyayı biliyorsun bu yün yatakları misafirler için onlar yerinde yok. Yakma süsü vermişlerdi ama korucular götürmüştü. Çünkü yansa bunların demirleri olurdu yoktu. Klima duvarda indirmişler mevzi yapmışlar. Gittiğimizde benim ev ayaktaydı civardaki evleri molozları bile götürmüşlerdi, benim ev ayaktaydı ama nasıl ayaktaydı insan içine bile giremiyordu düştü düşecek vaziyette. İçine baktık içerideki siva bile yere düşmüş. Eşya yoktu.” (Erkek, 48)

Evlerinin yıkılması, eşyalarının çalınması da insanları etkilemiştir. Ancak insanların en çok etkilendiği ve anlatılarda travma etkileri bıraktığı görülen bir durum var ki; o da sağlam kalan eşyalarına verilen zarar olmuştur.

“Kızımın çeyizlerini alabildiklerini almışlar alamadıklarını da kırmışlar yere atmışlar. Hadi yapıyorsun sen eşyadan ne istiyorsun. Yıkıldı bomba geldi tamam onu niye yapıyorsun.” (Kadın, 47)

Cinsiyet tanımlarıyla ilişkilerinin zaman ve mekân içinde değiştiğini söylemek, bu tanım ve ilişkilerin “yer” ile yakından bağlantılı olduğunu da görmeyi gerektirir.¹⁹² Kamusal alan/özel alan tartışmalarında sıklıkla bir kadın mekânı olarak analiz edilen ev, zorunlu göç bağlamında hem göç sürecinin ve yerinden kopmanın, hem de yeniden yerleşme, uyum ve bütünleşme süreçlerinin odağında yer alan bir mekândır.¹⁹³ Mekân ve kadınların deneyimleri arasındaki ilişkiye baktığımızda “belleği kuran öznel deneyimin gerçekleştiği fiziksel çerçeve”¹⁹⁴ olarak evin yıkımı yerinden edilen kadın açısından “ekonomik bir yıkım olmanın ötesinde, sadece barınma ihtiyacını karşılayan bir mülkün değil, yaşam alanının ve gündeliğin de tahrip edilmesi anlamına gelir.”¹⁹⁵ Yani evin cinsiyet kimlikleri

¹⁹² Ayten Alkan, **Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek**, 12. İçinde Cins Cins Mekân. Aytan Alkan (Der.)

¹⁹³ Asena Pala, **Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği**, 15.

¹⁹⁴ Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, **Kadınların Belleği: Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cins yet**, 576. Bir Kaç Arpa Boyu Yol. Serpil Sancar (Der.), içinde)

¹⁹⁵ Asena Pala, **Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği**, 15.

karşılaştırmasında heteroseksüel geleneksel aile ilişkisi düzleminde kadının yalnızca baskılandığı ve dışarı çıkarak özgürleşmesi gerektiği bir ‘kara kutu’ olarak görmenin ötesinde ‘ailenin ortak hafızasını oluşturan, bunu koruyan, aynı zamanda kimliğini de şekillendiren bir mekân’¹⁹⁶ olarak düşünülmesinde fayda vardır. Bu nedenle görüşme yaptığımız kadınların birçoğu, zorunlu göç sonrası geride bıraktıkları izler ve bu izlere dair oluşturduğu hafıza, evini/yurdunu sahiplenerek oraya işaretlemesi, bıraktığı hatıralarıyla orada kurduğu kendilik alanı, zorunlu göçün süreklileşmesi ile zedelenmiş ya da tamamıyla yok edilmiştir.

“Evimi yakmışlar yani kasıtlı olarak yakmışlar bir odası sağladı mutfığı sağladı banyo sağladı ama bir odası ile avlusunu yakmışlar direklere kadar yakmışlar tarihi evdi... Hiçbir şey istemiyorum paralarını istemiyorum bana o yıkık evi versinler ben yine oraya giderim. Üç dört aydır buradayım buranın doğru dürüst adresini bilmiyorum.” (Kadın, 60)

“Mükemmel bir hayatı olan bir insandım her şeyi ile eksikleri fazlası ile mükemmel bir hayattan koca bir boşluğa düşmüş gibiyim. Çünkü hem aile bir aradaydı sokaklar ayrı bir güzeldi insanlar bir aradaydı insanlık vardı oradan çıktım ailem darmaduman annemi kaybettim babam ablamlar cezaevinde. Abimle beraber kalıyoruz mesela o benim için büyük bir yalnızlık kalabalık bir ailenin içerisinde büyüdüm yalnız kalmak kötü bir şey öyle yani boşluktayım.” (Kadın, 19)

Mükemmel bir hayattan koca bir boşluğu düşülmemiş yalnızca, tarihi mekânlardan, 7 bin yıldır yaşamın akıp gittiği canlı sokaklardan geriye de koca bir boşluk kalmıştır. Bu boşluktan yerle bir edilen evlerinin yerini tespit etmek için ya çevreden işaret noktaları aranmış ya da gidilen yerlerden önce ki mekânlarından izler.

“Evi görmeye gittik her taraf bom boştu bir dört ayaklı minare kalmış dedik yok burası bizim ev değil hamamdan tanıdık.” (Kadın, 20)

“Sur’dan başka bir yerde sabrım gelmiyor. Bu evi niye tuttum biliyor musunuz, çünkü merdiven taşları Sur’daki bazalt taşlarından yapılmış.” (Kadın, 47)

Evlerinden, mallarından geriye kalan eşyalarına ise savaşın izi sinmiş, ondan kurtulmak bir dert, tekrar tekrar dönüp yıkıntılar içinde yitip giden hatıralarına bakmak başka

¹⁹⁶ İhsan Cetin, **Giriş: Mekân İçinde Kadın ve Kadının Mekânı**. İçinde Kadın ve Mekân. Tutsaklık mı? Sultanlık mı? Ayşen Akpınar, Gönül Bakay, Handan Dedehayır (Der.)

bir dert olmuş. Kimi ondan göz mesafesinde kopamamış, kimi artık kalacak hal kalmayınca kopmak zorunda kalmış ancak kimisi de her şeye rağmen bırakıp gidememiş.

“Evden birkaç parça eşya getirmişlerdi vallaha kullanmadık attık. Evimiz eşyalarımız, her şeyimiz üç tane televizyon kömür toz gibi oldu.” (Kadın, 73)

“Ev yıkık dökük olmuş biraz eşya kalmış içeride bazen gidiyorum bakıyorum çocuk diyor ana ameliyatsızın sana bir şey olur.” (Kadın, 53)

“İlk zamanlar çok kötüydü. Sonra tam tersi ses gelmediğinde korkuyorduk. Alışmıştık ses gelmediğinde korkuyorduk çünkü her sessizlikten sonra büyük bir saldırı oluyordu çok kötüydü. Ses çok geliyordu böyle ev sallanıyordu o şekilde geliyordu. Zaten komşularımızın çoğu gitmişti bizde taşınacaktık aslında tam karar verdik taşınmaya, açıldı (Sur’u boşaltmak için sokağa çıkma yasağına ara verilmesini kast ediyor) insan alıştığı yeri bırakamıyor ne olursa olsun evin sonuçta bırakamıyorum alıştıyorsun komşularına herkese, hiç bırakmak istemiyorsun.” (Kadın 18)

Bölgede bugün gerçekleştirilen göç, önceki göçlerden önemli ölçüde ayrılmaktadır. İnsanlar daha evlerinde iken rejimin bütün şiddet aygıtlarının hedefi haline gelmiş ve cebri-zorunlu bir göç ile karşı karşıya bırakılmıştır. İnsanlar, istekleri dışında evlerinden koparılmış ve hayatta kalabilmek dışında tüm olumsuzluklar ile karşı karşıya bırakılmışlardır. Ne mekânın mahremiyeti ne yerleşim özgürlüğü ve ne de can, mal güvenliği sağlanmıştır. Üstelik geri dönüşün engellenmesi amacıyla, göçe zorlanan ailelerin tüm mal varlıkları yok edilmektedir. Geride bıraktıkları evleri, malları, eşyaları yakılıp yıkılmaktadır.¹⁹⁷

3.6. Duvar Yazıları

Yerleşme, ad verme, işaretleme, işgal ve sahiplenme gibi sosyal aktiviteler, boşluğu mekân haline getirir. İnsanlar yaşadıkları mekânı işaretlediği kadar ve oraya açtıkları oyuklar kadar o mekâna ait hissederler. Kendi sembollerini, kendi anıtlarını hatıraları gibi mekânların köşelerine yerleştirirler. Bu göçün diğer göç deneyimlerinden belki de en farklı yönü polis ve askerlerin zorunlu göç deneyiminin yaşandığı her yerde yaptığı duvar yazılamaları olmuştur.

¹⁹⁷Uluslar arası Af Örgütü, **Yerinden Edilen ve Mülksüzleştirilenler Sur Sakinlerinin Evlerine Geri Dönme Hakkı**, 27.

Bu insanların mekâna biçtikleri anlama karşı bir işaretleme olmuş insanların mekân ile kurdukları bağ zedelenmek, mekânsızlaştırılmak istenmiştir.

Duvar yazılarına ilk kez Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde kapalı bir dükkanın kepengine “Devlet geldi” yazılması ile rastlanılmıştır. “Devlet geldi” söylemi aslında devletin orada yokluğuna işaretler. Ve devlet ancak oradaki varlığını mekânın bedenine açtığı yaradan var edebilmektedir.¹⁹⁸ Mekâna hâkim olmak isteyen güçler, duvar yazılarını da bu hakimiyet alanında kalıcı iz bırakmak için işaretlemişlerdir.

“Devlet geldi” yazısıyla mekânda şiddetiyle var olabildiği itiraf edilen devlet, ikinci aşamada kendisini dayatıp ona ait olunmasını beklemektedir. Bu, ölümcül şiddet yerine kendini dayatan güce itaat edilmesi beklentisi olarak görülebilir ve günün sonunda “bu güç ‘ne derse odur’ aksi ise şiddettir” tehdidini de barındırmaktadır.”¹⁹⁹

Cizre’de, “*uslu durmasanız geri geleceğiz*” yazısı bu kalıcı olmak istencinin göstergesidir. “*Keşke ölümler olmasaydı, ama aç kalsaydık, evimiz yıkılsaydı ama ölümler olmasaydı. Üç akrabam hayatını kaybetti. Korucular evimize girmişler. Tavukları, hindileri yataklarımızın üstünde kesmişler. Evimize bomba atmışlar. Kızım baygınlık geçiriyor durmadan. Duvarlarımıza yazı yazmışlar “uslu durmazsanız geri geleceğiz” diye.* (Sur mahallesi) Buna benzer bir örnek Filistin’de de karşımıza çıkmaktadır. “Breaking The Silence” adlı kuruluşunun paylaştığı bir görselde İsrail askeri Gazze ablukasında evlerin duvarlarına “geri geleceğiz” yazılması yaparken Yahudi yıldızı çizmektedir.²⁰⁰ İsrail ve Filistin’de çeşitli duvarlara ve mezar taşlarına İbranice yazılan “Araplara Ölüm” yazıları da benzer niteliktedir.²⁰¹

Görüşmecilerimizin anlattığına göre polis anonslarında yapılan ve yine gözaltına alınan insanlara söylenen “sizi İŞİD’e teslim edeceğiz” ifadeleri ile duvar yazılarına “Yeşil de burada” gibi birçok slogan ile “kurbanların” hafızasında yara bırakan hatıralara göndermede bulunularak formel şiddetin gerektiğinde tekrar nasıl vücut bulacağı anımsatılmıştır.

¹⁹⁸ Hakan Sandal, Serhat Arslan, Farqîn’de devletin ‘duvar yazısı’ halleri, <http://yeniozgurpolitika.com/index.php?rupel=nuce&id=48438>

¹⁹⁹ A.g.k.

²⁰⁰ “New provocative photos of IDF soldiers on Facebook”, Lahav Harkov, The Jerusalem Post, 25-10-2010, <http://www.jpost.com/Israel/New-provocative-photos-of-IDF-soldiers-on-Facebook>.

²⁰¹ “Death To The Arabs ~ Gotta Love Them Zionists”, Snippits And Snappits, <http://snippits-and-slappits.blogspot.com.tr/2009/05/death-to-arabsgotta-love-them-zionists.html>.

“Devlet geldi”, “Biz geldik”, “Eğitim sırası bizde” gibi yazılamalar, devletin Bölgedeki varlığı ya da yokluğuna işaret ederken, “*kızlar geldik her yerde ininize gireceğiz*”, “*3 fistan 10 tl*”, “*baharda tanga giydirecem size*” ve Yüksekova da bir askerin yatak odası aynasında yazdığı yazı ve çektiği kare sistemin erkek karakterini ve cinsiyetçi kimliğini de ele vermektedir. Bununla beraber bir savaş taktiği olarak başvurulan tecavüzün, başka bir dille ama benzer bir rahatsızlık hissettirecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Cizre ve Silopi’de polis anonlarından sürekli geçen, “*bu mahallenin kızlarının güzel olduğunu duyduk, biz geldik siz neredesiniz?*”²⁰² örneği kolonyalist ile eril kültürün kol kola ilişkisini bir kez daha göstermektedir. Biz geldik sözü, hem oraya ait olunmadığının itirafı, ardından siz yoktunuz ve cinsiyetçi sözlerde yağmayı mekân ile kadın bedeni üzerinde gerçekleştirmek isteyen erkek karakterin savaştaki tezahürünü yansıtmaktadır.

“*Evimi yaktılar, iş yerimi yaktılar, arabamı yaktılar, zoruma gitmedi, duvarlara yazdıkları yazılar kadar. O ırkçı cinsel saldırı içeren yazılar en çok o zoruma gitti.*” (Erkek, 40)

Duvar yazılamaları fotoğraflar gibi ayrıntılarda gizlenerek yaşanan vahşetten daha kalıcı izler görüşmecilerimizin belleğinde bırakmıştır. Bu durum hemen hemen bütün görüşmecilerimiz üzerinden travmatik bir etki bırakmış ve hafızalarda silinemeyecek bir etki bıraktığı görülmüştür.

3.7. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sur Deneyimi

Toplumsal cinsiyet, “insanın düşünsel etkinliklerinin ve pratiklerinin anahtar boyutlarından biridir ve kadın ve erkek kategorilerinin söz konusu kültür ve bireyler tarafından kavramsallaştırılma biçimlerine göre konumlanır.”²⁰³ Kadınların ve erkeklerin toplumda üstlenmiş oldukları işlerin, yerine getirdikleri rollerin doğal ve kendiliğinden bir iş bölümünün sonuçları olmaktan çok, kültürel olarak belirlenmiş”tir.²⁰⁴ Toplumsal cinsiyeti sosyal ve kültürel olarak bedene giydirilmiş bir kıyafet olarak düşündüğümüzde bu kıyafet kadın için eşitsizliklerin yansımalarına dönüşür. Etnik kimlik açısından zaten ötelenmiş ve örselenmiş Kürt kadınları ataerkil ilişkilerin yaratmış olduğu iktidar ilişkileri içinde ezilir ve yaşam onlar açısından daha zorlu hale gelir. “Bu durum özellikle eğitim, adalet, sosyal

²⁰² GABB, Silopi ve Cizre’de Sokağa Çıkma Yasağı Süresince ve Yasak Kalktıktan Sonra Geri Dönüşlerde Kadın ve Çocukların Yaşamış Olduğu Psiko-Sosyal Süreçlere Yönelik Araştırma Raporu.

²⁰³ Asena Pala, **Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği**, 14.

²⁰⁴ Serpil Çakır, **Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller**. 79. *Cins Cins Mekân*. A. Alkan (Der), içinde.

hizmetler, sağlık ve istihdam olanakları gibi kamusal alanı kullanım ile ilgili cinsiyet deneyimi farklılığı üzerinden ortaya çıkmaktadır.”²⁰⁵ Barınma, eğitim, sağlık gibi sosyal haklara erişim onlar için yoktur ya da kısıtlanmıştır. İş piyasasında eşitsiz istihdam edilmekte ucuz iş gücü olarak piyasa dinamiklerinin esnek ve güvencesiz çalışanları olmuşlardır. Siyasal mekanizmalar ve karar alma süreçleri de yine bu eşitsiz konumun devam ettiği alanlardır. Bu sorunların yasalarla ve kurumsal mekanizmalarla da devam etmesi var olan eşitsiz süreci daha da güçlendirmiştir. Bu rollere paralel olarak cinsiyete dayalı iş bölümünde kadınlara ev içinde yaşlı, çocuk bakımı, temizlik gibi görevler kalır.

Sur’da yaşanan olaylar ve göçü her aile ve her birey farklı farklı deneyimlediği gibi kadın ve erkek deneyimleri ve anlatımları da çok farklı olabilmektedir.

“Tarihin içinde yaşıyorduk, keyifliydi zevkliydi. Savaş oluyordu kurşun geliyordu korkmuyorduk başımızı bükmüyorduk.” (Erkek, 60)

“Paramparça olduk, daha yeni siz gelmeden yukarıda oğlumla tartışıyordum. Ne yapacağımı bilmiyorum. Mesela gece beynim duruyor, bilmiyorum neye karar vereyim. Evim orda, bu kız orda okuyor, oğlum burada okul kazanmış, eşim yirmi günde bir eve geliyor. Ben gelip burada ev tutup çocukların yanında kalayım diyebiliyorum ne gidip orda ev tutabiliyorum, neye karar vereceğimi bilmiyorum. Şimdi bahsettiğimde görüyorsun elim titriyor. Fişekler vız deyip üzerimizden geçiyordu. Ben ordayken daha bizim eve bir şey olmamıştı. O manyaklar amcamın evine girdiler dört katlı bir ev, aile üst üste beraber oturuyordu. Bir yaralanmıştı, kızı ölmüştü. Eve girmişlerdi, hem operasyonlarını yapıyorlardı hem de manyaklık yapıp, affedersiniz yemek kabına pisliğini yapıp dolaba koymuşlardı.” (Kadın, 50, Nusaybin’den Diyarbakır’a gelmiş)

Kadın ve erkek için ele alındığında toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı farklılıkların olduğu çalışmamız da ortaya çıkmıştır. Erkeklerin göç deneyimine göre kadınların göç deneyiminin daha ağır travmatik olduğu belirtilebilir. Çünkü erkeğe göre kadınların evi daha çok işaretlemiştir. Bunun için kadınların göç deneyimi toplumsal cinsiyet bakış açısı ile ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Saha da aktarılan deneyimlerde göstermiştir ki, kadınların göç deneyimi başlı başına bir çalışmadır ve bir başlık altında ele alınamayacak kadar çok boyutludur. Ancak çalışmanın sınırlılığından dolayı aktarımı eksik olacağını belirtmek gerekmektedir.

²⁰⁵ Derya Demirler, **İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye’de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet**, 12. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar.

Göçle ilgili bugüne kadar yapılan araştırmalara baktığımızda da, kadınların göç sürecindeki konumları ve durumları özel olarak ele alınmamış ve kadınlar göç sürecinde daha çok bağımlı kişiler olarak ve aile içindeki konumlarına (eş, anne, genç kız) göre değerlendirilmiştir.²⁰⁶ Oysaki göçe maruz kalan kadınlar açısından göç süreci, göçe zorlanarak bırakılan kent ya da ülke ve göç edilen mekânda karşılaşılan sorunlar üzerinden düşünüldüğünde “‘Kadın ve göç’ konusundaki çalışmalar hem mekânsal hem de toplumsal bir değişim içeren göç sürecinde, sosyoekonomik sınıf, kültür, etnik ya da ulusal kimlik kadar cinsiyet kimliğinin de önemli bir rol oynadığına işaret ediyor (İlkaracan,1998: 306). Zorunlu göç süreçlerinde ise bahsettiğimiz bu eşitsizlikler daha da artar. Yaşanan süreç, yası bile tutulamayan kayıpların verdiği yaralanmalar “tüm bireyler için travmatik olsa da kadın üzerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sosyal ve psikolojik sorunların da eklendiği daha derin izler bırakır.²⁰⁷ Pınar İlkaracan’ın “1990’lar Türkiye’inde Göç ve kadın” makalesindeki çalışmanın sonuçlarına göre zorunlu göçü yaşamış kadınların göç sonrası cinsiyete özgü deneyimlerini etkili bir şekilde dile getirmektedir.

“Eşim cezaevine girdi, oğlumun biri askere gitti, gelinim intihar etti, aile düzenim tamamıyla bozuldu”²⁰⁸

Zorunlu göç kavramını toplumsal cinsiyet temelli bir bakış açısından ele almak, süreci kadınlar ve erkekler açısından farklı düzlemlerde incelemeyi gerektirmektedir. Çünkü kadınların yaşam deneyimleri, geride bıraktığı evine/yurduna yüklediği anlam, yeniden yerleşme sürecini nasıl inşa ettiği erkeklerden farklılaşmaktadır. Bu nedenle zorunlu göç deneyimlerine bakarken toplumsal cinsiyeti bir alt başlık olarak kurgulamaktan çok deneyimleri toplumsal cinsiyet perspektifi ile anlamak önemlidir. “...Ancak burada önemli olan bir nokta da sürecin içinde yer alan cinsiyet kimliğinin yanında diğer kimliklerin de gözetilerek bir çözümlenmeye gidilmesi gerekliliğidir.²⁰⁹ “Kadınlar ve kız çocukları bir yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden dolayı erkeklerden farklı bir şekilde yaşarken öte yandan kadınların deneyimleri de kendi aralarında yaşa, evli ya da bekar olmaya, çalışma veya eğitime göre²¹⁰ değişmektedir.

²⁰⁶ Sema Buz, **Köken Ülke-Sığınılan Ülke Hattında Kadın Sığınmacılar ve “Geçicilik”**, 38. Cins Cins Mekân A.Alkan (Der.) içinde.

²⁰⁷ Dilara Şeker – Gülten Uçan, **Göç Sürecinde Kadın**, 200. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi içinde.

²⁰⁸ Pınar İlkaracan, **1990’lar Türkiyesinde Kadın Ve Göç**,15. 75 Yılda Köylerden Şehirlere, içinde.

²⁰⁹ Tülay Tekin Yılmaz, **Göçün Kadın Yaşamı Üzerine Etkileri**, 33.

²¹⁰ Handan Çağlayan, Ayşe Tepe Doğan, Şemsa Özar, **Ne değişti?: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi**, 154.

Diyarbakır’da ev ziyaretleri şeklinde yaptığımız çalışmada görüşmelerimizin yüzde 80’i ya evde yalnız ya da çocukları ile kalan kadınlar ile yapıldı. Göç ile beraber kadınlar yeni bir semtte yeni bir eve yerleşip zamanların çoğunu ev içinde geçirirken, erkekler daha önceki işlerine devam edebilmiştir. Bu oran evi daha çok kadının kullandığını ve bir yıkımda en çok kimin etkileneceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu durum görüşmelerimizdeki anlatımlara da yansdı.

“Ben ortalıkta deli gibi dolaşıyorum. Tellik giymiyorum, çıplak ayak ile dolaşıyorum. Kimse bana karışmıyor, artık hiç bir şeyden korkmuyorum. Çabuk kızıyorum. Yaşadıklarım psikolojimi alt üst etti. Evimi yakıp yıkmışlardı. Hadi her şeyi anladık, fotoğrafları neden yaktınız. Fotoğraflar benim hatıramdı.” (Kadın, 40)

Türkiye’de zorunlu göç konusunda 2001 sonrasında geliştirilen politikalara kuşbakışı bakıldığında toplumsal cinsiyet bileşeninin göz ardı edildiği apaçık bir biçimde görülmektedir. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi, Tazminat Yasası, Hükümet Çerçeve Metni zorunlu göç mağduru kadınlara ilişkin herhangi bir yaklaşım içermemektedir. Yerinden edilme ile ilgili idari ve hukuki mekanizmalarında kadınlara yer ayrılmamıştır.²¹¹ Oysaki görüşmelerimizde ortaya çıkmıştır ki kadınların göç deneyimi çok boyutlu hak ihlallerini beraberinde getirmekte ve kadınların durumunun çok daha özel ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Her anlatıda kadınların yaşamış olduğu etkilenmeler hissedilmiş, evin her bir eşyasının almış olduğu yara kadınların belleğinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

“Tasları çivi ile delmişlerdi. Bütün eşyalarımızı kullanılmaz hale getirmişlerdi. Buzdolabı, çamaşır makinemizi çalmışlardı.” (47, Kadın)

Erkekler yaşanan süreci daha çok savaş, kahramanlık, direniş, kazanma kaybetme yani daha dışa yönelik yorumlarken, kadınlar daha içe yönelik bir anlatım sundular. Mekânın içinde, sokağın içinde evin içinde, mutfağın içinde örneğin yemek taslarının delinmesi, yemek kaplarına pisliklerini yapmaları, yorganların yakılması, fotoğraflarının gözünün oyulması-yırtılması-yakılması gibi bir deneyimi anlattılar. Göç edildikten sonraki süreçte erkeklere göre kadınlar için daha zor geçmiştir. Görüşmelerimizde sorulan sorular içinde olmamasına rağmen oldukça yüksek bir oranda çocuk düşürme ve erken doğum vakalarına rastlanmıştır. Ayrıca boşanma, şiddet vakaları ya da erkeğin eve gelmeme durumlar yaşanmış ve göçün getirdiği yük kadınların omuzlarından ağırlaşarak devam etmiştir.

²¹¹ Derya Demirler, **İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye’de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet**, 16. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar.

3.8. Zorla Yerinden Edilme ve Zorla Kamulaştırma

Yerinden Edilen ve Mülksüzleştirilen Sur Sakinlerinin Evlerine Geri Dönme Hakkı başlık bir rapor hazırlayan Uluslararası Af Örgütü de bir bütün olarak bakıldığında, bu süreç, altyapıdaki değişiklikler ve nüfus transferi vasıtasıyla güvenliği sağlamak için söz konusu yerlerde ikamet eden kişileri yerinden etme ve bu yerleri yıkıp yeniden inşa etmeye yönelik önceden tasarlanmış bir planın olduğu izlenimini veriyor.

1988’de Sur içi bölgesinin tamamı “kentsel sit alanı” ilan edilirken 2015 Temmuz ayında ise Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj’ı UNESCO’nun Dünya Kültür Mirası listesine alınmıştır. Sur içinin dünya kültür mirası kabul edilerek korumaya alınması için UNESCO’ya yapılan başvuru da öncülük eden Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültürel Mirası ve Turizm Daire Başkanı Nevin Soylukaya, da bölgenin kentsel planlamaya almak için çatışmaların fırsat olarak değerlendirildiğini belirtmiştir.

“2009 da iki mahallede kentsel dönüşüm denemesi oldu başarılı olunamadı daha sonra 2012’de Sur içi riskli alan ilan edildi riskli alan ilan edilmesiyle birlikte bütün bir Sur içinde kentsel dönüşüm uygulanmak istedi. Aynı tarihlerde UNESCO süreci başlamıştı UNESCO süreci nedeniyle yine uygulanamadı Sur içinde ama çatışmalarla fırsat bilinip kent için hakaten zorlu durum tamamen iktidar için fırsata dönüştürüldü ve o bahane ile kentsel dönüşüme tabi tutuldu.”

2015 Haziran ayında toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı hakkında basın organlarında çıkan haberlere göre, konumu sınırlara yakın olan Cizre, Silopi, İdil, Nusaybin ve Kızıltepe ilçelerinin tamamen taşınması ve sınır hattının insansızlaştırılması planlanmaktadır.²¹² Görüşmecilerimize göre, yaşanan durumun uygulanmak istenen politikaya fırsat olarak görülmüştür.

“2013 yılında milli güvenlik miydi ne zıkkımdı hani o en uzun süren 12 saat sürmüştü. Daha o zaman şehirleri yıkma kararı almışlardı.” (Erkek, 44)

Bellek-hafıza sadece fiziki mekân ile oluşmuyor ama toplumsal belleğin en önemli yapısı fizikidir. Çünkü fiziki yapı somuttur ve bu somut varlık üzerinden gördükçe hatıramız devam eder. Belleğiniz, tarihsel sürekliliğiniz ve kültürel sürekliliğiniz devam eder bi ölçüde. “Hafıza, sadece geçmişin imgelerini bugüne taşıyan değil, hem geçmişi hem de

²¹²Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği (GABB) Hasar Tespit&Zorunlu Göç Raporu, **Kent Merkezlerinde Gerçekleşen Çatışmalar Sonrası Durum**, 3.

geleceği kuran, sürekli “olma” hâlinde merkezini arayan bir merkezsizlik olarak mekân ile sıkı bir ilişki içerisinde. Dolayısıyla mekân, hafıza ile etkileşimde olan politik bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkar.”²¹³

Tabi fiziki mekânda tek başına yeterli değildir. Bu fiziki mekân ile birlikte orada bir yaşam oluşur. O yaşam ile birlikte bu defa kendiliğinden somut olmayan bir kültür oluşur. İşte gelenekler orda o mekânda devam eder, yemek kültürünüz o mekânda devam eder, insan ilişkileriniz o mekânda devam eder, toplumsal ilişkiler mekân içerisinde devam eder. Dolayısı ile somut ve somut olmayan kültürel mirasın bileşiminden birikiminden oluşan bir olgudur hafıza. Bu bağlamda Sur'da yaşanan aslında her iki olguya da her iki ögeye de saldırıdır. Hafızanın her iki ögesine de yani fiziki mekâna da saldırıdır insana da saldırıdır. Dolayısıyla somut olmayan kültürel mirasa da bir saldırı vardır.

Diyarbakır Sur'larının korumaya alınması için UNESCO'ya başvuran kişi olan ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültürel Mirası ve Turizm Daire Başkanı Nevin Soylukaya, Sur'un Diyarbakır'ın beyni ve hafızası olduğunu belirtmiştir.

“Sur halkına ve Diyarbakır'a çünkü Diyarbakır'ın beyni hafıza noktası orası hard disk asıl orası. Tamamen yok ederek Diyarbakır'ın hafızasına dolayısıyla da Kürtlerinde hafızasına bir ket vuruldu... İnsanların Sur dışına çatışma bahanesi ile atılması, geri dönüşlerinin de kamulaştırma bahanesi ile engellenmesi çok bilinçli bir şekilde aslında bu toplum Kürt toplumunun hafızasını kesintiye uğratmak hafızasını yok etmeye yönelik bir durumdur. Tabi aynı şey Şırnak içinde geçerli, aynı şey Nusaybin içinde Yüksekova içinde bütün o yıkılan kentlerin çatışma bahane edilerek kepeçler ile ağır iş makineleri ile yıkılıp harfiyatı atılan tüm kentlerin yine aynı şekilde Surda olduğu gibi kamulaştırma kararı çıkarılıp işte insanın dışarı atıldığı tüm kentlerin durumu bu. Tabi ki Sur'un farklı bir yeri var. Sur bir dünya mirası. Surdaki kültürel varlık kültürel doku bütün yoğunluğu ile yaşıyordu onun için Sur büyük bir yara aldı.”

“Kamulaştırma süreci başlatıldı kesinlikle insanların algısında söyledikler şu hani alternatif sunduklarında sen çıkar mısın başka bir yerde yaşar mısın diye sordüğümüzda kesinle hayır diyor sur benim yaşamım. çünkü gerçekten surun kendisine özgü bir dokusu var. hani belki kent kimliği içerisinde ama kent kimliğinden farklı olarak bir kimlik yaşıyor buradaki aileler. ve o ilişkiler o tarihi dokusu büyüü gerçekten insana bu şekilde bir tılsımı

²¹³ Hakan Sandal, Serhat Arslan, Farqîn'de devletin 'duvar yazısı' halleri, <http://yeniozgurpolitika.com/index.php?rupel=nuce&id=48438>

var bir büyüü var Sura bir bağıllık geliyor. Surun o sosyal ilişkiler üzerinde o kadar etkili ki kesinlikle ben nefes alamam diyor. Sur benim için yaşam nefes alanım bunun dışında kesinlikle başka bir yerde yaşayamam ve ne olursa olsun ben kendi evimi bırakıp çıkmam diyor mesela. Görüşme aldığımız kadınların yüzde 95inde bu vardı. Çok nadir belki daha iyi koşullar sunulursa neden olmasın diyen ailelerde çok az bir oranda vardı.” (Amida)

“6 mahallede sağlam kalan birçok ev var ama kamulaştırmaya alındığı için olay bittikten sonra birçok ev yıkıldı. Bir aileyi çağırıyorlar evin sağlam gel bak diye, aile gidip bakıyor ev yerinde yok. Hala da devam ediyor, devletin makineleri evleri yıkıyor, karakol yapmaya devam ediyor.”²¹⁴

Kentin içinde ağır silahlar, toplar ve patlayıcılar ile tahrip edilmiş, olabildiğince harap haline getirilmiş ardında da tamamen yıkılıp hafriyatı dışarı atılmıştır. Yani var olan tüm izlerini geri dönüşümü imkânsız kılacak şekilde silinip yok edilmiştir. Bunun yanı sıra orada yaşayanlar zorla göçe tabi tutulmuş ve bu zorla göç sonrası geri dönüşlerini engellenmiştir. Orada yaşayan insanların geri dönüp yaşamlarını devam ettirebilecek olanakları da kamulaştırmayla yok edilmek istenmiştir. Zorla yerinden edilmeden sonra belki de en çok hak ihlalinin yaşandığı alan zorla kamulaştırma olmuştur. Bu hemen hemen her görüşmemizde dile gelen önemli bir konu olmuştur.

“Kamulaştırma için çağırdılar gitmedik. Ama kadınlar gittiklerini bir kağıt imzaladıklarını söylemişlerdi. Bu belediyedir yok değil ne diyorlar onlar çağırdılar dediler ne istiyorsunuz dedik valla biz evimizi istiyoruz. Başka bir yere gidemeyiz ev alamayız.” (Kadın, 55)

“Kamulaştırma için hiçbir imza atmadık, imza atmayacağız da ne olacağını bilmiyoruz. Çağırdılar nerde ev istiyorsunuz dedi biz Surda ev istiyoruz, yerimizi vermiyoruz, burası bizim yerimizdir. Allah kısmet ederse verirlerse, yerimize gideceğiz Sur'a döneceğiz. Fakat vermezlerse ne yapacağız. Biz sur dedik onlarda araştırmanın orası dediler. Adamlar suru yaptığında bize verecekler mi hele bakalım daha başımıza ne getirecekler sanki bize rahatlık mı verecekler.” (Kadın, 57)

“Kamulaştırma için çağırdılar dediler para mı istiyorsun evini mi istiyorsun. Dedim ben evimi istiyorum. Dediler dayı evini yapıp vereceğiz. Sizce yaparlar mı? Sur bize iyiydi. Vallah Sur komşularımız hepimiz birbirimizden razıydık memnunduk yalnız hani Türkler diyorlar olan olmuş, giden artık desek de demesek de gitti.” (Erkek, 75)

²¹⁴Erkek, 37. İsmi vermek istemeyen bir belediye yetkilisi.

Sur sakinlerinin yaşamlarını doğrudan etkilemesi bakımından yarattığı etki son derece büyüktür. Pek çok hak ihlaline sebep olan yerinden edilme sürecinin sonrasında yerinden edilen insanların eski yerleşim yerlerine erişimleri ve geri dönüşleri de önemli bir hak arama alanı olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar evlerinin yıkılması ve kamulaştırılmasına itiraz etmiş, kamulaştırma için çağrıldıklarında belgelere imza atmamışlardır. Yıkık halde bile olsa, evlerine kendilerine teslim edilmeyi ve onarmayı kendileri yapmak istemektedirler. Yoksullaştırma ile belleksizleştirme politikalarının bir arada yürümesi evlerin yıkımı, ev eşyalarının kirletilmesi vs. Ama buna karşın mekâna yakın olma arzusu ve komşuluk ilişkilerinin sanki hala oradalarmış gibi devam ettirmeleriyle buna karşı durma çabaları içine girilmiştir.

“Sur'dan çıkmadım başka bir yere gitmedim. 12 yıl zindan da kaldım. Sur'u nasıl bırakacağım, yasak kalktığına toprağımın üzerinde çadır açacağım, dicle nehrinden su getirip içeceğim. Toğrağımızdan kopmak istemiyorum. Derdimiz çoktur boş ver.” (Erkek, 64)

Derdin dile gelemezliği bir yandan, bir anda olup bitene karşı anlam verememek başka bir yandan insanları etkilemektedir. 2013 yılından başlayan barış süreci karşılığını en çok bölgede bulmuş ve insanlar bir daha geri dönmeyecekleri karanlık bir süreci geride bırakmak istemişlerdir. 2015 yılı 1 Haziran seçimlerinde HDP'nin barajı geçerek mecliste yüksek bir oranda temsiliyet bulacağı bir milletvekili sayısı ile meclise girmesi olumlu algıyı daha da güçlendirmiştir. Ancak geçmişte bırakılmak istenen savaşın bıraktığı yaraları sarmak için beklenen adımların yerine bir anda dehşet verici bir süreç almıştır. Bu durum görüşmecilerim üzerinde de etkili olmuş bir anda olup biteni anlamlandıramamışlardır.

“Şimdi izin verseler yıkılmış haliyle bile oraya gider yaşarım. Bıraksalar yıkık dökük haliyle orda yaşarım. Çocukluğum orda geçti. Başlara gittik tekrar sura döndük buradan ayıramıyoruz. Her şeyimiz Surda. Bu yaşananlara anlam veremiyor neden böyle oldu bize bunu neden yaptılar bilmiyorum. Olan bize oldu Sur'a oldu.” (Kadın, 26)

Bir anda fiziki olarak koparıldıkları mekânlarından ve evlerinin yerle bir edilmesini kabullenememişlerdir. Sanki hala oradalarmış ve evleri önceki gibi sağlammış gibi hafızalarında yaşatmaya devam etmektedirler.

“Şimdi izin çıksa oraya giderim... Hasırlı eskisi gibi canlı olarak aklımdadır.”
(Kadın, 42)

“Buradan çıktık gittik yapamadık geri geldik. Oranın havası suyu farklıydık yapamadık geri geldik.” (Kadın, 23)

Mersin’de yaptığımız görüşmelerden birinin sonunda adres isteğimize görüşmecimizin verdiği cevap yer ile insan kimliğinin ne kadar bütünleştiğini çarpıcı bir örneğini göstermiştir.

“Buranın adresini bilmiyorum, sokağın ismini bilmiyorum, bilmek istemiyorum, ilgilenmiyorum, ait olmak istemiyorum. Burası benim vatanım değil. Mutlaka döneceğim.” (Erkek, 40. Mersin)

Kimlik ihtiyacı öylesine güçlüdür ki bir mahkûm ya da ıslahevine yerleştirilmiş birinin elinden normalde değersiz olarak görülecek kişisel eşyası alındığında o eşya birden dünyanın en kıymetli şeyine dönüşür.²¹⁵ Bununla beraber bir kısım insanla, uzunca bir müddettir, bildikleri bir mekânda yaşıyor olmak, bu vatandaşları tarihsel bir geçmiş mefhumuyla donatmış, “her ne iseler o olmalarını” sağlamıştır. Diğer bir deyişle, başkalarıyla ortaklaşa tecrübe ettikleri zaman ve mekân, yerinden edilmiş kişileri tarihsel ve toplumsal varlıklar kılmış, onları bir kimlikle donatmıştır. Yerinden edilen vatandaşlar “her ne iseler o olmalarını” büyük ölçüde yerinden edildikleri beşeri coğrafyaya borçluydular. Kısacası, yerinden edilmeden evvel, bir köy, mezra ya da havalide, birileriyle, bir müddettir yaşıyor olmanın biçimlendirdiği belirli bir kimlik durumu mevcuttu.”²¹⁶

90’lı yıllardaki zorunlu göç Kürt kimliğinin oluşmasında önemli etki yaratırken, bugünkü göç yer ile olan derin bir bağ yaratıyor. Yer yurt oluyor. Geri dönecekleri yeri, ev, mahalle, semt, ilçe, il yerine vatan olarak ifade ediyorlar. Dolayısıyla göz ardı edilemeyecek miktarda nüfusun yerinden olması ve bu nüfusun eski yaşam alanlarının boşalması, “memleket (homeland) ve “yer” (place) kavramlarının algılanmasını etkileyen, yeni kimlik ve sosyal ilişki türlerini, yeni deneyim ve düşünce yollarını yaratan bir sürece dönüşüyor.”²¹⁷

²¹⁵ Marilyn N. Carroll, “Junk” Collections Among Mentally Retarded Patients”, American Journal of Mental Deficiency, 73, 1968, s.308-314’den aktaran (288) HOOD, 207.

²¹⁶ Adaletin kıyısında, s87

²¹⁷ Carl Grundy-Warr, Elaine Wong Siew Yin, **Geographies of Displacement: The Karenni and The Shan Across The Myanmar-Thailand Border**, 93; Ruth Haug, **Forced migration, processes of return and livelihood construction among in Northern Sudan** 70., (M, Murat Yüceşahin, E. Murat Özgür, Türkiye’nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü. Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt:4 Sayı:2, 16.)

3.9.Birbirini Hatırlatan Göçler ve Göç Anlatıları

2013 yılında başlayan barış görüşmeleri bölgede olumlu bir hava yaratmış ve 1990'lı yıllarda uygulamaya koyulan şiddet araçlarının ve zorunlu göç olaylarının bir daha asla yaşanmayacağı yönünde olumlu bir görüşün hakim olmasına neden olmuştur. Barış görüşmeleri aynı zamanda geçmişte yaşanmış olayların, travmaların ve yaralarının sarmaya, onarıcı adalet mekanizmalarının devreye konulması umudunu yaratmıştı. Zorla yerinden etme ile birlikte, faili meçhul cinayetler, gözaltında zorla kaybetmeler gibi 1990'lı yılların en dehşet verici uygulamalarının yaratmış olduğu haksızlığı giderme için Kürt tarafının hakikatleri araştırma komisyonunun kurulması talebi gündemde ağırlık kazanmaya başlamıştı. İHD, TİHV, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi gibi kurumlar geçmişte yaşanan hakikatlerin ortaya çıkarılması çalışmaları başlatmıştı. İHD bölgedeki toplu mezarlar ve kemik haritalarının çıkartılması çalışmaları yaparken, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi faili meçhuller alt başlığı altında gözaltında zorla kaybetmelerin haritasını çıkarıp onarıcı adalet mekanizmalarının işletilmesi yönünde çalışmalar ve raporlar hazırlıyordu. İHD, TİHV, Hafıza Merkezi ve bölgedeki baroların kurum ve kuruluşlarının da dâhil olacağı ortak bir vakıf ile 17 bin gibi bir sayı ile telaffuz edilen faili meçhuller üzerinden bir çalışma yürütülmesi gündeme alınmıştı.

Barış süreci, 40 yıllık çatışmaların nihai bir sona erdirmesi ve Kürt sorununa siyasi bir çözümü içerdiği gibi aynı zamanda Kürtlerin yas süreciydi. Özellikle kayıplar üzerinden ve çatışmalı sürecin devam etmesinden dolayı yas sürecini başlatamamış ve gerekli ritüelleri yapamayan Kürtler için bu süreç aynı zamanda yaslarını tutup, üst üste gelip birikmiş yaslarını tamamlama süreciydi de. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi ile birlikte gözaltında kaybedilenler ile ilgili Batman sahasında yaptığımız çalışmada şu örnek oldukça çarpıcıdır. Askerler tarafından köy basılarak gözaltına alınan ve kaybedilen kardeşinin ayak sesleri hayatı boyunca yakasını bırakamamış, hayat adeta 17 yaşındaki kardeşinin kaybolduğu günde donup kalmıştır.

“1993-94'te olabilir. Askerler, özel timler köye baskın yaptılar. Kardeşimin terliğini giymesine bile izin vermediler alıp götürdüler. Köyün yukarısında işkence yaptılar. Çıplığını bütün köy duydu ama o günden sonra kardeşimi bir daha görmedik. Bütün çabamıza rağmen inkar ettiler. Annemle benim ömrüm pencere kenarında onu beklemekle geçti. Her ses, her hışırtıda pencereye koştuk, pencerenin kenarında uyuduk. O gün o çıplıklar hep kulağımdadır. Ama bugüne kadar hiç haber alamadık. Tamam, öldürdünüz öldürdünüz bari bize kemiklerini verin. Defnederiz, gidip mezarına sarılır ağlarım. En azından nerde

olduğunu bilirim... Her hafta fotoğrafını alıp buraya geliyorum. [Batman Cumartesi Anneleri eylemi] Yanımda bu çocuğu da niye getiriyorum biliyor musunuz. (5-6 yaşlarında erkek oğlu) Eğer ben ölürsem onlar her hafta buraya gelip fotoğrafını kaldıracaklar, gelmezlerse hakkımı helal etmem... Şimdi gitmeliyim, akşam olacak işten [eşim] gelecek yemek yapmam lazım, el alemin oğludur anlamaz ki” (Kadın, 43. Batman)

1990’lı yıllarda milyonlarca Kürdün zorla yerinden edildiği sürecin de yaraları daha kapanmamıştı ve 90’lı yıllardaki göç ile ilgili yapılan çalışmalar bile daha tamamlanmamıştı. 2004 yılında devlet kendi sorumluluğundan kaçsa da Meclisten çıkardığı Tazminat Yasası için bile henüz istenilen çalışmalar yapılmamıştı. ‘Tazminat Yasası’ adıyla anılan 5233 sayılı ‘Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun’, zorla yerinden edilen insanların haklarından doğan zararların karşılanması amaçlanmıştı. Ancak Tazminat Yasası çıktığı ilk günden itibaren çok yoğun eleştiriler almış, yasanın hem ulusal hukuk hem de AİHM içtihadıyla uyumsuzluğu, hakkaniyete aykırı hükümleri ve uygulamada yaşanan sorunlar eleştirilmiştir.

“Devletin, Kürtlere yönelik tutum ve zihniyetini dönüştürmeden, Kürt Sorunu’na yönelik ideolojik tutumundan taviz vermeden, bir milyondan fazla insanın yaklaşık on yıl içerisinde zorla veya zorunda kalarak yerlerinden edilmelerinin sorumluluğunu üstlenmeden, velhasıl çözüme yönelik yeni bir siyaset üretmeden Meclis’ten alelacele geçirdiği Tazminat Yasası, gerekçesi, içeriği ve uygulamasıyla, bugün devletin Kürt Sorunu’nda nerede durduğunu anlamak açısından son derece ufuk açıcı bir tablo sunmaktadır. (Adaletin Kıyısında: ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği, 54.)

Buna rağmen geçmiş bir dönemin yaralarının sarılması bakımından bir adım sayılmıştır. Daha sonra TESEV, GÖÇ-DER gibi kurumlar yaşanan sürecin hakkaniyete uygun olarak telafi edilmesi için çalışmalar yapmış ve raporlar hazırlanmıştır. Ancak 90’lı yıllardaki Kürtlerin zorla göçü ile ilgili çalışmalar bitirilemeden çatışmalar yeniden başlamıştır. Örneğin İstanbul Göç-Der’in 90’lı yıllardaki zorunlu göç sonucu Marmara’ya gelen aileler ile yaptığı raporlama çalışmasının çıktısı daha matbaadan alınmadan yine Göç-Der tarafından benimde içinde olduğum bir çalışma grubu son göç için Mersin, Diyarbakır, Van ve Cizre sahasına gönderilmiştir. 2015 yılında barış sürecinin son bulmasında sonra başlayan çatışmalı süreç geçmişin yasının tamamlanmasını engellediği gibi üzerine yeni bir yas daha eklemiştir. On yıllarda sürüp gelen çatışmalı sürecin son bulacağına dair yeşeren umutlar yerini hızla dehşet verici çatışmalı bir sürece bırakmıştır. Bu kez çatışma süreci

önceki dönemlerin aksine kırsal alanda değil kentleri de içine alan bir şiddet sarmalına dönüşmüştür. Bölge genelinde çatışmalardan 1 milyon 600 bin insan etkilenirken, 500 bin kişide çok kötü koşullar da zorla yerinden edildi.²¹⁸ Aralık 2015'te başlayan sokağa çıkma yasağından başlayarak çatışmaların durduğu Mart 2016'ya kadar Sur'da ise 24 bin kişi zorla yerinden edilmiştir.

“Orantısız öldürücü güç kullanımı ve sık sık yaşanan su ve elektrik kesintileri ile birlikte sokağa çıkma yasağı koşullarında hayatta kalmanın zorluğu, Sur'un sokağa çıkma yasağı altındaki altı mahallesinde yaşayan, yaklaşık 24,000 mahalle sakininin tamamının ya da hemen hemen tamamının evlerini terk etmesine neden oldu. Raporun yayımlandığı Aralık 2016'da, dâhi bu mahallelerin büyük bir bölümü halen boş ve sokağa çıkma yasağı devam ediyor.”²¹⁹

Sur'da yaşayanlar büyük bir kesimini 90'lı yıllarda zorla yerinden edilen aileler oluşturuyordu. 20 yıllık kısa bir süre içinde aynı kuşak ikince kez zorla yerinden edilme deneyimini yaşamak zorunda kalmıştır. Daha önce yaşadıkları zorla göç deneyimi, zaman zaman bu yeni göç anlatısının içine geçmiştir. Geçmiş dönemde yaşanan göç tecrübesi şimdiki göçün yükünü hafifletirken bellekten unutulmak istenen bir dönemi hatıraya yeniden taşımaktadır.

“Biz daha önce de göç ettiğimiz için alıştık. Artık bize zor gelmiyor ama çocuklarımız zorlanıyor.”(Kadın, 43)

Önceki göç deneyimi, yeni göçün yükünü hafifletirken, yeni göçe deneyimi geçmiş göçü hafızaya tekrar taşıyor, unutulmak istenen bir yarayı bir kez daha kanatıyor.

“Liceliyim. 90'larda Lice'deydim. O zamanda Lice'yi yaktılar ya buraya Sur'a geldik. Bir şeyimiz yoktu evlerin bodrumlarına girdik... O zaman köyümüzü yaktılar, hayvanlarımızı yaktılar her şeyimizi yaktılar. İki katlı evimiz vardı hepsini yaktılar. O da zordu ama valla şimdiki... O zamankini artık hatırlamıyoruz unuttuk ama şimdiki zordur. Kurtların başına gelmesin.” (Kadın, 53)

Görüşmeciler 90'lı yıllarda yaşadıkları göçün ardından ikinci kez yerinden edilmeyi aynı örselenmiş duygularla ifade etmemiş, yaşadıkları tahribatın daha ağır olduğunu ifade

²¹⁸Uluslar arası Af Örgütü, **Yerinden Edilen ve Mülksüzleştirilenler Sur Sakinlerinin Evlerine Geri Dönme Hakkı.**

²¹⁹ A.g.e.

etmişlerdir. Aynı kuşağın 20 yıl gibi bir zaman sürecinde bir kez daha deneyimlediği göç, hafızalarındaki yaraları ve travmaları yeniden canlandırmış ve kabuk tutmuş yaraların yeniden kanatmıştır.

1990'lı yılların göçünden geriye evlerini, tarlalarını, hayvanlarını bırakmış birer kent yoksulu olmuşlardır. Kentte yılların birikimi sonucu tekrar mülk edinip yer edinmişler. Yeni yerleri ile bağ kurup yeniden bir hayat kurmuşlar. Ancak o da bir anda yok edilmiş. Üstelik 90'lı yıllardaki gibi bu kez hayvanlarının ahırlarda kilitlenip katledilmesi değil bizzat yakınlarının katledilmesine tanıklık etmişler. Aşağıdaki örnek Sur'da yaşanan bütün vahşeti özetleyen çarpıcı bir hikaye sunuyor. Bu ailenin ikinci göçü olmuş. 1990'lı yılların zorunlu göç deneyimini yaşamış Sur'da yeniden yurtlanmışlar. Ve Sur'da hem yaşanan zorunlu göçün kurbanları olmuşlar hem de yakınlarının en vahşi şekilde katledilmesine tanıklık etmişler. Yaşadıkları dehşeti yaşamaya fırsat dahi bulamayıp acıları zincirin halkaları gibi birbirine geçerek birikmiş. Yerinden edilme, yıkım, yas, yasını tutamama, yaşamış olmanın verdiği mahcubiyet, pişmanlık ailenin sırtındaki hayat yükü olmuştur. Evlerinden olmanın yeni bir yere yerleşmenin zorluğunu yaşayamadan yakınların kaybını yaşamışlar. Ve o kaybın yasını tutamadan açlık grevine girmişler. Bütün çabalarına rağmen, sistemin bütün kapılarına arşınladıkları halde cenazelerini alamamışlardır. En son çare olarak yas tutacakları yerde açlık grevine girmişler.

“93'te Lice zorla göç ettirildik Sura gelip bugüne kadar yaşamımızı sürdürdük. Bu ailenin ikinci göçü. 93'tede bayram günüydü devlet evimizi yıktı mecbur kaldık Sur'a geldik. O gündün bu kirli savaşa kadar Sur'daydık esnaftık. İki marketimiz ordaydı, evimiz ordaydı... Eğer bizde Mesut ve Mesut'un arkadaşları gibi Evimize mahallemize kentimize sahip çıksaydık, hepimiz ölseydik, hepimiz parça parça olsaydık ama Allah bu şekilde bize nasip etmedi. Mahalleden biri gelip söyledi Mesut ile Mazlum Yavus Selim Okulu'nda şehit olmuşlar dediler. Akşamdı öğrendik. Top tank Sur'daki savaş dedik bu gece mümkün değil cenazemizi almaya sabah cenazemizi alırız dedik. Bu şehirde 12 gün gidecek yer, gidecek kapı bırakmadık cenazemizi almak için. Cenazeyi alamadık hani derler ya söziün bittiği yer, kim söz sahibi ise valilik, kaymakam savcı 12 gün bu kapılarda her gün bir kapıya gidip geliyorduk çok ciddiyetsizlerdi. Ondan sonra iki aile aramızda karar alıp cenazelerini alana kadar açlık grevine girmeye karar verdik. Mesut ile beraber cezaevinde beraber açlık grevine girmiştik bu defa Mesut'un cenazesini almak için ben ve annem yine açlık grevine girdik... Valinin telefonu ile hastaneye gittik... Biz daha cenazeye bakmadan savcı dedi ki hiç cenazeye bakmayın cenaze zaten sizindir eğer açıp bakarsanız içiniz yanar ağlarsınız

yada bayılırsınız o kadar ki cenazeyi de biliyorlardı. Yok dedik cenazemize bakacağız. 35 gündür yerdeydi bu cenazeleri almak için yirmi gündür grevdeydik almak için. Cenazeyi görmek istiyoruz niye ilk günden aileye vermediniz. Cenazeye baktığımız zaman doğrusu insan insanlığından utanıyor.” (Erkek, 44)

Her birey, her ailenin göç deneyimi kendine has özellikler taşısa da her anlatı başka bir durumun ifadesi oluyor. Bir iki örnekte de olsa bazı aileler 90’lı göç yıllarının göç deneyimlerinin daha zor olduğunu söylemiş, çoğunluğu kıyaslanmayacak derecede yeni yaşadıkları göçün zorlu geçtiğini belirtmiştir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi kimisi dünyanın kurulduğu günden bugüne kadar böylesi bir felaketin yaşanmadığını belirtmiştir.

“Bir kez mi iki kez mi roket değdi valla bir kere patladı ses çıkarıyordu. Dünyada böyle bir savaş olmamıştır. Elektrik su kesildi baktık. Önce en çok ben kürdüm diyenler gitti. Oradakiler de istemiyordu diyordu siz gitmeseniz bizim için iyidir. Biz gelmeseydik bu yaşlılığımla on üç gün savaşın içinde kaldım. Dediler ya senin bu cesaretin. Hazro'dan geldik. Koruculardan rahat yoktu, Şehirde belki rahat ederiz diye geldik. Hiçbir yerde rahatlık yok. Evimiz daha ayakta idi, kaçana kadar daha yanmamıştı. Komşularınki onlar çiktiğinde şey olmuştu. Bize dediler biz dedik içindeyiz. Sonra çatışma devam etti yüz kaç gün tak tak tak bir roket geldi eve değdi içeri girseydi evi yakacaktı duvara değiyordu duvar patlıyordu. Artık kuvvetim kalmadı, kaçmazsam bende öleceğim boşu boşuna, niye öleyim. Geldik iki genç yetişti bize kilisenin başına kadar, dedi amca valla seni yalnız bırakmayız güvenli yere götürene kadar. Yok dedim, sana bir şey olursa benden hesap sorarlar dedi. Valla yardımcı oldular geldik çatışma daha şiddetlendi o gençler bizi geçirdi...90’larda bir şey görmedik. Dünyanın kuruluşundan bugüne kadar Sur'daki Savaş, dünya icat edildiği günden bugüne kadar diyebilirim ki böyle bir savaş olmamıştır. Dünyada kimse böyle bir savaş görmemiştir ben görmedim millette diyor biz görmedik. Garip bir şeydi. Böyle bir şey yoktur.” (Erkek, 64)

Bu süreçte eğitim, sağlık, barınma, ticaret, serbest dolaşım hakkı ve diğer kültürel hakların ihlal edildiği kentte, 6 mahallede yaşayanların tamamı göç etmek zorunda kalmıştır. Daniel Byman, demokrasiler ile otoriterler arasındaki en temel farkı ortaya koyarken, demokrasilerde de baskının ayaklanmaları bastırma aracı olarak kullanılabilirdiğini ancak otoriterlerin baskıyı temel olarak aldığını belirtir. Byman, otoriterlerin ayaklanma şüphelilerine, potansiyel destekçilerine ve hatta yollarına çıkan herkese zalimce muamele ettiklerine dikkat çeker. İşkence, zorla göç ettirme, yargısız infaz, tutukluluk ve gözaltı sürelerinin uzunluğu, zorla kaybetmeler otoriterlerin en yaygın başvurduğu yöntemlerdir.

Otoriterlerin nüfus transferini bir ayaklandırma bastırma politikası olarak gördüğünü anlatan Byman, bunun dehşet verici ama güçlü bir yöntem olduğunu belirtmektedir.

“Savaştan etkilenen tehlikeli bölgelerdeki halk kaçtığı için nüfus transferleri savaşın yaygın bir sonucu. Otoriter rejimler (ve bazı demokratik hükümetler de, özellikle de sömürge durumlarında), ayaklanma bastırma politikalarının parçası olarak bu gibi nüfus hareketlerini planlayıp hayata geçirebiliyorlar; dehşet verici ama güçlü bir yöntem. Nüfus kontrolü tedbirleri ayaklanmaları başarıyla bastırmada sıklıkla kilit rol oynuyor. Kitlesel ölçekli sürgünler asileri potansiyel destekçilerden ayırabiliyor. Stalin, yüz binlerce Çeçeni, İnguşu, Kırım Tatarını ve Kuzey Kafkasyalı halkı, pek az dayanağa sahip “potansiyel Nazi işbirlikçisi oldukları” iddiasıyla 1944 ve 1953’te sürgün etti. Sürgünlerle olmasa bile, otoriterler hareket serbestisini engelleyerek çatışma bölgesine giriş çıkışları engelleyebilirler. Ticareti durdurabilir, ölçsüz sokağa çıkma yasakları ilan edebilir veya bir bölgeyi izole edip isyancıları potansiyel destekçilerden fiziksel olarak ayırabilirler.”²²⁰

Byman, dehşet verici ama güçlü bir yöntem dediği otoriter baskı araçlarının hemen hepsine görüşmecilerimiz maruz kalmıştır.

“Bizim evden çıkacağımız gün, eve yedi tane bomba attılar. Evimizin üstünde branda vardı, beyaz branda vardı. Onlar belki barınaktır diye gece üst üste vuruyorlar. Sabah telefon açtık beyaz bayrak ile çıktık. Artık siz onun psikolojisini düşünün. Önünde çocuklarım koyun yavruları gibi arkasındasın ama nereden bir silah gelecek bir bomba gelecek, Fatih Paşa’dan taa dört ayaklı minareye, caddenin başına kadar korka korka geldik.” (Kadın, 47)

“Tahir elçi olayı olduğu zaman çıktık. Babaları çarşıdaydı, telefon açtım dedim burada kurşun geliyor biz öldük, top geliyor ya biz gideceğiz ya, dedi ne yapıyorsanız yapın çıkın,yoksa bir daha çıkamayacaksınız. O zaman çıktık ama ne halde çıktık. valla oğlum hepimizin psikolojisi bozuldu, konuşuyorum ama ne konuşuyorum bilmiyorum.” (Kadın, 57)

Çatışma alanından beyaz bezler sallayarak çıkmışlar. Kimi görüşmelerde bu durum dile getirilmiş görüşmeci teslim olmadığını belirtmek durumunda hissetmiştir. İnsanlar yaşadıkları bütün zorlu sürecin yanında birde yenilgi hissi verilmek istenmiştir. Sosyal

²²⁰ Daniel Byman **Ölüm tüm sorunları halleder: Otoriterlerin Ayaklanma Bastırma El Kitabı**, <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2016/02/08/olum-tum-sorunlari-halleder-otoriterlerin-ayaklanma-bastirma-el-kitabi-daniel-byman/>

medyada yayınlanan görüntülerde de kurbanların tam bir teslimiyet içinde ve keyfi muameleler ile esir kabul eder gibi tahliye edildikleri görülmüştür.²²¹

“Yasakta evimizdeydik dışarı çıkamıyorduk bebeğin atletini salladık çıktık. Eşimin bilgisayar dükkkanı vardı gitti. İçindeki bilgisayar eşyaları her şeyi yaktılar bir şey kurtaramadık.” (Kadın, 23)

“Ben eşim evden çıkmadık çocuklar çıkıp gitmişti biz çıkmadık evde kaldık. Dedik çıkmayacağız burada şehit olacağız... Çıktığımızda bizi vurabilirlerdi. Bazıları beyaz bayrak çıkardı bazıları teslimiyet kabul etmedi ben kabul etmedim başı dik çıktım. Elektrik kesilmişti su kesilmişti ulaşım kesilmişti kıştı soğuktan ateş yakıyorduk sobadan çıkan dumanı tank top hedef alıyordu. Evimiz tarihi bir evdi, bir iğne bile çıkarmadık.” (Erkek, 60)

İnsanlar yaşadıklarını genel olarak Kürt kimliklerine ve tarihsel sürekliliğe bağlamış olsa da aşağıdaki iki örnekte yaşanan durumdan iki tarafta sorumlu tutulmuştur. Diğer görüşmecilerin kolektif kimliklere yaptığı vurgu ve bir cemaate ait olmanın vermiş olduğu güven duygusu iki görüşmecide gözlemlenememiştir. Bir görüşmeci etnik kimliğinden çok sınıfsal kimliğini ön plana çıkarmış ve başına gelenleri bu neden bağlamıştır. İki görüşmeci de kendilerini hiçbir tarafa ait hissedememiş, yalnızlaşmış, yaşadıklarını paylaşamam yada paylaşmak istememe travmatik durumu daha da ağır yaşanmasına neden olmuştur.

“Çok zordu, anlatmak istemiyorum, o günleri anlatırken bile hatırlamak istemiyorum. (sessizlik)Zaten bu işlenmiş bir senaryoydu.1993'teki olaylardan dolayı dört kardeş Silvan'daki köyümüzden evimizi bırakıp geldik. 25 yıldır Sur'dayız, 25 yılda biriktirdiğimiz gitti. Hiç olmazsa minnetsizdik, vallahi çorabımızı bile çıkaramadık. Düşünmek bile sıkıntı. Tepkimiz iki taraftadır. Bu yapılan şeyin genelde yapıyorsan tamam ama sen Dicle kenti bırakıyorsun burda fakir fukara millet zar zor ekmeğini götürüyor evine. Sen kalkıp dört mahallede yapıyorsun zengin kesim kimsenin umurunda değil, şehrin bir bölümü yanıyor diğer bölümüne bakıyorsun kâffeleri çalışıyor bu böyle olmaması lazım.” (Erkek, 32)

“Hiçbir eşyayı kurtaramadım kendimi tek kurtardım keşke bir bardak alıp gelseydim. Polisler eğer yalan atmazsa onlar beni çıkardı onlar gördü ben nasıl çıktım hatta ben rahatsızım kalp hastasıyım bizim bir komşu iki tane kafesi getirdi ben sadece kedimi getirdim. Ben sadece bunu diyem, sebep olana Allah komasın kim olursa olsun isterse benim babam olsun. Ama iki taraf birlik olmasaydı böyle olmazdı.” (Kadın, 60)

²²¹<http://gazetekarınca.com/2017/01/surda-cocuk-ve-kadinlara-istismar-ve-iskencenin-goruntuleri-ortaya-cikti/>

Göç deneyimini her aile ve birey farklı yaşarken bazı ortak noktalarda olmuştur. Herkesin üzerinde bırakan, hemen hemen hepsinin anlattısından yer verdiği örnekler de olmuştur. Bu örneklerden biride Tahir Elçi suikastı olmuş, görüşmecilerin belleğinde hem şiddetin sınır tanımazlığı hem de önemli bir zaman işareti olmuştur.

3.10. Göçün Önemli Bir İşareti: Tahir Elçi Suikastı

Görüşmelerde Tahir Elçi'nin katledilmesi önemli bir zaman işareti olarak birçok görüşmede öne çıkmıştır. Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi, 28 Kasım 2015'te Sur'daki tarihi yapılardan biri olan Dört Ayaklı Minare'nin korunması için basın açıklaması yaptıktan sonra çıkan çatışmada yaşamını yitirmiştir. Elçi, tarihi Diyarbakır kentinin korunması ve tahribata uğratılmaması için yaptığı çağrıda, tarihi mekânlarda savaş istemediklerini şu sözler ile açıklamıştır:

"Biz Diyarbakırlılar olarak Diyarbakır barosu olarak tarihi değer ve eserlerimize insanlığın bin yıllık emeğine birikimine bu kadim şehre sahip çıkalım. Biz buradan çağrı yapmak istiyoruz. Biz bu tarihi bölgede birçok medeniyete beşiklik etmiş ev sahipliği yapmış bu kadim bölgede insanlığın bu ortak mekânında silah, çatışma, operasyon istemiyoruz. Savaşlar, çatışmalar, silahlar, operasyonlar bu alandan uzak olsun diyoruz. Bu amaçla bugün arkadaşarımla Diyarbakır barosu üyesi arkadaşarımla ve Diyarbakırlılara birlikte buradayız. Buradan demokratik tepkimizi ifade etmek için buradayız. Bu davranışı tarihe yönelik bu şiddet eylemini tarihe bir değere yönelik bu suikastı saygısızlığı kınıyoruz. Tarihine, tarihsel değerlerine tarihsel mirasına sahip çıkmayan toplumlar doğru ve güvenli bir gelecekte kuramazlar. Bu nedenle tarihimize değerlerimize tarihi ve kültürel mirasımıza sahip çıkalım diyoruz."²²²

Tahir Elçi katledilmeden önce 11 Şubat 2016 yılında CNN Türk'te Ahmet Hakan'ın sunmuş olduğu Tarafsız Bölge programına katılmış ve şu sözleri sarf etmiştir: "Bazı eylemleri terör niteliğinde olsa bile PKK, silahlı siyasal bir harekettir. Siyasal talepleri olan, çok ciddi bir desteği olan bir siyasal harekettir." Elçi, bu sözlerinden sonra Türkiye'de daha önce birçok benzer örnekte yaşandığı gibi hedef tahtasına oturtulmuştur. Onlarca gazetecinin

²²²<http://www.amerikaninsesi.com/a/diyarbakir-baro-baskani-olduruldu/3078562.html>

önünde ve video çekimlerinin de yapıldığı bir yerde herkesin gözü önünde katledilen Tahir Elçi cinayeti ile ilgili faillerinin ortaya çıkarılmaması olayın 90'lı yıllarındakine benzer bir siyasi cinayet olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu durum, 90'lı yıllardaki gibi siyasi cinayetlerin başlangıcı olması endişesi doğurmuş ancak tekil bir olay olarak kalmıştır. Tahir Elçi'nin öldürülmesi, 7 Temmuz 1991'de JİTEM tarafından evinden alınarak katledilen Vedat Aydın cinayetinden sonra kent üzerinde sarsıcı etkisi olan en büyük siyasi cinayetlerinden biri olmuştur. Görüşmecilerimizin anlatılarında da bu etki hissedilmiş ve Tahir Elçi'nin katledildiği gün önemli bir zaman işareti olarak anlatılarda yer almıştır. Birçok görüşmeci Sur'daki olayları ve Sur'dan çıktıkları zamanı bu işaret üzerinden anlatmıştır.

“Tahir elçi rahmet ettikten sonra geldik, Tahir Elçi olay olduğu zaman evde kalmıştık. Yasaktı çoluk çocuk evde kalmıştık, yasaktı ne yapalım. Ev mev yıkılmış bir şey kalmamış, telefonda fotoğraf vardı nerdeydi telefon gösterelim... Bizim çocuklardan kimse yaralanmadı. Ama akrabalarımız vardı yaralananlar ölenler oldu. Eltimin kardeşi rahmet etti. Çatışma olduğunda evdeydik. Evimize duvarımıza hepsine kurşun değdi. Evimiz hep yıkılmış aşağı gelmiş. Biz evdeyken yıkılmamıştı daha sonra yıkıldı. Kalkıp biz evdeyken yıkıldı desek yalan olur sonra yıkılmış.” (Kadın, 53)

Tahir Elçi'nin vurulması anlatımlarda önemli bir zaman işareti olarak gösterilmesinin yanında hem anlatılarda hem de kent üzerinde önemli etkileri olmuştur. Tahir Elçi gibi Diyarbakır Barosu Başkanı olan ve bilinen bir kişinin dahi herkesin gözü önünde katledilmesi aynı şekilde kendilerinde kolay bir şekilde hedef olabilecekleri ve güvende olmadıkları hissini daha fazla yaşanmasına neden olmuştur.

“Evimizdi iki katlı üç katlıydı benle çocuğum kalıyorduk, hiçbir şey kalmadı. Aşağıdan yakmışlar yukarıya kadar, biz çıktıktan sonra. Kaçtık. Tahir Elçi vurulduğunda daha oradaydık.” (Kadın, 55)

“17 saatliğine bir kere Sur açıldı o güne kadar Sur'daydık o günden sonra çıktık. Tahir elçi vurulduktan bir hafta sonraydı valilik açıklama yaptı akşam saat 6 da sur açılmış diğer gün dörde kadar biz o zaman çıktık.” (Erkek, 45)

Bütün anlatılara yaşanan olayların etkisi sirayet etmiştir. Bazıları yaşamlarının geçtiği, hatıralarının olduğu mekândan, evlerinden kopmak istememiş. Avlularına bir bomba düşene kadar, roket duvarlarına isabet edene kadar, baygınken ya da zorla çıkartılana kadar yaşam alanlarından ayrılmamışlar.

“Ben eşim evden çıkmadık çocuklar çıkıp gitmişti biz çıkmadık evde kaldık. Dedik çıkmayacağız burada şehit olacağız. Hevaller bizi çıkardı.” (Erkek, 64)

Mekâna bağlılık, bireylerin akrabalarıyla ve toplulukla bağlarını geliştirmesi, toprağı satın alması ya da kiralaması, özel bir topluluğun bir parçası olarak kamu hayatında yer alması gibi biyolojik, sosyal, fiziki ve ideolojik boyutları kapsamaktadır.²²³ Bu nedenle canı pahasına evlerine kalmakta ısrar etmişler.

“Sağlam bir şey kalmamış, ev iki katlıydı hatta üç katlıydı. Altı yanmıştı. Biz çıkmıyorduk doğrusunu söyleyelim. Evi roket vurduğu zaman korktuk. Eve girseydik içinde yanardık.” (Erkek, 75)

Günlerce evlerinin içinde hapis kalmışlar. Hatta evlerinin içinde buldukları bir noktadan diğerine bile gidememişler. Elektrik, gıda, su gibi temel yaşamsal imkanlardan dahi mahrum bırakılmışlar.

“Çıkmadık evden en sonuna kadar çıkmadık, ta ki evimize roket değene kadar, iki yere roket değdi. Artık evden çıktık bir daha gidemedik. Sonra bakmaya gittiğimizde ev yakalmıştır eşya meşya da delik deşik olmuştu. Çatışma oluyordu diyorduk yarabbi sade sağ salim kalalım da. Avlulu evdi korkudan inemiyorduk evin içinden bir kat çıkamıyorduk. Ne mutfığa ne dışarıya, umudumuzu Allaha bağlamıştık.” (Kadın, 73)

“Oğlum valla ben göç olmadım. Allah yapana komasın, hakkımız komasın. Kedimi aldım iki kuşumu aldım ben bu durumlara düşecek insan değildim. Ne diyeyim, tek başıma yaşıyorum orda da tek başıma yaşıyordum ama ev benimdi. Bu beş yüzü buraya vereceğimi yerdim. 48 gün içeride kaldım polisler beni çıkardı yoksa çıkmıyordum. En son benle iki üç ev kalmıştık kimse yoktu mahallede başka ne diyeyim.” (Kadın, 60)

Kader, insanların elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra elinden bir şey gelmeyen durumlarda, çaresizlik anında sığınılan son sığınak olmuş. Yaşanılanları kadere havale etmek, ancak bu şekilde normalleştirmek aynı zamanda bundan sonraki yaşamın sürdürebilmenin de bir yolu olmuş.

“Biz orda kaldık kaldık kaldık. Evimizi barkımızı yaptık bu hale getirdik. Evde gitti malda gitti eşya da gitti. Çocuklarımızın sağolsun da hani ne yapalım. O kadar genç öldü sanki

²²³ Dolores Hayden, **“Landscapes of Loss and Remembrance: The Case of Little Tokyo in Los Angeles”**, (ed.) Jay Winter ve Emmanuel Sivan, 144. (Akt. Betül Tasel, Din, Kimlik ve Aktarım çıkmazında Mühtediler, 289.)

onlardan kıymetlidir, demek ki kaderimizde de böyle yazılmış. Valla gelmeseydik bizde gitmiştik. Savaşta çocuklar diyordu ana bomba, birbirimize sığınyorduk. Evimizin üstü çatıydı, çatımızı delik değış etmişlerdi. Biz korkudan çatıya gidemiyorduk. Affedersin sende benim oğlumsun bu çocukları tuvalete götüremiyorduk. Hepimiz alt kattaki odaya sığınip oturduk. Bilmiyorum nasıldı yine sonu hayırlı olsun. Evimiz hala ayaktadır, yıkılmaya yakındır. Kurşunlu camiye biliyor musunuz, sağık ocağı oradadır. O ortadadır. Bu taraftı yıkmuşlar ev mev hepsini yıkmuşlar. Bizim ortada kalmış.” (Kadın, 55)

Göçün en önemli sonuçlarından bir kuşku yok ki sivil ölümler olmuş. Sivillerin bu süreçte katledilmesi önemli bir etki bırakırken, katledilme şekli bambaşka bir etki yaratmıştır. Çatışma bölgelerinde sivil ayrımı yapılmamış. Hatta anlatılan birçok örnekte siviller özel olarak hedef alınmış ve ölümler olmuştur. D. Byman’a göre bu zalim tekniklerin de gösterdiği üzere, otoriter rejimlerin bir ayaklanma sırasında sivilleri öldürmesi daha olası. Düşünürler, kasıtlı sivil katliamlarının en olası olduğu durumun, devletlerin varlıklarını doğrudan tehdit eden güçlü ayaklanmalarla yüz yüze olduğu ve isyancılarla etkili şekilde mücadele etmeye yetecek istihbaratı elde edemediği durumlar olduğunu bulmuşlar. O zaman rejimler, isyanın lojistik zeminini yok etmek, “denizi kurutmak” amacıyla sivillerin peşine düşüyor.

“Telefonla konuştuğumuzda dedi susuzluktan öldüm, öksürüyordu önce. Dedim vay Fatma kurban olayım sana, niye soğuk mu aldın, yok dedi soğuk almamışım susuzluk ölüyorum dedi. Toz boğazıma kaçmış, bugün bize o kadar vurdular vurdular, evi başımıza yıktılar. Dedi bodrumdayız. Zor durumdayız çare yoktur. Bize dua et dedi. Dedim o kadar dua etmişim ki şekerim kalkmış. Dedim Fahriye ver eşi, dedim bodrumda size revamıydı gittiniz bodrumun altına girdiniz hiç sorma dedi. Sonra ertesi gün saat 11’de haber geldi dediler yaralıdır. Onu ben yıkadım, yaralıydı ne hakkınız vardı, kızının yanında söylemiyorum, kızı ne olduğunu bilmiyor. Yaralıydı siz niye bedenine öyle yaptınız. Okulun oraya kadar getirmişler daha sağmış, fahri sağ olduğunu söyledi. Yarası vardı ben yıkadığım için biliyorum. Eti şöyle çıkmıştı sıkılaşımıştı, o kadar işkence etmişlerdi. Başı kırılmıştır buradan şuraya kadar. Önünden sırtına kadar yırtmışlardı iki parçaya ayırmışlardı adeta. Göğsü mor mor, bir yarasına iki bıçak diğer yarasın üç bıçak vurulmuştu. Bir kerede dövüp hakaret emişlerdi.” (Kadın, 60)

Sur’daki birçok anlatıda sivillerin doğrudan hedef alındığına dair ciddi kuşklar bulunmaktadır. Çatışmaların ortasında kalarak yaralananların ise sağık erişimi önündeki zorluklardan kaynaklı hayatını kaybeden birçok kişinin olduğu anlatılmaktadır.

3.11. Travma

Geçmiş artık yalnızca var olmayan bir şey değildir. Aksine, Henri Bergson'un sözleriyle "hayaletini borçlu olduğu şimdiki duruma yerleşerek hareket edebildiğini ve edeceğini"²²⁴ fark eder. Bu anlatılar ise kolektif bellek çerçeveleri içinde değerlendirilir. Ancak cemaatten uzaklaşınca ya da cemaat zor duruma düştüğünde bu çerçevelerin farkına varılır. Bunu yas ve melankoli süreci takip eder. Ancak olayın tazeliği ve halen bazı uygulamaların devam etmesi nedeniyle insanlar daha süreci oturtamamışlar.

Travma biraz daha sürece yayıldığı için kişi de daha sonra travmanın belirtilerini görülmeye başlıyor. Fakat görüşmecilerin tamamı vurgulu bir şekilde psikolojilerinin bozulduğuna belirtmiş ve travmatik davranış ve ifadeler ile karşılaşmıştır. Dehşet veren bir olay yaşandığında onun anısı zihne kazınabilir ve sonsuza dek orada kalabilir. Travmanın bıraktığı etkiler çeşitli yollar ile bireylerin hayatlarını etkiler. İnsanları anlattıkları bu travmanın üstesinden farklı farklı yöntemler ile gelmeye çalışabilirler. Kimi yok farz ederek suskunluğa gömülürken kimisi onu içselleştirir ve yaşamını bir parçası haline getirebilir. Ancak flaş anılarda travma belirtileri olabilir ve kişiler bir anda beklenmedik davranışlar sergileyebilirler. Mağdurlar genellikle akıllarından silemedikleri bu travmatik anıları tekrar tekrar yaşayıp dururlar. Her hatırladıklarında beraberinde o an hissettikleri duygularda tekrerrür eder.

"Lice'den 95'te geldik. Oradaki evimiz yıkıldı dümdüz edildi ne ev ne eşya kaldı. Evdir, eşyadır hiçbir şey yok, şimdi bu çocuk böyle olmazsa olmasa, çocuk kafa attı. Gece ortası kafasını tuttu dedi anaaa ben öldüm ha, oradaki patlamalardan seslerden çok etkilendi korkuyor. Konuşuyor konuşuyor diyor kalabalık yapmayın, bazen gece oturiyem sabah ezanı okuyana kadar ne yapayım. Lice'de köyü yaktılar, o zamanda yaktılar, o zaman ben kızdım . ordan çıkıp Sur'a geldik hasırlı mahallesine geldik ayyy... 90'ları pek hatırlamıyorum ama savaştı, savaş aynı savaş." (Kadın, 43)

Birçok görüşmede görüşmeciler çocukların sessizleştiğini, kimisi artık yaramazlık yapmadığını söylese de sadece tek bir görüşmede yaşadıklarını paylaşmaktan olayları tekrar hatırlamaktan kaçınan bir örneğe rastlanmıştır.

"Çok zordu, anlatmak istemiyorum, o günleri anlatırken bile hatırlamak istemiyorum." (Erkek, 32)

²²⁴Gilles Deleuze, Bergsonism, 59-60.

Bu görüşmenin dışındakiler genel olarak, bazıları ses kayıt cihazının açılmaması şartı ile yaşadıklarını, üzerlerinde etki bırakan olayları, nesnelere anlatmaktan kaçınmamıştır.

“Ayakkabı getirsinler göstereyim size, ibret olsun diye giyiyorum. Savaş görmüş ayakkabıdır diyorum. Ayakkabıda şarapnelin girmediği yer kalmamış. Geçen sene İstanbul'a gitmişim bir kaç tane ayakkabı almıştım. Daha ayağına giymemiş, ayakkabılığımız dışarıdaydı. Taramış yada bomba patlamış şarapneli girmiş böyle diplerine kadar... Odadan bodruma gidene kadar yarım saatini alıyordu.” (Kadın, 47)

Bazı görüşmeciler kendilerinin yaşadıklarının çok ötesinde olaya maruz kalmıştır. Hem yaşanan her saldırıdan etkilenmiş, sıranın ne zaman kendilerine geleceğini beklemişler, hem de yaşanan diğer birçok olaya tanıklık etmişler.

“Hiç uyumuyorduk, uyku yoktu seslerden, bomba silah seslerinden. Ben annem babam iki kız kardeşim evdeydik. Kalkıp kahvaltımızı yapıyorduk sonra sürekli pencereden bakıyordum bugün ne oldu neresi yandı. Binadakiler birbirimizi ziyaret ediyorduk ses kesildiğinde de sokaktaki komşularımıza gidip birbirimizin halini soruyorduk. Bizim ev biraz yüksekti onun için görüyordum. Neresinin yandığını görüyordum, gazetecilere de haber veriyordum. Kurşunlu camiyi bombardıman ettiklerinde gördüm o gözlerimin önündedir. Hem helikopterden ateş ediyorlardı hem aşağıdan, yanmaya başladı gazeteye haber verdim. Sonraki günde yanındaki binaya ateş ettiler sondaki kat yanmaya başladı. Kimsenin çıkıp gelip müdahale etmesine de izin vermiyorlardı biz gördük. Hamamı yaktılar. Tank ile ateş edip yakıyorlardı helikopterde sivil görseydi ateş altına alıyordu. Korkudan bazen pencereye bile çıkamıyorduk çünkü ateş ediyorlardı. Akşama kadar evdeydik bir yere gidemiyorduk. Bir vakitten sonra evde duramıyorsun, bana geliyorlardı, diyordum yasak kalkınca üç gün ev girmeyecem.” (Kadın, 19)

Ev her zaman sadece sarıp sarmalayan, bir arada olunan ve güven veren bir yer olmamış. Orada hapis kalınan ve hiçbir şey yapamadan başına gelecek felaketin beklendiği, fırlayıp uzaklaşılacak kapalı boğucu bir mekân da olmuştur.

“Bizim orda elektrik ile su yoktu çok zorluk çekiyorduk. Hiçbir şey yapmadan hep böyle oturuyorduk. Pencereyi kapatmıştık dışarı çıkamıyorduk battaniyelerin altında uyuyorduk... Annem bir kere kardeşimi almaya gitti artık bırakmadılar gelsin. Benle babam 15 gün evde yalnız kaldık. Telefon yok televizyon yok hiçbir şey yok bazen oturuyorduk konuşuyorduk konuşacak bir şey bulamıyorduk. Babam eskileri anlatıyordu, köyü anlatıyordu bende anlatıyordum arkadaş gibi olduk bütün çocukluğumu anlattı resmen. Birkaç kez olayların

içinde kaldım gidemedim binaların içine saklandım. Bizim ev aslında olayların biraz uzağında bizim arka sokağa kadar geldiler ama bizim sokağa gelmediler. Kısa bir süreliğini evden ayrıldık sonra geri geldik.” (Kadın, 18)

Bazı görüşmelerde, göç mağdurları ikinci bir kez göç etmek zorunda kalmıştır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi asıl travmatik olay göç edilen yeni yerde yaşanmıştır. Sur'un yasaklı Hasırlı mahallesinde zorla çıkarılan kişi, evinden uzak bir yere gitmek istememiş ve Sur'da yasağın devam etmediği [8 günlük sokağa çıkma yasağından sonra burada yasağa son verildi] İskenderpaşa mahallesine taşınmıştır.

“Sofrada yemek yerken havan topunun eve değmesi sonucu birinin kafası fırlıyor, 3 kadından birinin kafası kopuyor. Üç haftamız daha tamamlanmamıştı bomba değdi, o bombanın patladığı yere geldik. Amcasının kızı öldü, başı paramparça oldu.²²⁵ Biz bu odada oturuyorduk onlar öbür odada sofradayken bomba değdi. Orada boş avlu vardı kızım dedi ana kiralık yazıyor geldik orayı tuttuk üç hafta sonra bu olay başımıza geldi. Bende yaralandım ama hafif kimse demedi bu kadının psikolojisi nedir bir yardım görmedik. O halde bir ay kaldım hamileydim yani komşularımız çağırdı kahvaltı verdi. Diyorlar sen dün nereye gittin, ettim etmedim hatırlamıyorum, akluma gelmiyor. Diyorum dün evdeydim, diyorlar evde değıldin çok unutkanlık oluyor ha. Doğma büyüme o evdeydim. burada iki odada üç yüz kira veriyoruz. Bombadan sonra bizi otele yerleştirdiler 5-6 ay otele kaldım, aklım başıma geldi oradan çıktım. Yasaklı dönemde hasırlıdaydım nasıl geçindiğimiz önemli değıldi çok yaralı vardı, çok can gitti. Şimdi hiç korkmuyorum, birisi bana silah çekerse korkmadan üstüne gidiyorum çünkü artık korkacak bir tarafı kalmamış ha. Üstüme gelse sanki yani oyuncak gibi bir şeydir ha artık korkacak bir tarafı kalmamış o kadar ki can, o kadar gördüm ha.” (Kadın, 42)

Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (MEYADER) bir morg kurumuna dönüşmüş, sürekli cenaze kaldırmıştır. Daha cesedi bulunamayan kayıplar için de aileler beraber mücadele etmektedir. Burada yaşananlara bir şekilde temas eden herkeste travmatik etkiler bırakacak denli vahşet içeren olaylar yaşanmıştır. Öyle ki yakınlarını kaybeden aileler ile dayanışmak için kurulan derneğin çalışanlarında bile travmatik durumlar belirmiş.

²²⁵ Sofranın daha yerde olduğu fotoğraflarla beraber basına da yansıyan bu olay Sur'un İskenderpaşa mahallesinde yaşanmıştır.

“Sur’da şimdiye kadar 58 cenaze defin ettik, ailelerinin DNA’sı çıkmış. Elazığ’a, Malatya’ya, Antep’e gönderilmiş. Bu nedenle de ailelerin acısını daha da artırdılar. İki ay beklettiler. Mesela şuanda bir cenazemiz daha bulunmamış, Hakan Aslan arkadaşımızın. Biz yeride gösterdik. Ailelerin ne sabırları kalmış ne tahammülleri, babası her gün bizi arıyor. Ne cenazesi bulundu ne bir haberi var. Bu şekilde de aileye karşı üzgünüz, bizi aradıklarında ne cevap vereceğimizi bilmiyoruz. Fatma Ateş annemiz 63 gün surda kaldı. Çünkü abluka olmuştu, yasaktı anneler çıkamıyordu. O zaman anne avlusuna çıkıp abdest alacağı zaman keskin nişancı sıkıyor. O annenin yarası ölüm yarası da değildi, onu almaya gidenler dediler ki müdahaleye izin vermediler. Müdahale ederseniz sizi de öldürürüz dediler. Annenin cenazesini getirdikleri zaman ben yıkanmasına girdim, annenin yarası ölüm yarası değildi. Koltuk altına topun bir parçası değmiş, müdahaleye izin vermedikleri için kan kaybından öldü... Anne şehit olduğunda kocası çocukları cezaevindeydi, annelerinin cenazesine bile katılamadılar. Bunları hatırladıkça insanı çok acıtıyor. Unutamadığım bir olay daha var. Yüksekova’dan bir şehidimizi getirmişlerdi, sanırım Kader Çoban’dı. Yaklaşık iki yıldır MEYA-DER’de çalışıyorum hemen hemen bütün kadın arkadaşların cenazesine katılıyorum ama o cenazenin üzerimdeki etkisi büyük oldu... Kader arkadaşımızı katletmişlerdi yani canını kollarını kesmişlerdi bedeninde tahribatlar yapmışlardı. Paletin altından geçirmişlerdi, tank paletinin altından ondan sonrada yakmışlardı. Sadece bir kirpiği yanmamıştı, gözünün bir kirpiği yanmamıştı, o şekilde onu tanıdılar.”²²⁶

Diyarbakır’da havai fişeklerin kullanılması ‘yasak’lanmıştı. Çünkü Sur’dan göç edenler için travmatik etkiler bırakabiliyor ve yeni bir saldırı olacağı paniği yaratabilmektedir. Her ses her an bir flash anının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

“Psikolojik olarak yeterim hastalandı, çocuk hastalandı. Korkuyor, kız gece korkuyor. Düğünlerde havai fişek patladığında silah gibi korkuyoruz.” (Kadın, 53, Hasırlı)

“Valla oğlum hepimizin psikolojisi bozuldu. Konuşuyorum ama ne konuşuyorum bilmiyorum. Anjiyo oldum, bende şeker var kolesterol var, iki kez fitukta ameliyat oldum, zaten ben hastayım nefesim tutuluyor anjiyo oldum biraz iyileşmişti yine başladı.” (Kadın, 57)

“Benim memurluğuma mal oldu. Psikolojim bozuldu dedim daha çalışmam. Oturduğum evde kültür bakanlığının eviydi lojman olarak oturuyordum ben orada. 23 yıllık memurdum daha yapamadım. Benim kızım üniversiteye gidiyor. Van’a göndereceğiz inşallah. Ben

²²⁶ Kadın, 39. İsmi vermek istemediği için gizli tutulmuştur.

diyordum okulu bitene kadar devam ederim. En azından biter ben ondan sonra emekli dilekçemi veririm. Yapamadım.” (Kadın, 47)

“İlk çalışmamızı yaptık yayınladık. Şimdi ikinci çalışmamızı yapıyoruz engellenmesin diye gizli tutuyoruz bin iki kadın kadınla görüştük bin yüz yirmi dört haneye gidildi bunların yüz yirmi dördü görüşmek istemeyen aileler ama bin iki kadınla birebir derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu çalışmada yaşananlardan dolayı psikoloji etkilenmeyen travma geçirmeyen kadın yoktu. Ağırlıklı çatışma bölgesinde birebir yaşamış başka ilçelere göç etmek zorunda kalmış bir de çatışmaların yakınlarında gerçekleştiği mahallelerde ama fark eden bir şey yok çünkü sur içerisinde herkes bir şekilde maruz kalmıştır. Çünkü yasaklanmayan mahallesi yok. Bu beş mahallede yasak yok diyoruz ama orada da sekiz günlük yasak ilan edilmiş onlarda bir şekilde korku yaşamış çatışma yanı başında yani. Surda her aile bir şekilde etkilenmiş etkilenmeyen aile yok ki.” (Amida)

Gençlerin ve yakınlarının ölümü insanlar üzerinden büyük bir etki bıraktığı gibi onları yalnız bırakmanın pişmanlığını da yaşıyorlar. Kendilerinin hayatta kalmaya mahrum bırakıldıkları bir durumun içinden yine de giden genç bedenleri yaşatamamanın ve hatta onlarla beraber ölümü paylaşamamanın derin burukluğu hayatta kalma mahcubiyeti ile dile dökülüyor.

“Sur milleti çıkmaması gerekiyordu. Gençleri yalnız bırakmayacaktı. Geneli çıkmasaydı belki Sur bu şekilde olmayacaktı. Şimdi Sura gidiyorsun ev yoktur.” (Erkek, 75)

“Kısaca söylemek gerekirse çocuklarımıza ihanet edip çıktık. Biz çıktıktan iki ay sonra kardeşimin cenazesini aldık. 24 yaşındaydı... . Biz aile olarak Mesut’un karşısında kendimiz suçlu görüyoruz. Eğer bizde Mesut ve Mesut’un arkadaşları gibi evimize mahallemize kentimize sahip çıksaydık, hepimiz ölseydik, hepimiz parça parça olsaydık ama Allah bu şekilde bize nasip etmedi.” (Erkek, 44)

Belirsizlik, hala o sıcak sürecin içindeler, tekrar olayların başlama endişesi yas tutma sürecini engelliyor.

“Benim psikolojim bozulmuştu, gecem gündüzüm olmuştu gündüzüm gece olmuştu yatamıyordum hani ses geliyordu uyuyamıyordum. Sonra aniden bir ses geliyordu uykudan artık uyuyamıyorduk uykumuz gelmiyordu. Evde olmamıza rağmen hiç elektrikle şeyimiz olmamasına rağmen uyuyamıyorduk. uyuyalım zaman geçsin diyorduk uyuyamıyorduk. O sesler, hala bazen bir ses geliyor korkuyoruz yine mi başlayacak yine mi böyle olacak

korkuyoruz hep bir korku içimizde var. Babaannemin şekeri vardı hep şekeri yükselirdi tansiyonu yükselirdi. Bir daha bunları yaşamak istemiyorum her an her şey olabilir hiç beklemediğimiz bir zamanda aniden oldu yine olabilir.” (Kadın, 18)

Kayıpların zincirleme olarak birbirine eklenmesi ve bir önceki kaybın yası tutulmadan yeni kayıpların yaşanması, yas tutma sürecini içinde çıkılmaz bir hale sürüklemektedir; bu durum yas sürecinin bir türlü tamamlanamamasına ve süregelen bir hal almasına neden olmaktadır.²²⁷ Yeni ölümler hafızada iz bırakan unutulamayan ve o gün ‘gerekli’ olanı yerine getirememenin mahcubiyeti ile geçmiş yılların anılarını da tekrar hatıraya çıkartmış.

“Evimiz avluluydu insanları ağırlıyordu. 15 yıldır mahallenin çalışanıydım. Küçüklerle büyüklerle gençlerle ihtiyarlarla ilgileniyordum. Gelmişim buraya girmişim sanki elim ayağım bağlanmış gibi hissediyorum burada ölüyorum.” (Kadın, 52)

Tüm bu yıkım ve şiddete rağmen geri dönme kararı ve her şeye rağmen gençler sağ olsaydı sözleri hiç eksilmiyor görüşmelerde. Gençlerin ölümü derin bir yürek yarası açmış, öyle ki tüm yaşadıklarını önemsizleştirmektedir. Her anlatılarından yaşadıkları durum kelimelere dökülmüştür. Yine de en çok o gençlere yarıyorlar. “Ah o gençler ölmeseydi.”

“O kadar genç öldü sanki onlardan kıymetlidir, demek ki kaderimizde de böyle yazılmış.” (Kadın, 55)

“Trilyonluk değerinde evimiz eşyamız gitti önemli değil, o canlarımız gitmeseydi keşke o canlar gitmeseydi on evim gitseydi önemli değil.” (Erkek, 64)

Yaşlı bir kadın gençler için ağıt yakıyor.

“...Dengê tang û topan e
Wey liminê, wey liminê,
êvar hat mi karek nekir,
wey xort û qîzara derî vekin...”²²⁸

Sur’da kadınlar ile görüşmeler yapan Amida merkezi çalışanı da görüşmecilerimizin aktardığı ile benzer bir aktarımda bulunmaktadır.

²²⁷ Çağlayan v.d.2011:156

²²⁸ Sur’da aklıktan susuzlukta ağzı damağı kurumuş ve yaralı bir şekilde bulunup hastaneye kaldırılan 65-70 yaşlarında bir kadın, gençler için ağıt yakıyor. “tang topların sesidir, vay başıma gelen, vay başıma gelen, akşam geldi daha bir iş yapmadım, vay, o gençlere ve kızlara kapıları açın...”

“Evet, evim yıkıldı evet eşyam gitti ama bunlar sorun değil keşke o gençler orda ölmeseydi varsın evim yıkılsın diyen aileler vardı.” (Amida)

İnsanların yaşamış olduğu mekânlardan zorla kopartılma süreci beraberinde mekâna duyulan nostaljik bir özlemde getirir. Geçmiş güzellemesi yani nostalji hastalığının doğuşu savaş ile ilişkilidir. Büyük felaketlere tanık olan yirminci yüzyılda, çoğunlukla bu felaketlerin ardından kitlesel nostalji patlamaları yaşanmıştır.²²⁹ 2015 yılı öncesi Sur üzerine yapılan birçok çalışmada hem alt yapı hem de üst yapı olmak üzere mekânın yoksunluklarından söz edilmiştir. Ancak bu zorla kopartılma süreci insanların hafızasında geride bir cennet mekânı bırakmıştır. Tabi bütün bunlar beraberinde geçmişe güzellmeler gönderen bir nostalji getirmiştir.

“Sur gibi hiçbir yer olamaz. Sur başkadır. Benim atalarımın kalan bir yerdir. Benim dedem Diyarbakır'ın ilk başöğretmenidir. Yıllarca Diyarbakır'a hizmet etmiş. Diyarbakır'ı Diyarbakır yapan kişilerden birinin torunuyum ben. Ha sorsan muhteşem bir yer burası ama Sur'un yerini tutamaz. Sur başkaydı. Sur'dan dışarı çıktığın zaman yeni yolu Dicle kenti gazileri bilmem, hiç bilmem. Ama deki Sur'da falanca kapı var, bana kapıyı tarif et ben sana her şeyini anlatayım. Bide müzeci olmama rağmen, müzeciyim, müze personeliyim. Yani Sur'u tamamen bilirim. Bağları'da bilirim ama Sur başkaydı. Sur'da hangi sokak nereye çıkar nereden nereye gidebilirsin her şeyi bilirdim. Çünkü Sur'un içinde yaşadım. Sur bitti, Sur diye bir şey kalmadı ki. Siz girdiniz mi, girmeyin. Ben ağlayarak girdim ağlayarak çıktım. Sur diye bir şey kalmamış ki. bütün evler yıkılmış, bütün evleri yıkmışlar. Çatışma olan yerlerde, o hasırlıda ev yok zaten, Fatih Paşa'nın ön tarafında Süleyman Nazif'e, mesela Saray Kapı'dan giriyorsunuz bir tane cami vardı, o camiden bu tarafa tut Süleyman Nazif ilkokulu bile kalmamış. Benim dedem orada başöğretmenlik yapmış, 1900'ludur dedem. Dedemin başöğretmenlik yaptığı yer yok şimdi. Oraya kalekol yapmışlar. Böyle dönüyorsun o tarihi yerler vardı, o güzelim yerler vardı.” (Kadın, 47)

“Cumhurbaşkanı köşkünü versinler bir yere gitmem, eşim Sur sokaklarını rüyasında görüyor. Eşim eve gidiyor kapanıyor odaya sürekli ağlıyor geçen doktora gittik gözden dolayı göz damarları tıkanmış. 18 saat o sakaklardaydık, komşuluk vardı, kadınlar evinin önüne siyah bir taş koyar işini yapar sohbet ederdi o ortamı burada bulamıyoruz. Mesela geçen bayramı ben orda geçirdim bir Allah'ın kulu kapımızı açmadı. Orda komşuluk vardı tandur vardı. Geçenlerde benim eşim Mardin Kapı'nın oraya gitmiş o da kısa yoldan gideceğine illa oradan geçmiş, Sur'un üstünde bayrak görmüş, diyor benim cinlerim tepeme

²²⁹ Svetlana Boym, **Nostaljinin Geleceği**, 60.

çıktı psikolojisi bozulmuş. Tabi biz artık eski manzarayı bir daha göremeyiz bayrama bir hafta kala biz gittik dört ayaklı minare ile benim evim arasında en az beş yüz tane ev vardı şuanda dümdüz.” (Erkek, 48)

Paradoksal olarak huzursuzlukların ve dalgalanmaların yaşandığı zamanlarda, bir yere bağlı kimlikler sık sık daha az değerli hale gelirken gruplar yaşadıkları yerleri geride bırakmak zorunda kaldıklarında memleket, komşuluk ve yuva daha önemli hale gelir. Kayıplar büyük olduğu zaman bellek de daha önemli olur. Travmatik tecrübeleri unutmada güçlük çekmek gibi, pozitif şeyleri hatırlamayı istemekte problematik bir durumdur.²³⁰ Bir görüşmecimiz aslen Diyarbakırlı olup 22 yıl önce gönüllü bir şekilde Şırnak’a göç etmiştir. Şırnak’ta yaşanan zorunlu göç sonucu tekrar Diyarbakır’a geri dönmüştür. Ancak gönüllü bir şekilde koptuğu yerden çok kendisini zorla kopartıldığı yere kopmaz bir bağ ile bağlamıştır.

“Aslen Diyarbakırlıyım son 22 yıldır Şırnak’ta ikame ediyordum. Şırnak’a geri döneceğim valla iki gözleri önlerine de aksa geri döneceğim çadırda da yaşasam döneceğim. Evi yakmışlar, üç katlı bir ev bir katını iki üç kez yakmışlar. Ev delik deşik, tank atışına roket atışına tabi tutulmuş yukarıdan helikopterle vurulmuş fotoğrafladık. hepsinin fotoğrafı var. ama imkan olursa izin verilerse bu halde bile orda oturmayı düşünürüm. çünkü iş artık kimlik mücadelesinden çıktı kişisel olarak benim mücadelemdir. Oradan kovdular gitmeyeceğim oraya dönüş olacak ora yeniden filizlenecek. ben gitmesem sen gitmesen orası boş kalacak biz gideceğiz.” (Erkek, 49)

Zorunlu “göçle birlikte dile kültüre, zamana ve mekâna dair yaşanan kırılmaların etkilerinin göz ardı edilmemesi gerekir. İnsanları yaşadıkları yerlere bağlayan manevi bağların, anıların, bitki örtüsünün, hayvanların, mezarlıkların, o yere ait anonim hikayelerin, söylencelerin ezgilerin geride bırakılması”²³¹ ya da imha edilmesinin kişide nasıl bir yara açtığı görüşme yaptığımız kadınların anlatılarında dile gelmiştir.

“Geçen gün haberlerde Surda yasak kalkmış dediler hem çok sevindim hem çok üzülüm dedim ben nasıl gidecem, dümdüz etmişler arazi etmişler gittik yine bırakmadılar sorun çıkardılar. Surda öyle bir direniş vardı ki şimdi edip etmiyorlar izlerini silemiyorlar, yok edemiyorlar.” (Kadın, 19)

²³⁰ Betül Tansel, *Din, Kimlik ve Aktarım Çıkmazında Mühtediler*, 331.

²³¹ Handan Çağlayan, Şemsa Özar, Ayşe Tepe Doğan, *Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*, 41.

“Yasağa ara verdiklerinde çıktık, eşyamızın yarısını çıkardık yarısını çıkaramadık. Makinemiz eşyamız hepsi orda kaldı. Dedik belki yine durur geri döneriz ama böyle oldu. Gittik baktık evi yıkmışlardı, bir odadaki her şey yakmışlardı, kilerdeki beyaz eşyaları kırmışlardı, makineyi ezmişlerdi. Geri dönmek istiyoruz.” (Kadın, 52)

“Evimiz yıkıldı, eşyayla beraber yakmışlar bir şey kalmamıştı. olay vardı aralıkta çıktık vallaha bir daha da çocukların elbisesini bile alamadık. ben gittim eve belki bir şey kalmıştır diye, dedik belki eşyamız kalmış bir şeyler çıkarırız diye hiçbir şey kalmamıştı. zaten orda idare etmeye çalışıyorduk oradan çıktık daha da perişan olduk, vallaha evimize verseler döneriz. seviyorduk evimizi idare ediyorduk içinde.” (Kadın, 35)

“Sur'dan çıkmadım başka bir yere gitmedim. 12 yıl zindan da kaldım. Sur'u nasıl bırakacam, yasak kalktığında toprağımın üzerinde çadır açacam, Dicle nehrinden su getirip içecem. Toprağımızdan kopmak istemiyorum. Derdimiz çoktur boş ver.” (Erkek, 60)

3.12. Yabancılaşma ve Eve Dönüş İsteği

Mağduriyetin dile getirilemezliği bir taraftan resmi dili konuşamayan kadınların sosyal iletişimlerinin göç ettikleri yeni yerlerde mümkün olmamasından kaynaklanır.²³² Bu durum sosyal iletişimin yanı sıra geldiği kentte kadınların yeniden yurtlanmasını olumsuz etkilemektedir. İçinde yaşadığı ev/kentle ilgili bağ kurmakta zaten zorlanan kadın için sağlık ya da eğitim hizmetlerine ulaşmak, kamusal haklardan eşit şekilde faydalanmak tamamıyla zorlaşmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde de “kadınların alışık oldukları sosyal ortamdan kopmaları, göç ettikleri yerleşim alanına yabancılaşma çekmeleri, kendilerini günlük geçimlerinin dahi garanti altında olmadığı başka bir ülkede hissetmeleri anlamına”²³³ gelmiştir.

“Sur dediğin zaman dostluktur, Sur dediğin zaman doğadır, Sur dediğin zaman mesela beş aydır ben buraya gelmişim ama yan komşumu tanımıyorum dostluk yok ahbablık yok gitme gelme yok. Sur'un içinde canın sıkıldığı zaman bi Yenikapı'ya doğru gittiğin zaman komşularını görüyordum, o tarihi, bazalt taşlarını görüyordum. o bazalt taşlarını bile değişmem hiçbir şeye. Bu eve geldik, kapının önündeki bazaltdan dolayı burayı kabul ettim.

²³² Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, **Kadınların Belleği: Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cins yet,** 583. Bir Kaç Arpa Boyu Yol. Serpil Sancar (Der.), içinde)

²³³ Derya Demirler, **İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet,**13. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar.

Kendimi Sur'da gibi hissedeyim diye. Surun hem atmosferi başkadır yaşayış tarzı buradan çok farklıdır. Buraları taş yığındır. Mesela ben surda bu yoktur diyemiyordum. Aşevlerin içine giriyordum her şeyi alıyordum yoğurt pazarının içine giriyordum her şeyim vardı. Orda esnaf vardı. Esnafa gidiyordum borca alıyordum. Burada kartın varsa, bir milyarlık kredi kartım var o bitti mi her şeyin bitiyor. Dünyenin gelini gönderdim alışverişe demek ki limit kalmamış içinde geri geldi. Sur'da öyle değil Sur'da bütün dükkanlar senindir. Tavukçum orda peynircim orda her şeyim vardı orda yok yoktu. Bütün dükkanlar senindir. Burada o yok. Benim komşum kapımı çalardı 100 lira ver derdi ama burada açlıktan ölsem kimseden bir şey istemezdim. Orda yoğurtçum, peynircim, manavım her şeyim vardı. Belki dedikleri gibi orda fakir semti ama ben burada çektiğim sıkıntıyı orda çekmedim. Çocuklar bile diyorlar babaanne sen bize Sur'da çok eşya alıyordun burada almıyorsun. Orda her şeyimiz vardı.” (Kadın, 47)

Zorunlu göç sonrası görüşmecilerim yine aynı kentte kalmışlardır. Kimisi kentin diğer ilçelerine gitse de kimisi yine Sur içinde kalmıştır. Ancak buna rağmen yabancılık çekmiş ve mekânın içinde kaybolmuştur. Çünkü mekânda referans noktası evi olmuştur ve mekânı evine göre işaretlemiştir. Evin kaybı ile birlikte işaretlerde kaybolmuştur.

“Hiçbir şey istemiyorum paralarını istemiyorum bana o yıkık evi versinler ben yine oraya giderim. üç dört aydır buradayım buranın doğru dürüst adresini bilmiyorum.” (Kadın, 60)

Bu son göç belki de diğer hiçbir göçte olmadığı kadar Kürtleri, kadınları yaşadıkları önceki mekân ile aralarında güçlü bağlar kurmuştur. Evleri, eşyaları yakılıp yıkılmasına rağmen hafızalarında canlı bir mevcudiyetini korumaktadır. Önceki yerleşim yerlerini “cennet” gibi bir tasvir ile anlatabilmektedirler. Yapılan görüşmelerin tamamına yakınında vurgulu bir “eve” dönüş ifadesi kullanılmıştır. Harabelerin üzerinde çadırda yaşama pahasına yasak kalktığı ilk andan itibaren geri döneceklerini belirtmişlerdir. 1990’lı yıllarda gerçekleşen zorla yerinden edilme deneyimi Kürtlerin kimlik oluşturmalarını etki ederken bu son göçün Kürtlerin mekân ile kurmuş olduğu ilişkiyi güçlendirdiğini, yere yurt, mekâna vatan anlamı kattığı söylenebilir.

“Evimi yıkıp dümdüz ettiler ayakkabımı bile getiremedim. Kolumdaki çantamı bile getiremedim aha böyle çıktım. Yasakta 15 gün evdeydim. Çocuklar gitmişti ben hastaydım evde tek başınaydım. Başkalarından değerli değilim ya ölürsem de ölürüm dedim. İki komşumuz vardı onlar çıkardı beni, susuzluktan dilim damağım kurumuştum baygın halde hastaneye getirdiler beni, tedaviden sonra hastaneden çıkardılar beni, nereye gideyim ev yok

yurt yok... Kanımı dökerim Sur'dan çıkmam Erdoğan'a söylemişim ben çıkmam buradan. Ben ona söylemişim sen ya bizi Amerika'ya verirsin ya Almanya'ya her iki tarafta ya bizi öldürür ya... Sur'dan çıkmam, kanım burada dökülmüş kanım asla çıkmam, Sur'dan çıkmam. Vallaha burada kanım dökülmüş çıkmam buradan. Evim yıkılmış giderim çadır açarım. Ben orda yaşlanmışım. Başımı yere koyup uyurum.” (Kadın, 67)

Toprağa, eve yüklenen tüm anlamların yanında birde artık orası kan ile sulanmıştır. Hele dökülen kan geride bırakılan yakınlarının kanı ise orası artık kayıp yakının izinin, varlığının arandığı kutsal bir mabede dönüşmektedir.

“Sur'a dönmek hayalimizdir. Çadır için bile bir imkan olsa Mesut'un kanı dökülmüş orda çadırdaki bile olsa orada yaşarım.” (Erkek, 44)

Zorla yerinden koparma kişiyi yaşadığı önceki mekân ile kopamayacağı bir bağ ile tekrar bağlanmasına neden olmuştur. Mekâna bıraktığı işaretler, hatıraların yanına artık orası kanı ile de sulanmıştır. Bu mitik düzeyde mekân ile bağlanmasına neden olmuştur. Geçmiş ile kurduğu bu güçlü bağ onu yeni mekân ile ilişki kurmasına engel olmuştur. Yeni mekân sınımlanacak bir yer değil bir duvar bir hapistir. Önceki mekânı kanıyla, hafızası ile hatırası ile geçmişte kalan güzel bir yaşamın sürdürüldüğü bir mekândır.

“Evim yoktur, evim yoktur, evim yoktur kurban olduğum evim yoktur, hani benim evim var mıdır?” (Kadın, 67)

“Sokakta oturduğum, komşular herkes kapısının önünü yıkardı, çay yapardık kilim sererdik yere, gençlerde gelirdi otururduk o bana ömre bedeldi.” (Kadın, 47)

Kürtlerin yaşadığı bu üçüncü zorunlu göç için her ne sebep ileri sürülürse sürülsün, Kürtler genel olarak, devlet tarafından yerinden edilmeyi yaşamlarının bir parçası olarak görmektedir.

“44 yaşındayım devletin yüzyıllık zulmü yüzyıldır aynıdır. Dün aliydi bugün veli... AKP milletvekili Mehdi Eker bugünlere şükür edin diyordu. 90'lı yıllar öldürüp kuyuya atıyorlardı şimdi biz tutuklayıp içeri atıyoruz demişti. Şimdi bugünkü zihniyet dün neyse bugünde aynı, yarında böyle olacak.”(Erkek, 44)

“Hendek falan yoktu barikat vardı. Siz hendek nedir biliyor musunuz hani Suriye sınırında kepçe ile kazıyorlar ya hendek odur. Hendek diye bir şey yoktu. Barikat vardı, savunmamız içindi.”(Erkek, 60)

Görüşmecilerimizin hendek itirazına ve yaşadıklarını kimlikleri ile bağ kurarak anlattıkları duruma, bölgede çalışma yapan AMİDA'da çalışma yapanlar da katılıyor. Onlarda yaptıkları çalışmada, insanların bu süreci 7 Haziran 2015 seçimleri öncesi 5 Haziran'da HDP'nin Diyarbakır'da yaptığı mitinge meydana gelen patlama ile Suruç'taki²³⁴ canlı bombayı referans gösterdiklerini ve bu süreci beklediklerini ortaya koymuşlardır. Burada göze çarpan durum ise HDP mitingi ile Suruç'taki patlamayı IŞİD'in yapmış olmasıdır. IŞİD patlamaları ile devletin zorla göç uygulamasını birbirinin devamı olarak görmeleri, devlet ile IŞİD'i paralel gördüklerini göstermektedir. Bu durum bölgede yaygın bir kanaat haline gelmiş ve operasyonlarda kullanılan yasadışı organizasyonlardan biri oldukları anlaşılan "sakallı adamlar"ın IŞİD'liler olabileceği görüşmelerde dile gelmiştir.

"Hala o gelecek o belirsizlik ne oldu ne bitti işte hendekler vardı evet hendek kazılmasaydı bu çatışma olur muydu kimisi devlet zaten bu çatışmaları yapacaktı belliydi. Hendek bizim savunma alanımızdı başka savunma alanı bırakmadılar. Çünkü Suruç'taki katliama 5 Haziran mitingini örnek veriyorlar bir şekilde yöneleceklerdi zaten. Hendek bizim en doğal hakkımızdır diyorlar başka alternatif bırakmadılar. Kimisi de gerçekten süreçte habersiz bir anda ne oldu bitti anlamadık diyen bir kesim vardı. Azda olsa hendek kazılmasaydı bunlar başımıza gelmezdi diyen böyle kesimler var farklı farklı ama dediğim gibi daha tam o süreci oturtamamışlar. Çünkü hala insanlar arasında acaba bi daha olur mu kaygısı var. Mesela bize gelen kadınlar bayramdan önce demişler ki bayramdan sonra ya bağlarda ya da surda tekrar başlayacak böyle bir şey var mı gerçekten bu kaygı ile yaklaşıyorlar. Süreci kısmen okuyamamışlar da buradaki insanların büyük bir geneli daha önce köylerinde yerinde edilmeyi zorla göç ettirilmeyi yaşamış insanlar yani birçoğu 90larda" (Kadın, 34, Amida)

Sonuç

Göç, öncelikle Kürtler için yeni bir durum olmamıştır. Bu gerçeklik saha çalışmamızda görüşmecilerimizin çoğunluğu tarafından da dillendirilmiştir. Çoğunluğu yirmi otuz yıllık bir süreç içerisinde ikinci zorunlu göçünü yaşamış olmakla birlikte geçmiş göç deneyimlerine de atıfta bulunmuştur. Gerek yaşadıkları gerek ise yaşamadıkları zorla göçertilmeleri Kürt kimlikleri bağlandırmış ve cumhuriyetin kimliklerine yönelik bir yok etme politikası olarak bakmışlardır. Yüzüncü yılına yaklaşan Cumhuriyet tarihinde Kürtlere yaşatılan üç büyük zorunlu göçün de görüşmeciler üzerinden etki ettiği gözlemlenmiştir.

İlk büyük Kürt göçü 1923 ile 1938 dönemleri arasında gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Kürtlere zorla yerinden etme politikaları dayatılmış ve bu Dersim 38 harekâtına kadar devam etmiştir. Kürtlere yönelik asimilasyon ve bütün göç politikalarının temelini oluşturan Şark Islahat Planı bu dönemde, 1925 yılında hazırlanmıştır. 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu ile de Kürtlere yönelik zorunlu göç politikaları daha da sistematikleştirilmiştir. Bu dönem gerçekleşen zorla göç politikalarının daha sonra gerçekleşen zorunlu göçler ile kıyaslandığında belki de en temel farkı 1934 İskân Kanunu olmuştur. Diğer iki göç için herhangi bir iskân kanunu hazırlanmamakla birlikte göç sonrası da hesaplanmamıştır. Oysaki kültürel birliği sağlamak amacıyla çıkarılan İskân kanunu ile Kürtleri Türk ulusu içinde eritmek amacıyla sadece yerinden etme değil aynı zamanda yerleşecekleri yerlerde önceden belirlenmiştir. 500 bin Kürdü yerinden etmek hedef olarak belirlenmiş ise de bu hedefin çok uzağından kalınmıştır.

1987-1999 yılları arasında meydana gelen İkinci büyük Kürt göçü, Kürtlerin yerinden edilme sürecinin bir devamı olmuştur. Bu zorunlu göç devletin yerinden etme uygulamaları konusunda bir devamlılık olduğunu gösterirken, 1930'lu yıllarındaki göç sürecinden farklı olarak 1990'lı yıllarındaki zorunlu Kürt göçü yasal bir zeminden yoksun olarak gerçekleştirilmiştir. Bir toplumsal mühendislik projesinin ürünü olarak asimilasyon amacıyla 'Türkiye'nin kültürel birliğini sağlamak' (yasanın deyişi ile) için 1930'lu yıllardaki zorla göç, sadece bir yerinden edilme değil bir yeniden yerleştirme göçü de olmuştur. Bu nedenle Kürt coğrafyasından yerinden edilen aileler büyük ölçüde batıda Türk kültürünün hâkim olduğu köylere süreler belirlenerek ve hatta orda gündelik yaşamlarını nasıl cereyan etmesi gerektiğine yönelik sınırlarda çizilerek bir göç gerçekleştirildi. Oysaki 1990'lı yıllardaki göç, hiçbir kurumsal düzenleme olmadan tamamen yasadışı bir şekilde ve olağanüstü koşullar fırsat bilinerek Kürtler fiili zorbalığa maruz bırakılarak yaşam yerlerinden kopartılıp atılmışlardır.

Cumhuriyetin ilk dönem Kürt göçü gibi, bu zorunlu göç süreci de uzun bir dönem içinde gerçekleşmiştir. 1984-1999 yılları arasında bölgedeki 14 ilde; Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van'da, 4 bin köy ve mezrada en az bir milyondan fazla kişi yerinden edilmiştir.

Yer değişimleri açısından iskân kanunları ve yerinden etme politikaları ile amaçlanan asimilasyon, Türkleştirme ve sindirme açısından zorunlu göçler uzun vadede istenilen sonuçlar üretememiştir. Bunun en somut örneği sürekli başvurulmak zorunda kalman yerinde etme politikaları olmuştur. Ancak her zorunlu göç beraberinde yeni mücadele alanları yaratmış ve devletin karşısında daha büyük bir sorun olarak çıkmıştır.

90'lı yıllarda köylerinden sürülen Kürtler bu defa yaşadıkları kentlerde özyönetim talebi ile sistemin karşısına çıkmıştır. Aslında Kürtlerin bu talebi cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Cumhuriyetin kurucu kadroları da Kürtlere otonom, muhtariyet gibi birçok sözler vermişlerdir. Fakat 100 yıllık zaman dilimi içinde bu talep gerçekleşmemiştir. 40 yıla yakın bir süredir çatışmaların yaşandığı bölgede Kürtler, sürdürülen barış görüşmelerinin sekteye uğratılması üzerine bu kez özyönetim talebinde bulunmuş, hendekler ile fiili icraya geçip, yaşamlarını sürdürdükleri mekânlar üzerinde söz sahibi olmak istemiştir. Bu talebe şiddet ile cevap verilmesi üzerine çatışmalı bir sürece girilmiştir. Asker, polis, YPS'liler ve birçok sivil kişi de bu süreçte yaşamını yitirmiştir. Bu süreçte eğitim, sağlık, barınma, ticaret, serbest dolaşım hakkı ve diğer kültürel hakların ihlal edildiği kentlerde yaşayanların büyük bir kesimi göç etmek zorunda kalmıştır.

Üçüncü zorunlu göç için her ne sebep ileri sürülürse sürülsün, Kürtler genel olarak, devlet tarafından yerinden edilmeyi yaşamlarının bir parçası olarak görmektedir.

Ancak yine de nüfusu 80 bin ile 150 bin arasında değişen kentlerin rejimin bütün yıkıcı uzuvları aracılığıyla yerle bir edilerek bu denli büyük bir nüfusun bir yıl içerisinde göçe zorlanması Türkiye'nin göç serüveni içerisinde bir ilk olarak değerlendirilebilir. 1930'lu ve 1990'lı yıllarından farklı olarak bu kez köylü göçü değil şehirde ikame eden bir nüfus göçe zorlanmıştır. Bu göçün en önemli ayırt edici özelliklerinden biri de göçe zorlananların büyük çoğunluğunun 90'lı yılların zorunlu göç mağdurları olmalarıdır. Aynı kuşak 20-30 yıl içerisinde ikinci kez zorunlu göçe maruz bırakılmıştır. Saha çalışmasında elde edilen verilere göre de yerinden edilenlerin yüzde 80-90'ı daha önce zorunlu göç deneyimini yaşamıştır.

Kürtlerin üçüncü göçü Suriye iç savaşından sonra Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmen gruplarla beraber düşünülmelidir. Türkiye'ye son on yılda resmi rakamlara göre 3 milyon Suriyeli göçmen gelmiştir. Bu üç milyon nüfus Türkiye'nin değişik şehirlerinde kamplarda yaşamaktadır. Bunlara yurttaşlık hakları verilmesi, çalışma imkânı sağlanması politikaları gündemdedir. Diyarbakır'ın Sur ilçesinde zorla göç ettirilen ailelerin yerine Suriyeli göçmenler yerleştirileceği bölgede kaygı ile karşılanmıştır. Bu kaygının 2016 Ağustos ayında yaptığımız saha çalışmasında gündemden kalktığı görülmüştür. Ancak daha sonraki gelişmeler bu kaygının yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Sur'da 2017 Nisan ayındaki başkanlık referandumu için asılan seçmen listelerinde Suriyeli göçmenlerinde yer aldığı haberleri,²³⁵ Türkiye'deki politika ile paralel olarak endişe ile karşılanmıştır. Bunların kalıcılaşması ve Kürtlerden boşaltılan yerlerin içine dahil edilmesi, büyük bir stratejik plan çerçevesinde görülmektedir. Zira bölgede coğrafyasına selevi bir kemer oluşturulacağı HDP tarafında iddia edilmiştir.²³⁶ Çünkü muhtemeldir ki boşaltılan yerlere yeni nüfus kütlelerinin yerleştirilmesi söz konusu olabilir. Bununla beraber üzerinde durulması gereken diğer önemli bir aktörde TOKİ'dir.²³⁷ TOKİ meselesi de saha çalışmasının yaptığımız zamanda Suriyeli göçmen nüfusun yerleştirilmesine duyulan kaygı gibi gündem olmadığı görülmüştür. Çünkü Sur'un yeniden inşa süreci TOKİ'ye değil Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir. Ancak son gelişmeler özellikle Sur'un Alipaşa ve Lalebey Mahallelerinde TOKİ'nin kamulaştırma için devreye girmesi TOKİ'yi yeniden gündeme taşımıştır. Öyle anlaşılıyor ki insanların mücadelesi ve karşı koyuşu ile buradaki gündemler ve aktörler de sık sık değişecektir. Ancak TOKİ kamulaştırma için tekrar devreye girdiği görülmektedir. Bu da buralarda yeni bir konut dokusunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu yeni konut dokusu yeni bir mülkiyet anlamına gelmektedir. Yeni mülkiyet yeni göçmenlerin yerleşmesi anlamına gelmektedir. Bu yeni göçmenler Suriye'den gelen göçmenler olması muhtemel olmaktadır. O yüzden burada bir takım demografik değişimlerinde olması ihtimali söz konusudur.

²³⁵ "Sur'a yerleştirilen Suriyeliler seçmen oldu" haberi için bkz.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/678676/Sur_a_yerlestirilen_Suriyeliler_secmen_oldu.html

²³⁶ <http://www.gercekgundem.com/siyaset/199110/hdpden-sur-cikisi>

Ayrıca meclis araştırma görüşmesine verilen önerge için bkz: <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/10/10-41158gen.pdf>

Meclis Araştırma önergesi sayfa sonunda ek olarak da verilecektir.

²³⁷ Kalkınma Merkezi, 17. TOKİ 2009 yılından beri Sur'da kentsel dönüşüm çalışmalarında bulunmak için girişimlerde bulunmaktadır.

Bütün bunlarla beraber saha çalışmasının yapıldığı zaman, insanlar için sürecin devam ettiği gözlemlenmiştir. Yasak ve yıkımın devam ettiği altı mahallede insanlar ile mekânları/evleri arasına gri beton blokları çekilmiş insanların evlerine gitmelerine izin verilmemiştir. Bu durumun insanlar üzerinde yaratmış olduğu etki birebir gözlemlenmiştir. İnsanlar evlerinden, Sur'dan uzaklaşmak istememektedir. Kimisi yakın yerde ev tutmuş, kimisi evini görebileceği bir noktaya çıkıp uzaktan da olsa evini izlemekte, evinden kopmamaktadır.

Mekâna vurulan her kepçe darbesi adeta yürekleri kazımış ve her şeye rağmen insanların evlerinden kopmasına engel olamamıştır. İnsanlar evlerinin harabe haline bile razı olacaklarını, harabelerin üzerine çadır kurma pahasına önceki yaşam yerlerini istemektedir. Devletin zorla kamulaştıracağını söylemesi, bölgeye girişlere izin vermemesi, insanlara başka yerlere gitmeyi önermesi ve yıkıp yeniden yapacağını söylemesine rağmen insanlar için süreç bitmiş değildir. Her şeye rağmen Sur'a dönmek, evlerinin her halinde yaşamaya devam etmek istemektedirler. Devlet için süreç bitmiş olsa da insanlar için bitmiş değildir. Hem olayların yeniden başlama endişeleri devam etmiş hem de geri dönme istekleri tüm sıcaklığı ve mekâna duydukları özlem ile devam etmektedir. Bu nedenle de belleğe dair verilere ulaşamadığı henüz göçün öznelinin olaydan uzaklaşarak ona anlam yükleme aşamasında olmadıkları belirtmekte fayda vardır. Sadece hayatta kalmaya odaklanma hali söz konusu olduğu gözlemlenmiş, tüm travmanın birinci kuşaklarında olduğu gibi Sur'da çıkanlar içinde travmanın birinci kuşağı oldukları söylenebilir.

Çatışmalar ağır bir travma yaratmış ve bunu etkileri erkeklere, kadınlara, çocuklara göre farklılıklar göstermiştir. Çocuklardan bazıları yaşanan bu durumdan sonra sese karşı hassaslaşmışlardır. Herhangi bir sese karşı korku ve ürperti ile karşılık vermiş ve sessizleşmişlerdir. Birçoğu için okul anlamsızlaşmış ve önceki başarılarını gösterememişlerdir. Hemen hemen hepsinin eğitim öğretim hayatları bir dönem askıya alınmış kimisi de bu yaşananlardan sonra okula gitmeyi anlamsız bulmuş ve okula gitmemiştir. Çocukların yaşamış olduğu bu ağır travmatik durumu da kadınların omzuna yüklenmiştir. Kadınlar hem kendileri psikolojik sorun yaşamış hem de çocukların yaşamış olduğu bu durumu omuzlamak zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda bu süreçte aile parçalanmaları yaşanmış her bir aile bireyi bir yere dağılmıştır. Boşanmalarda gerçekleşmiş, çocuklar yine kadınların omzunda kalmıştır. Bu da kadınların göç deneyimini daha da zorlaştırmıştır. Bununla beraber evinden, yerinden, yurdundan zorla edilmiş, göç ettiği yere de adapte olamamışlardır. Çünkü kadınlar Sur'daki evlerinden bahçeye çıkıp sosyal hayat ile

komşuları ile kolayca ilişkilenebilmişlerdir. Ancak bina yaşamına mahkum edildikleri zaman bunlardan mahrum kalmışlardır. Bu da yabancılaşma duygusunu daha da artmasına neden olmuştur. Zaten hem ekonomik hem de Sur'a karşı taşıdıkları manevi bağlılık nedeni ile yaşamak zorunda kaldıkları yeni mekânlar ile bağ kuramamışlardır. Örneğin Diyarbakır'ın diğer ilçeleri olan Kayapınar, Bağlar ve Yenişehir ilçelerine göç etmek zorunda kalan ailelerin bir kısmı geri dönüp Sur'a yakın bölgelerde ev tutmuşlardır. Sur yaşantısıyla olan bütünlük ve bağdan dolayı kopamamışlar.

Çatışmalı süreçlerde yaşadıkları korkular, top atışlarından, o seslerden yada evinin avlusuna bahçesine düşen mermiler yada gözü önünde öldürülen çocuklar siviller... çocuk, kadın, genç, yaşlı herkes ölüme, katliamlara tanıklık etmiştir. Bu nedenle hala toparlanamamışlardır. Çünkü hala özellikle o yasaklı bölgede kalan kesimin evlerinin ne durumda olduğunu mahallelerinin gelecekte ne olacağını neyin onları beklediğini kestirememektedirler. Belirsizlik ciddi anlamda ruhsal travma yaratmaktadır.

Savaş aile bütünlüğünü bozmuş, can havli ile her bir aile ferdi kendini başka bir yere atmıştır. Sur'daki olaylardan dolayı birkaç ay boyunca okula gidemeyen çocuklar gidilen yeni yerdeki okullara da devam etmek istememiş ve yeni okullarına adapte olamamışlardır. Bu neden ile ya okula gitmeme isteği başlamış ya da kimi örnekler de olduğu gibi okulu bırakmışlardır. Kimi örneklerde ise ekonomik durum buna zorlamış ve bazı çocuklar eğitimlerine ara verip çalışmak zorunda kalmışlardır. Savaşın yarattığı dehşet durumdan bazı çocuklar kurtulamamış ve nasıl olsa öleceğiz algısı da başlamıştır. Aile içi sorunlarda artmış ve bu durumdan kaynaklı aile içi şiddete varan boyutlar ortaya çıkmıştır.

İnsanlar hala bu şoku atlatamadığı için kimi örneklerde olduğu gibi, öfkeli olduğunu, kızdığını ama kime, neye kızdığını bilmediğini ve kendini tanıyamadığını belirtmiştir. İnsanların yaşadıkları mekânlarda kopması ayrı bir sorun yaratırken izin alıp evlerini görmeye gidenlerin görmüş olduğu manzara psikolojik sorun ve hastalık sebebi olabilmıştır. Kimisi gördüğü o ilk manzara karşısında çılgın atmış ve o çılgınlık yaşamında uykusundan artık bir daha çıkmamış kimisi o anda kendinden geçmiştir. Basına yansıyan görüntülerde görüldüğü gibi göç süreci de insanlar için ayrı bir eziyet olmuş ve oldukça fazla keyfi ve şiddet içeren muamelelere maruz kalınmıştır.²³⁸

²³⁸<http://www.kronos.news/tr/utanc-diyaloglari-ve-surda-acilan-gedikler/>

Sosyal medyaya da yansıyan ve oldukça tepki toplayan görüntülerde Sur'da çıkışın nasıl bir eziyete dönüştüğü basına yansımıştır. O anı yaşayanlardan bir çocuk, o gün doğum günümüdü onu asla unutmayacağım demişti.

Tüm bu yaşananlardan dolayı diğer başka hastalıklara neden olmakla beraber psikolojik olarak etkilenmeyen bir örneğe rastlanılmamıştır.

Zorunlu göçten sonra bugün insanları en çok kaygılandıran ve belirsizlik yaratan durum ise zorla kamulaştırma süreci olmuştur. İnsanlar Sur dışında kendi evleri dışında herhangi bir alternatifi kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Sur'daki sosyal yaşantılarından sonra geldikleri yeni mekânlarında bir hapis hayatı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Sur'un kendisine özgü dokusu, insanları sarıp sarmalaması, sırt sırta veren duvarları gibi insanları birbiriyle dayanışarak ayakta tutan yapısı insanlar üzerinden farklı bir tılsım yaratmıştır. Kent kimliği içerisinde fakat kent kimliğinden farklı olarak bir kimlik yaşamışlardır. Ve insanların mekân ile o mekânın yarattığı imkanlar ile birbirleriyle girdikleri ilişkileri gittikleri her yerde aramışlardır.

Sur insanların sosyal yaşamları üzerinde önemli bir etki yaratmış, kentin sırt sırta veren avlulu evleri, dar sokakları insanları sarıp sarmalamıştır. Bu nedenle zorlu bir sürece rağmen Sur'u terk etmek istememektedirler. Önceki göç deneyimleri ile beraber bu göç sürecini değerlendirmiş ve kendi şehirlerinde mülteci pozisyonunda dahi olsa kalmayı yeğlemişlerdir.

Böylesi bir sonuç, zorla göç etmek zorunda kalanların geride bıraktıkları mekân ile kurmuş oldukları bağ ve geri dönüş isteklerinin önüne geçilememesi, yeni yerleşime dair plan yapmalarını engellemektedir. Tüm bu belirlemeler doğrultusunda, zorla yerinden etme süreci, insan hakları evrensel bildirisi çerçevesinde ele alındığında birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklarının yok sayılmasının tartışılması için neden oluşturmaktadır.

Zorla yerinden edilme ile bireylerin,

- Mekânlarından kopartılması
- Geçmişlerinden koparılması,
- Mülkiyet haklarının göz ardı edilmesi,
- Sosyal ve kültürel ortamlarından ve yaşam koşullarından uzaklaştırılması,
- Üretim süreçleri ve ekonomik etkinliklerin dışında kalınması,
- Kişisel ve toplumsal gelişmelerinin sınırlanması,
- Sosyal yaşamlarının ve kültürel gelişmelerinin engellenmesi,

- Gelecek planı yapma şansının verilmemesi, vb. nedenler ile en temel hakkı olan yaşam hakkına müdahale edilmiş ve devlet en azından bu hakka ilişkin gerekli önlemleri almamıştır.

Bugün yapılması gerekenler arasında öncelikle insanların koparıldıkları mekânlara geri dönüş izninin verilmesi olacaktır. Çünkü insanlar evleri yıkılmış olsa dahi geri dönüş isteklerini korumuşlardır. Koparıldıkları evler sadece bir barınak olmaktan çıkmış, geçmiş hatıralarının arandığı, kaybettiklerini yad edebilecekleri bir yas mekânına da dönüşmüştür. Bu yüzden buradaki göçmenlerin yerlerine dönme istekleri çok güçlü olmuştur. Ve yerinden edildikleri yaşam alanlarından bir göz mesafesinden uzağa gitmek istememişlerdir. Yaptığımız mülakatların tamamına görüşmecilerimizden önceki yerleşim alanlarına geri dönme isteği güçlü bir şekilde yansımıştır. Hatta koparıldıkları mekânlara olağan üstü anlamlar yüklemişlerdir. Bu Türkiye’de göç durumuna bağlı olarak yeni bir toplumsal mücadele alanı anlamına gelmektedir. Bu topluluklar yerlerine dönmeyi ve mülkiyet haklarını, evlerini, eşyalarını, tahrip edilmiş ne varsa zararlarının tazminini istemektedirler.

KAYNAKÇA

a) Kitaplar

Anderson, Benedict (2014). *Hayali Cemaatler / Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları

Anter, Musa (2010). *Hatıralarım I- II*. Diyarbakır: Aram Yayınları

Akçura, Berna. (2009). *Devletin Kürt Filmi*, İstanbul: New Age Yayınları

Arendt, Hannah, (2014). *Kötülüğün Sıradanlığı*, İstanbul: Metis Yayınları.

Arslan Şükrü, Yardımcı Sibel, Arpacı Murat, Gürpınar Öykü, (2015). *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Ana Dil Haritaları*, İstanbul: MSGSÜ yayınları.

Arsan, N. (Der.) (1961), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I. Cilt, Ankara, TİTE.

Ateş, A. (2008) *Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonucu Kocaeli'ne iskan edilen göçmenler (1923-1930)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi (Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Akdoğan, T. (1998) *Göç ve Değişme*, İstanbul.

Akkayan, T. (1979): *Göç ve Değişme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yayınları.

Akpınar, A., Bakay, G., Dedehayır, H., (Der.) (2010). *Kadın ve Mekan. Tutsaklık mı? Sultanlık mı?* İstanbul: Turkuvaz Kitap

Bachelard, G.,(1996) *Mekânın Poetikası*, Türkçesi: Aykut Derman, İstanbul. Kesit Yayıncılık.

Bayrak, M. (2013) *Kürtler'e Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, Ankara: Öz-ge Yayınları

Bayrak, M. (1993) **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri**, Ankara: Özge Yay.

Beşikçi, İ. (1977). **Kürtlerin 'Mecburi İskân'ı**. İstanbul: Komal Yayınları

Beşikçi, İ. **Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu**, Alan Yay.,

Bruinessen, M. V. (2011). **Ağa, Şeyh, Devlet**. İstanbul: İletişim Yayınları

Bilgi Üniversitesi, (2008). **Günümüz Türkiye'sinde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme Mi, Geri Dönüş Mü? İstanbul, Diyarbakır ve İçel Örnekleri**, Haz.

Doç. Dr. Ayhan Kaya, Doç. Dr. İ. Emre Işık, Bahar Şahin, Esra Elmas, Basri Çağlayan, Pelin Aksoy, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bingöl, N. (2013). **Suriye'nin Kimliksizleri Kürtler**, Do Yayınları.

Birleşmiş Milletler, (2005) **Ülke içinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeleri**, Ankara: İmaj Yayınevi.

Bozkurt, N. (2000) **Denizi Kurutmak: Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası**. İstanbul: Belge Yayınları.

Castells, S.– Miller, M.J., (2003), **Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Çağlayan, H., Doğan, A. T., & Özar, Ş. (2011). **Ne değişti?: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi**. Ankara: Ayizi Yayınları.

Çelik, A., & Dinç, N., K., (2015) **Yüz Yıllık Ah! Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbakır** İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı

Çiçek, N., (2010) **27 Mayısın Öteki Yüzü: Sivas Kampı**, Lakin Yayınları

Durugönül, E. (1997) **Sosyal Değişme Göç ve Sosyal Hareketler**. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, Ankara: DİE Yayınları.

Dündar, C. & Akar, R., **Ecevit ve Gizli Arşiv**, İmge Yayınları

Dündar, F. (2015). **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dolores, H. “**Landscapes of Loss and Remembrance: The Case of Little Tokyo in Los Angeles**”,(ed.) Jay Winter ve Emmanuel Sivan,

Erdal,İ. (2006) **Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesi (1923-1930)**, Ankara Üniversitesi (Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Emiroğlu K. ve Aydın S., (2003). **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara 2003.

Göktaş, H. (1991).**Kürtler-İsyân-Tenkil**,

Nora, P. (2006). **Hafıza Mekanları**.Ankara: Dost Kitapevi.

Kaygalak, S. (2009). **Kentin mültecileri: neoliberalizm koşullarında zorunlu göç ve kentleşme**, İstanbul: Dipnot.

Keser, İ. (2011). **Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç**.Ankara: Ütopya Yayınları.

Kurban, D., Yeğen, M. (2012). **Adaletin Kıyısında – ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**. İstanbul: TESEV Yayınları

Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A. B., Ünal, T., (2008). **Zorunlu Göç” ile yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**,İstanbul: TESEV Yayınları.

Karl, M., Friedrich E. (2008). **Komünist Manifesto**, İstanbul: Can Yayınları.

Keser, İ. (2011). **Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç**, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Kısakürek, N.F., (1986). İdeolocya Örgüsü, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kızılcılık, S.,&Erjem, Y., (1992). **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Konya: Emre Yayıncılık.

Üstel, F. (1997). **İmparatorluk’tan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931**. İstanbul: İletişim.

Lefebvre, H., **Mekânın Üretimi**, İstanbul: Sel Yayınları.

Saraçoğlu, C., (2011).**Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler, İnkâr'dan 'Tanıyarak Dışlama'ya**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sunday Üner, (1972)**Nüfusbilim Sözlüğü, Hacettepe Üniversitesi Yayınları**.

Özer, M., (Der)(2012) **Surdibi Düşleri, Surdibi Düşleri Belgesel Fotoğraf Çalışması Diyarbakır 2011-2012**, Diyarbakır Sur Belediyesi Toplumcu Gerçekçi Belgesel Fotoğrafçılar Atölyesi, 2012, İstanbul.

İNCEOĞLU, M. (2010). **Tutum, Algı, iletişim**, İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.

Tümtaş, M. S.(2009).**Yoksulluktan Yoksunluğa Göç: Marmaris ve Mersin Örnekleri**, Toplum ve Demokrasi 3 (5), Ocak-Nisan,

Joost, J.(2015) **Türkiye'de iskan sorunu ve Kürtler**, Vate Yayınları

Yalçın, C. (2004): **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayınları, Ankara.

Yayman, Hüseyin (2011). **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**. İstanbul: Doğan Yayınları

Yeğen, M. (2011).**Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**.İstanbul: İletişim Yayınları

Yeğen, M. (2006), **Müstakbel Türk'ten Söзде Vatandaşa: Cumhuriyet Ve Kürtler**, İstanbul: İletişim Yayınları

b) Raporlar

BDP, (2013) **Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu Raporu**, Kasım, Ankara.

Diyarbakır Barosu, (2015). **Cizre Sokağa Çıkma Yasağı Yaşanan Olaylar İnceleme Raporu**

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği, (2016), **Hasar Tespit Zorunlu Göç Raporu, Kent Merkezlerinde Gerçekleşen Çatışmalar Sonrası Durum**

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği, **Silopi ve Cizre’de Sokağa Çıkma Yasağı Süresince ve Yasak Kalktıktan Sonra Geri Dönüşlerde Kadın ve Çocukların Yaşamış Olduğu Psiko-Sosyal Süreçlere Yönelik Araştırma Raporu.**

MAZLUM-DER,(1995). **Doğu ve Güneydoğu’da İç Göç” Neden ve Sonuçları Göç Raporu.**

Meclis (1998). **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.** Ankara: Meclis Yayınları

HRW, (2002). *Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış Türkiye’nin başarısız köye dönüş programı.*

Halkların Demokratik Partisi (HDP), **Yüksekova Raporu**

Kalkınma Merkezi Derneği, (2009). *Zorunlu Göç ve Diyarbakır.*

c) Makaleler

Arakon, M., (2010).**Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış**, Alternatif Politika, Cilt. 2, Sayı.2,

Ahmad, F. (1993). The making of modern Turkey, London: Routledge.

Andrew G. Ryden, Lynn E. Alden and Delroy L. Paulhus, Delroy, **Is Acculturation Unidimensional or Bidimensional? A Head-to-Head Comparison in the Prediction of Personality, Self-Identity, and Adjustment.** Journal of Personality and Social Psychology, 79(1), 49-65.

Alkan, A. (2009). **Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek.** *Cins Cins Mekân. A.Alkan (Der.)içinde Varlık Yayınları, İstanbul, 7-35.*

Ayata, B.,& Yüksek, D., (2007) **Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler**, Birikim Dergisi, Sayı : 213

Bora, A. (2009). **Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner.** *Cins Cins Mekan. A. Alkan (Der)*, içinde, İstanbul: Varlık Yayınları.63-76

Buz, S. (2007). **Göçte kadınlar: Feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma.** *Toplum ve Sosyal Hizmet-18*, içinde, 37-50.

Buz, S. (2009). **Köken Ülke-Sığınılan Ülke Hattında Kadın Sığınmacılar ve "Geçicilik".** *Cins Cins Mekan A.Alkan (Der.) içinde.* İstanbul: Varlık Yayınları, 303-323

Çakır, S. (2009). **Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller.** *Cins Cins Mekan. A. Alkan (Der)*, içinde, İstanbul: Varlık Yayınları.76-102

Cetin, I. (2010) **Mekan İçinde Kadın ve Kadının Mekanı.**Kadın ve Mekan. Tutsaklık mı? Sultanlık mı?Ayşen Akpınar, Gönül Bakay, Handan Dedehayır (Der.) içinde. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 59-69

Cohen, R. ve F. Deng (1998) "Introduction," R. Cohen ve F. Deng (der.), *The Forsaken People: Case Studies of the Internally Displaced* içinde. Brookings Institution Press, Washington, D.C.

Demirler, D. (2006). **İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet.** *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 2006-2007.

Fırat, Derya & Muti, Öndercan, **1980 Askeri Darbesinin Bellek Mekânları.**

Göktürk, A. & Kaygalak, S. (1999) *Göç ve Kentleşme, Sosyal Hizmet Sempozyumu*, Ankara.

GÖKTÜRK, A. (1998)"Araştırma Bulguları ve Günümüzdeki Diyarbakır', Bölgeiçi Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması, Ankara: TMMOB.

Grundy-Warr, C. ve Wong, E., (2002) "Geographies of displacement: The Karenni and the Shan across the MyanmarThailand border", *Singapore Journal of Geography*, 23 (1), 93-122.

Haug, R., (2002) **“Forced migration, processes of return and livelihood construction among in Northern Sudan”**, Disasters, 26(1), 70-84.

Polian. P. (2004) *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Budapeşte: CEU Press.

ÜÇDOĞRUK, Şenay (2002), **“İzmir’deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi”**, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Der., C. 17, S. 1, ss. 157-183.

Tekeli, İlhan, (1990).**“Osmanlı İmparatorluğu”ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”**.Toplum ve Bilim, 50: 49-71.

TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi, 10. İstanbul Buluşmaları (2017) **“İstanbul’u Paylaşmak”** İstanbul

İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999).**Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri**, 249. 75 yılda Köylerden Kentlere, içinde. Oya Baydar (der), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

İlkaracan, P.(1998). **1990’lar Türkiye’sinde Kadın Ve Göç**. 75 Yılda Köylerden Şehirlere, içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 305-322

ŞEKER, D.,& Gülten, Uçan (2016). **Göç Sürecinde Kadın**. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, içinde 14 (1)

K. Murat Güney, **TESEV’in Zorunlu Göç Araştırması’nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüm Dair Liberal Projenin Açmazları**. *Toplum ve Kuram*, 2, içinde. 79-108.

Koçak, Y., Terzi, E., (2012) Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri, KAÜ-İİBF Dergisi Cilt:3, Sayı: 3

Parmaksız, P. M. Y.(2011). **Kadınların Belleği: Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cinsiyet**. Bir Kaç Arpa Boyu... içinde. Serpil Sancar (Der.) 575

Tekin, F. (2011). **Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç**. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (25).

Tekin Yılmaz, T. (2005). **Göçün Kadın Yaşamı Üzerine Etkileri**. http://www.mighealth.net/tr/images/0/0e/Gocun_kadin_yasami_uzerine_etki_leri.pdf

Maya Arakon, (2010) *Ayrılkıçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış*, Alternatif Politika, Cilt. 2, Sayı.2. 175-194.

Sandal, Hakan & Arslan, Serhat, **Farqın'de devletin 'duvar yazısı' halleri**,<http://yeniozgurpolitika.com/index.php?rupel=nuce&id=48438>

Öztürk, M., Altuntepe, Nihat. (2008). **Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması**.Journal of Yasar University, 3(11), 1587-1625

Yüceşahin, M, Murat., Özgür, E. Murat. (2006). **Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü**. Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt:4 Sayı:2: 15-35.

Yılmaz, A.,**Uluslar arası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri**, 1687. Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Volume 9/2 Winter 2014, p. 1685-1704, Ankara-Turkey)

d) Tezler

Günel, N., (1999) **Dersim İsyanı (1937)**, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Pala, A. (2013). **Zorunlu Göç ve Kadın Deneyimi: Diyarbakır Örneği**. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara.

e) İnternet kaynakları

BM 1951 Mülteci Sözleşmesi Md. 1, BMMYK, 2001:23., <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>

Birleşmiş Milletler (BM), **Ülke içinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeler**, Madde 2. Çev. Kerem ALTIPARMAK, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/GP_Turkish.pdf

BM, Türkiye Raporu, bkz. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39230287>

Daniel Byman, **Ölüm tüm sorunları halleder**: Otoriterlerin Ayaklanma Bastırma El Kitabı içinde. <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2016/02/08/olum-tum-sorunlari-halleder-otoriterlerin-ayaklanma-bastirma-el-kitabi-daniel-byman/>

Mehmet Barut, **1999-2001 Zorunlu Göç Araştırma Raporu**, 1-2. Göç-Der için Hazırlanan Rapor. <http://www.akdenizgocder.org/goc-raporlarimiz>

Commissioner for Human Rights, **Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesindeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum**, 6. Strazburg, 2016. Bkz.: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2952754&SecMode=1&DocId=2393076&Usage=2>

Dönem: 20 Yasama Yılı: 3 T.B.M.M. (S. Sayısı: 532)
İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü'nün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergisi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 21. (1996)
<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf>

GABB, Silopi ve Cizre'de Sokağa Çıkma Yasağı Süresince ve Yasak Kalktıktan Sonra Geri Dönüşlerde Kadın ve Çocukların Yaşamış Olduğu Psiko-Sosyal Süreçlere Yönelik Araştırma Raporu, SİLOPİ RAPORU, (*Taybet İnan'ın kızı*) Silopi'de 37 Gün Süren Sokağa Çıkma Yasağı Boyunca Kadınların Ve Çocukların Yaşamış Olduğu Süreçlere Dair Rapordur.
<http://doczz.biz.tr/doc/209215/si%CC%87lopi%CC%87-ve-ci%CC%87zre-de-soka%C4%9Fa-%C3%A7ikma-yasa%C4%9Fi-s%C3%BCresi%CC%87nce>

İşkân Kanunu'nun tam metni için
bkz., <http://khgm.gov.tr/mevzuat/Kanun/İşkânkanunu.htm>.

Hür, A. (2012). "Lozan, Şark Islahat Planı ve Kürtçe".
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/lozan-sark-islakat-plani-ve-kurtce-1104843/>(erişim: 15. 12. 2016).

MAZLUM-DER, **1995 Göç Raporu**, <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/goc-raporu/518>

Kurban, D. **Mevsimlik İşçiler: Zorunlu Göç Mağdurları**. <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/100867-mevsimlik-isciler-zorunlu-goc-magdurlari>.

<http://t24.com.tr/haber/guneydogudaki-operasyonlar-yuzunden-355-bin-kisi-goc-etti,329927>

<http://zorlayerinedilenler.org/wp-content/uploads/2016/12/Displaced-and-Dispossessed-TUR4.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

1983'te Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Liz (Erentepe) köyünde doğdu. İlkokul Muş, ortaokul Adana, lise İstanbul, üniversite eğitiminin 2 yılını Konya Selçuk Üniversitesi ve geriye kalan 3 yılını da Kocaeli Üniversitesi'nde İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünü okuyarak tamamladı.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Yüksek Lisans Programına 2015 yılında başladı.

Hakikat Adalet Hafıza Çalışmaları Derneği, Göç-Der, Dutağacı Derneği saha çalışmalarında yer aldı.

“Savaşın Tanıkları Anlatıyor” adında bir belgesel “Ben öldüm Beni Sen Anlat” ve “Öykülerle 12 Eylül” kitap çalışmalarında yer aldı.

Amigra Dergisi ve Özgür Gündem gazetesinde çalıştı.

Dut Ağacı ve Göç İzleme Derneği'nde yönetici.